

1242

ФАВСТ

ТРАГЕДІЯ

ЙОГАНА ВОЛЬФГАНГА ГЕТЕ

ЧАСТЬ ПЕРША

З німецького переклав і пояснив
ІВАН ФРАНКО

У ЛЬВОВІ

Заходом Редакції „Сьвіта“.

1882

ЛЬВІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

УЧБОВА
БІБЛІОТЕКА
ЛДУ
Ім. Ів. Франка

*Кабінет франкознавства
ЛДУ ім. Ів. Франка
Либ. № ~~729~~
372575*

З друкарні Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

ПОСВЯТА

МИХАЙЛОВИ ПЕТРОВИЧУ ДРАГОМАНОВУ

Тобі сей труд! Та ж смілим словом Ти
Розбив круг нас невіжости границі!
На світло вирвав нас із темноти,
На волю вивів з мертвоти темниці!
Та ж Ти вказав нам путь, куди іти,
Як живнє і кров до людскости скарбниці,
До поступу будови докладати, —
Добра собі в добрі для всіх шукати.

Сидячим в тьмі Ти кинув жар горющий,
Що з раву очи наші поразив,
В непривичних то страх, то гнів болющий,
То нехить, то спротивленє збудив.
Но жар горів, — наш мозок трепечущий
І дух наш, мисли, кров, чутє займив
І переродив нас — Твої ми стали,
І в Тобі честь, добро, світ покохали.

Прийми ж сей труд! В чужім, далекім краю
Сам, в бою, в труді йдеш в перед раз в раз...
Коли Ти рідним словом нагадаю
Україну-матір, — о, згадай і нас,
Своїх синів, що враз с Тобов бажають,
Щоб швидко блиснув правди й волі час,
І щоб Тебе із вигнання, із дали
На вольній ми Україні повитали!....

ІВАН ФРАНКО

ПЕРЕДНЕ СЛОВО

В початку 1790 р., майже рівночасно з вибухом великої революції в Франції, вийшла в німецькім місті Липську невеличка книжочка, мало за примічена тоді за загальним трепетом та шумом і ожданьем новин с Парижа. А прецінь тотя маленька книжочка була також свого рода революцією, рівнобіжною, а може й рівно глибокою — хоть не рівно голосною — як і революція французька. І як революція французька породила героїв-войовників, о котрих довгий час с страхом, с тривоною та ожданкою говорила ціла Европа, так і ся книжочка породила героїв, о котрих світ не менше від тамтих говорить і знає, о котрих буде говорити і знати й тоді, коли о тамтих забуде. Ся невеличка книжочка мала надпись „*Faust, ein Fragment, von Johann Wolfgang v. Goethe*“.

„Фавст“ був обявом революції, тої самої, котра спалахнула в Парижі грізним пожаром, зруйнувала автократичне королівство, панованье шляхти й попів, і оголосила „права чоловіка“. Тільки коли в Франції революція вибухла на суспільно-політичнім полі, в Німеччині вона обняла поле духове: філософію і штуку. Але ріжниця була тільки формальна; зміст революції був оден і той сам: обаленье середновікових границь, путаючих свободу чоловіка, обаленье в імя вроджених, природних прав людини-єдиниці.

Сложна машина феодального ладу в суспільній політиці і схолястично-богословська премудрість

в науці, надавили до кости цілу людскість в середних віках, обкручуючи кожду єдиницю тисячними вузлами на кождім ві кроці, спиняючи єї вольний хід і вольне діланье, придушуючи єї силу і єї природні наклони, а все в імя перестарілого, буцім то богом даного ладу. Релігійна реформація, вже для того самого, що була релігійною і що була реформацією, а не революцією, не розбила старої шкаралуці, а рух викликаний нею, не був ще сам освободженєм, а дав хіба товчок до освободження. Навіть в церковнім згляді вона не сягла дуже глибоко, а тільки, як каже Гете в уривку „Вічного жида“ :

Reformation hielt ihren Schmaus,
 Vertrieb die Pfaffen von Hof und Haus,
 Um wieder Pfaffen 'nein zu pflanzen.
 Die in dem äussern Grund der Sachen
 Mehr schwätzen, weniger Grimassen machen.

Та тільки ж ті середновічні вузли не могли спинити розросту і скріплення єдиниць: скріплення економічного, т. є. повстаня окремої верстви богатирів, буржуазії — і скріплення духового та розумового, т. є. розвитку науки і штуки. В тих двох складниках розвивалась і росла сила, ворожа істнующому ладови, сила революційна. І скоро лиш люде почули в собі силу, вони сейчас кинулися розбивати тієнячі йїх пута і замієць ладу „богом даного“ устанавляти у всім і всюди лад „природний“. Знялась велика революційна буря на заході Європи. Ціль єї була передовсім свобода в найширшій, т. є. і в зовсім неозначенім розуміню. А позаяк средство до осягнення тої свободи було одно: сила — хоть не вже фізична сила меча, а сила економічна: капітал і розумова: наука, йдуча, конечно на разі в парі або і в услужі капіталу — то й свобода тим средством здобута, мусіла мати на собі ціху сили, мусіла статися свободою сильних, а тим самим свободою значної меншости богатирів

та вчених, свободою вибраних єдиниць, а не цілої маси простого, сірого люду. В противеньстві до розбитих середньовікових пут революція XVIII. віку в Франції проклямує свободу особи, зв'язно, сильної особи, сильної економічно (богатирства), а в Німеччині запановує в літературі племя геніяльних новаторів, настає т. зв. „Sturm- und Drang-Periode“. Найвищим і найдоскональшим плодом тої доби літературної є іменно „Фавст“. *)

Велике революційне, історичне значінє „Фавста“ лежить іменно в тім, що показана в нім боротьба сильної єдиності не тільки, як каже Люіс, „против границь єї духового істнованя“, **) але й против гнетучих пут суспільного істнованя. Бо коли в початку першої часті трагедії, Фавст справді шемечєся в тісних границях людської природи і бажає вирватися є пут земного тіла, в котрих ми не можемо пізнати нічого по над то, що нам показують наші змисли, в котрім звичайно

„Чого не знаєм, того нам і тре,

Що знаєм, те й не здале ні до чого“ —

то вже зараз при кінци першої часті він приходить в різкий конфлікт є суспільним ладом, і стоячи є ключами перед тюремними дверми, за котрими в несказанім болю мучиться єго любима дівчина, забираючись против засуду суспільности увільнити її від смерти, він чув, що „все горе людскости став перед ним“, іменно те горе, котре роблять людям люде, котре плине не є природної конечности, а є хибного суспільного устрою. Розумієся, ніщо їй згадувати про другу часть, котра майже вся обертаєся на поли суспільно-політичної боротьби.

Зовсім в дуєі революції XVIII. віку боротьба Фавста починаєся тільки в імені єдиності і для

*) G. v. Loerer, в передмові до Гемпелевого виданя „Фавста“, стор. I.

**) G. H. Lewes „Goethes Leben und Schriften“ II. Th. 7.

єдиниці, починаєся зовсім з еґоїстичних товчків. „Нема в мене — говорить Фавст — ні грошей, ні боґацтва, ні почестей, ні світовладства“; а і в розумовім згляді він, хоть і зґлубив усе, що знали сучасні й попередні, прецінь не дійшов до ніякого вдоволення і переконався, що він „як був дурний, так є“. А за тою тяжкою, хоть бесплодною духовою працею він пропустив вік молодий, протратив найкращі сили, не ужив світа, а тепер він

„За старий, щоб гратись сам є собою,

За молодий, щоб не бажать хотя.“

От є таких то причин він вириваєся є тісних пут, в котрих жив доси, вириваєся, щоб кинутись

„ в часу клекочуці струї.

В круговорот злучаїв та подій“.

щоб „в вирі змисловости — втишити намьєтности жаркі“. Сеї чисто еґоїстичної завязки трагедії не треба, як робили деякі польські критики, складати на німецький характер, буцім то наскрізь еґоїстичний; ся перевага личности, еґоїзму в першій часті „Фавста“, — се єї найважнійша історична ціха, се прояв загального напряду тодішньої культурної і історичної праці. Свобода сильної особи не тільки в думці й бесіді, але і в дійстві, свобода без згляду на те, чи вона приносить добро, чи муку другим, слабим особам, щоб тільки сильному приносила певну суму щастя — ось яка була головна пружина суспільно-політичної і духової революції XVIII. віку. — ось що становить движучу силу й трагедії „Фавст“. Очевидна річ, що така свобода — дуже двосічне оружїє, і як усяке оружїє може наробити безмірно більше шкоди безоружним, слабим, аніж справити радости своєму властивцеві. Попадься вона в руки сильному ідіоту, він для своєї втіхи прольє море сліз і крови людської і в кінци зачне бачити всю розкіш тільки в тім, щоб шкодити другим. В еґо голові не збудиться застанова: чи, кому і на що хосенна єя сво-

бода? Він або поверне цілу історію в зад, в часи варварства і дикости, або сам загине через надужиття свободи. Революція французька справді таких видала героїв (Робесп'єр, Наполєон). А коли така неограничена свобода попадеся в руки розумному, мислячому і чувствуючому чоловікови, то і в його руках вона не обійдеся без того, щоб часом не пошкодити другим (як н. пр. Фавст доводить до погибелі любячу його Маргарету). Та тільки ж розумний чоловік не стане на тім, не вдоволиться осягненою свободою, а переконавшись досвідом, як небезпечна тота свобода, коли не приложена до відповідної ціли, він почне шукати такої ціли, почне грядити, кому і на що може вона придатися. На тій важній точці полягає, по нашій думці, завязка цілої трагедії, полягає значіньє закладу Фавста з Мефістофелем. Мефістофель обіцює Фавстови неограничену свободу дійства, і більше нічого:

„Ні міри, ні границь ти не становлю;
 Де злюбиться, там і хапай,
 А вхопиш — далі утікай,
 А що тя тішить, будь ти й на здоров'є!
 Бери лиш сміло, не питай!“

Але не тото приймає Фавст. Він чує наперед, що свобода сама не вдовольить його; він не бачить можности такого щастя, котре б могло зовсім впокоїти і на віки ущасливити його; він приймає свободу тільки на те, щоб шукати, добиватись, але не на те, щоб уживати і розкошувати; він дає руку Мефістофелеви на те, що

„Коли я скажу до хвилини:
 Тривай іще! Так гарна ти! —
 Тоді хоч в пута мя скрути,
 Тоді нехай на вік загину.“

Мефістофель приймає заклад в тій надії, що неограничена свобода ослабить Фавста, що він розпадеся сам в собі, так як розпадаєся бочка, скоро розірвати тінячі йїї обручі. І справді, мож сказа-

ти, що він по часті й не помилився. Фавст справді найшов таке діло, котре могло б зайняти всі його сили, по котрого скінченню він і справді міг би узнатися щасливим, міг би сказати до хвилини: „Тривай іще! Так гарна ти!“ І Мефістофель порадувався виграною — але завчасно. Хвилю таку Фавст бачив тільки в будущині, приймав тільки можливість такого щастя, а то тоді, коли кожда личність на те тільки мати-ме повну, широку свободу, щоб як найширше покористуватись нею в служеню суспільности, в служеню всім слабшим і у послідженим. До такого виходу дійшов Фавст, і той вихід спас його. С початку трагедії — ворог суспільности, при кінци він став борцем за суспільність. Боротьба почата в імени єдиниці сталася боротьбою тої єдиниці за суспільність і для суспільности. Герой духової революції, Фавст, пішов далі і станув безмірно вище, ніж герой суспільно-політичної революції, Наполеон. Бо коли Наполеон стоїть мов великий дуб коріннем зовсім ще в XVIII. віці і тільки величезну, тьмаву тінь кидає в XIX. вік, то Фавст, мов ріка, хоть жерело своє має також в XVIII. віці, прецінь найширшим і найглибшим лоджиском пливе в XIX. віці.

С тим історичним значінням „Фавста“ беспосередно вяжеться й його загально-людське значіння. Ані наука сама собою, ані свобідне і безжурне житє, ані почести ні слава, — нічо те не може ущасливити чоловіка, як довго той чоловік все і всюди має на оці тільки себе самого. Аж коли він всі свої здобутки, всю свою силу поверне на працю около ущасливлення других, около запевнення їм беспечного, хоть і ненастанним трудом окупюваного житя і розвитку, тоді чоловік може бути щасливим. Ся велика правда, котрою завершується „Фавст“, надає тому творови ще й тепер, в наш вік, живу революційну силу. Він не то, що не за-

старілий для нас і по ідеям, але противно, може і в тім згляді — не згадуючи про незрівнану поетичну красоту — служити нам на довго ще взірцем і провідником.

Так я розумію „Фавста“, і таке єго розуміння спонукало мене, перекласти його на нашу мову.

Звісна річ, говорячи про „Фавста“, я говорю про обі єго часті, котрі я вважаю нерозривною цілостю. А хоть поки що подаю в переводі тільки першу часть трагедії, то надіюсь, що й друга часть небавом за нею послідує. Адже ж „обі часті — як каже Лепер *) — маються до себе, як питання і відповідь, як поставлення і розв'язка загадки. І хоть випадало б бажати, щоб в тім згляді в обох частях панувала й формальна подібність, то в сїм разі бажання таке мусить замовкнути супроти того факту, що бодай в кожній часті про себе панує єдність духа і тону, а при тім обі часті гарно складаються на той великий здобуток, на досягнення високої ціли цілої трагедії. Трагедія Фавста — каже в іншій місці Лепер **) — в діла часового сталася ділом для цілих століть, є поетичного твору сталася культурно-історичною подією. Се відноситься до трагедії яко цілості, а особливо до другої часті, котра, хоч живостю, теплим кольоритом і силою стоїть низше від першої часті, за те перевищує її і може й загальом як поетичне діло штуки, на всякий спосіб переважує її богатством думок і вираженням остаточних неначе основ.

Думаю, що сказаного доси вистане для належного порозуміння провідної мисли „Фавста“, для захоплення тої живої нитки, котра вяже повдинчі сцени в одну цілість. Коли, як і з яких жерел повсталася трагедія, я в де-більшого покажу в примітках,

*) G. v. Loerer, в передмові до Гемпелевого видання „Фавста“ стор. V.

**) Тамже, стор. XXXVI.

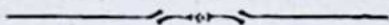
поміщених на кінці книжки. Примітки ті я прошу читати рівнобіжно з читаньєм самого тексту; в них я зібрав все що потрібне до належитого поясненя як поведінчих уступів, так і їх звязку.

Перекладаючи „Фавста“ на нашу мову, я старався передовсім о те, щоб зробити його приступним для нашої письменної — чи, сказати правду, малописьменної — громади. Я поклав головню вагу на зрозумілість і ясність бесіди, уникаючи по зможі менше вживаних провінціалізмів, окрім хіба тих небагатьох місць, де того вимагало окремішне забарвлення в самім оригіналі (н. пр. Пісня селян під липою). Правда, братів наших в закордонській Україні може разити будуть деякі „галицизми“ (як н. пр. в 6. пад. форма на *ов* зам. *ою*: руков, тобов; уживанье *ся* перед словом, до котрого належить; уживанье скорочених форм *ми*, *ти* зам. міні, тобі і щобим, щобись зам. щоби я, щоби ти, і т. д.). Не знаю, яка будучність тих форм в українській мові, але думаю, що на тепер вони, живучі в устах значної частини нашого народу, мають право домагатися горожаньства і в літературі, а особливо в поезії, де на них іменно полягає значна часть краси і богацтва нашої ритміки.

А по друге, я старався переводити „Фавста“ вірно, о кілько мож дословно, подавати кожду думку автора по зможі в такій самій формі, як сам автор, — на кілько се було згідне з духом нашої мови. Я майже всюди задержував таке саме метрум, яке було в оригіналі, позволяючи собі хіба декуди замість 4-стопового ямбу ужити 5-стопового, замість 5-стопового — 6-стопового, і навідворить, і то лиш там, де в самім оригіналі такі не однако довгі стихи помішані. Де приходили у автора штучні комплекії стихів (октави, як в „Приспівці“ та в першій Прольогу, терчини і др.), там я старавсь їх в такій самій формі передати. Вільнійшого перекладу і значнійших ритмових відступлень допускав я

тільки там, де в оригіналі стихи різноритмові або де таке відступлення потрібне було для вірнішого перекладу (н. пр. в пісеньці „Що ти робиш, Катрусьєнько?“)

Початок перекладу „Фавста“ (аж до сцени „Кухня чарівниці“) був уже печатаний 1880 р. в першій і другій випуску часописі „Правда“. Ті уступи перепечатаються тут з деякими поправками, о кілько вони були потрібні для вигладження форми, або о кілько тодішне моє розуміння тексту опісля змінилося.

Ф А В С Т

Часть первая

П Р И С П І В К А.¹⁾

Ви знов явились, привиди хиткіі!
Так, як являлись в давна, мов з за мгли.
Чи вдержу ж вас тепер? Чи давні мрії
Ще й досі живо с серцем ся зжилі?
Ви претесь! Так і будь! Мов мгли нічніі
Ви хмарою круг мене облягли,
І серце в груди бьєся, молодіє
Тим чаром, що від вас на мене віє.

Із вами враз веселих днів картини
І многі любі споминки встають;
Мов призабута казка старовіни
Любов найперша й приятнь сниться тут;
Біль відживає і жалі блудними
Житя стежками, мов плачкі, брідуть
Братів шукать, що скошені судьбою
Тих чудних хвиль не дожили зо мною.

Вони не вчують сього співу мого,
Вони, що чули мій найперший спів;
С тих щирих душ нема вже ні одного,
І відголос пісень тих занімів:
Незнаний люд днесь слуха співу сього. —
Єго й хвалá нивіть мя, гне долів;
А в давних друзів, так прихильних д мині
Хеть хто й жив, то блудить десь в чужині.

Мене ж неznана тягне туги воля
В таємний, тихий, мглистий духів світ;
Шепчуча пісня, звук мов струн Еоля
Тремтячим, тихим тоном слух манить;
Дрожу, і в сльози тає біль, недоля,
І трудне серце, мов роса кріпить;
Все, що тепер круг мене — в даль щезає,
Те, що пройшло, — зближаєсь, оживає.

ПРОЛЬОГ В ТЕАТРИ.²⁾

Директор. — Поет. — Весельчак.

ДИРЕКТОР

Ви два, що часто так міні
В недолі й смутку помагали,
Скажіте, що би ви гадали
Про наш театр в Німеччині?
Я дуже б рад подобатись народу,
Бо ж в нім житье й нам з нього жить.
Ось збито вже з дощок перегороду,
І кождий мов на празник ту біжить.
Вже всі сидять, повітріщавши очи,
І кождий чуда-діва бачить хоче.
Я знаю, чим їх смак тра вдоволяти,
Но такі все чогось ми й страх;
Найкращого-то вни й не звикли оглядати,
Но начитались всі бог-зна чого в книжках.
Що ту почать, щоб дати щось нового,
Щоб і важне було й забавне ще до того?
Бо й справді любо бачити той люд,
Як в нашу б́уду він пливé юрбою,
Як всі на силу тіснуться, гнетуть,
Трохі тісних дверець не розіпруть собою.
Як в яний день, ледві четверта гряде,
Вже перед касов штóхванка і крик.
І кождий рвесь, закїм білét дістане,
Немов ва хлїб в голодний рік.

Се чудо лиш поет зробити в силі
З людьми; мій друже, о, зроби се нині!

ПОЕТ

Ох, не кажи ми про той пестрий люд,
Котрого вид ввітхнєньє проганяє!
Не вказуй ми шумний, бурливий пруд,
Що мимо волі в óмут нас втягає!
Волю тісний, но тихий рай ось тут,
Де чиста радість співакови сїяє,
Де приязнь і любов святов рукою
Леліє в серці квітку супокою!

Ах, що зародилось глибоко в груди,
Що з уст несмілим шептом пронеслось,
Нехай чи вдале чи невдале буде,
В миг гине ту, як в миг і почалось,
Аж спіла думка, довголітні труди,
Ті досконале діло сплodyть ось.
Все, що блищить, — миг плодить, миг змїтає.
Лиш досконале в пізний вік трїває.

ВЕСЕЛЬЧАК

Лиш най про пізний вік нічо не чую!
Возьмїм, — про пізний вік балáкати почну́ я,
А хто ж буде теперішній смішіть?
А сему ж тра смїху, і слїд му так.
Най хоть оден ми бравий ту хлопак
То й се вже таки щось значить.
Хто добре вмів собі зайти с товпою,
Той не злякаєсь прибагів єі, —
Він навіть рад хоть найбільшій товпі,
Щоб тим певнійш весті йї за собою.
Тож живо ви справляйтеся, як слїд,
Фантазїї творчїй дайте волю,
Вкажіть нам з розумом чутьє й намьетність в бою
Але й дурєньства тож не залишіть!

ДИРЕКТОР

А особливо дієства щоб багато!
Ідуть же всі сюда, щоб много оглядати.
Коли в людей се й те на віду дієсь,
Так що вони дивуючи глядять,
От тут тобі й добро виднієсь:
Тебе полюблять, розхвалять.
На масу тільки масою впливаєш,
А кожний сам собі вже щось найдé;
Обділить многих той, хто много принесе,
І кожний, з учти мов, вдоволений вертаєсь.
Даєш ти штуку, ну, то в кусниках давай, —
А сіканець такий і зма́йстрити не штука:
Раз-два, тай видумав; раз-два, й писать сідай,
А цілість клебезить — дарма́ лиш мука,
Бо люд і так ййй на кусні рознесé.

ПОЕТ

Но ви не чуєте, що ремісло отсе
Гидке й художника правдивого не гідне.
Здаєсь, плиткіх людців блягу́зканье щогідне
І в вас війшло в засаду вже.

ДИРЕКТОР

Сей закид мя зовсім не оскорбляе;
Хто працювать як слід бажае,
Той о найліпші ередства мусить дбать.
А вам — от мов мяхкі дрова лупать!
Бо зважте, для когó писати вам приходить:
Сей ось з нуді в театр ходить,
Тамтой ледві піднявсь з за сітого стола,
А вже найгірша тих юрба ціла,
Що раз-у-раз газети лиш читають.
Всі ту без думки йдуть, немов на маскараду,
Хіба цікавість йїх жене пуста;
Жінки себе й свій стрій ту ставлять на параду
І, хоть безплатно, тож комедію грають.
А ви, мов сонні, десь залізли в небеса, —

Чи втіха вам, як повно в салі?
Глядіть на публіку, з білизні, не з далі:
На пів холодна вона, на пів безмісна вся!
Сей по театрі десь до карт засяде,
Той ніч в обняттях дівки проведе.
І для такої ж то громади
Ви бідних муз на муку зовете?
Кажу ти: лиш давай, давай, що хочеш,
То й свої цілі певно не схибиш,
Нехай, що люд той заморочиш,
Бо вдоволити го — і так не вдоволиш.
Ба що тобі? Чи радість се, чи біль?

ПОЕТ

Іди і іншого раба шукай собі!
Поет же мав би найкраще добро,
Свободу людську, чудний дар природи
Топтати ногами за твоє срібро?
Що ж до всіх душ відчинює му входи?
Що чудодійну силу му дав?
Чи не гармонія, що с серця му пливе,
Тим серцем світ весь обнімає?....
Коли природа вічну нить буття
Пряде і рівнодушно навиває,
Коли незгідна всіх істот глотá
З нескладним різзвукком валиться і мішає,
То хто ж оживлює, рівнає, порядкує
Той вир в ритмічні, мірні струї?
З безладя дружний хор виводить,
В акорди чуднії нескладні тони годить?
Хто вказує нам'єтність в реві бурі?
Тишу вечірну на задуманім чолі?
Любов — не в королів пурпурі,
А замаєну в цвіти весняні?
Для всякої заслуги хто сплітає
У почесний вінець пахучий лист зелений?
Хто небеса держить, з богами нас єднає?
Се людський сильний дух, в поеті проявлений!

ВЕСЕЛЬЧАК

Ужйй же чўдних сил тих смїло,
І поетичне ремїсло
Веди так, як ведесь любовне дїло!
Злучайно взриш, ставш, мов серця що дїтклó,
А там гладш — і замотався;
Ту рай, — а ту де той і ворог взявся;
Ту роскїш, тут і бїль прийшов, —
Ти й не оглянувсь — і ромán готов!
От так нехай і драма йде твоя.
Сягни лиш в пóвню людського житя:
Всї ним жием, не всїм воно ласкаве,
Но де го чєшиш, там воно цікаве.
В картинах пєстрих сўмиш лиць,
Краплина правди, много путаниць,
Ось як звариш найлїпше пиво,
Що всїх скрїпїть и звеселїть на диво.
Тодї молóдїжи найкращий цвїт
Збереся слухать твoйого глаголу,
Тодї всї серця нїжнїї посполу
Найдуть в нїм свóим-же чутям привїт.
Тодї раз сего ткнеш, раз того,
Бо кождий те лиш зрить, чим повне серце в нього.
Тепер ще легко йїх смутити й веселити, —
Йїх прїзрак веселїть, йїх пóлет поривав.
Лиш хто дозрїв, зложивсь, — с таким нїчо робити;
А хто складавсь ще, той вдячно все приймав.

ПОЕТ

Ну, то віддай же ми тї хвилї,
Коли ще сам я рїс, складавсь,
Коли, з нори мов бїстрї филї,
Так рїй пїсень із серця лявсь.
Коли ще мраки свїт ми крили,
Ще зарїд дїва обїцяв,
Коли сотки я цвїтїв рвав,
Що густо всї луги встелили.

Я був богаць, хоть нич не мав,
Я тишивсь вимислом, хоть правди я бажав.
Віддай бажання молодії,
Глибокий біль і в болю рай,
Любов, ненависть і надії.
Мою ми молодість віддай!

ВЕСЕЛЬЧАК

Мій друже, молодість тобі потрібна крем, ⁴⁾
Коли тя ворог тисне в бою.
Коли на силу за тобою
Дівчата гарні тиснуться роєм,
Коли за повабним вінцем
Біжиш до мети в перегони.
Коли до півночи без віддиху танцюєш,
Відтак до дня при чарці барашкуєш.
Но з струн знайомих любі тони
І сміло й чуло визивати,
Собі самому ціль ставляти
І д ній любісько манівцем блукати, —
Се ж ваша річ, старі співці;
Про те не менше й вас шануєм ми:
Не старість робить нас дітьми,
А нас ще застає в дитинячій віці.

ДИРЕКТОР

Досить буде вже мови тої,
Я діл, не слів, хочу від вас.
Одең ту з другим ляси строїть,
А міг би гідне що зробить в той час.
Тай про ввітхненье що верзете,
Бездільну мисль воно не навістить твою;
А обібравсь ти за поета,
То й командуї поезію.
Чого нам треба, знавш сам:
Як пить, то вже міцнеє пиво, —
Тож і берись до варки живо.
Як нині не зайдеш, не будеш завтра там,

А дармо дня не тра теряти ;
Як мож зробить — сейчас сідай,
Спосібну хвилю в лет хапай :
Як раз почнеш — не схочеш покидати,
А там вже й до кінця не довго ждати.
Вам звісно, на німецькій сцені
Трібує кожний своїх сил ;
Тож ви не жалуйте ми нині
Ні декорацій ні машин !
І сонце й місяць — ваша воля ! —
Звізд — кілько хочете беріть,
Води, огню і скал і поля,
Звірів і птахів не скушіть.
На дощанім, тісенькім полі
Весь круг природи ви пройдіть, —
Ведіть нас, кваплячісь поволі
Із неба в пекло через світ.

ПРОЛЬОГ В НЕБІ 5)

*Господь, небесні сили, відтак Мефістофель.
Три архангели виступають.*

РАФАІЛ

Звенить ще сонце по старому
У дружнім хорі б́ратніх сфер
І, як від віку, л́етом грому
Сповняє путь свій до тепер.
Сей вид, — то крі́ність наша й сила,
Хоть не зглубіть го ні оден;
Твої не́прослідимі, діла
Так в́еличні, як в перший день.

ГАВРИІЛ

І в незміримов б́истротою
Вертиться в круг краса землі;
То дня габою золотою,
То тьмою вкрита твар ві;
В широких ложах б́ється море
О острі ребра вічних скал,
А скали й море в даль простору
Жене круго́воротний шал.

МИХАІЛ

Шумять і бурі в хор предивний
Над су́шею і морем в р́яд,
Викликуючи нерозр́івний,
Ці́пкий життя і смерти лад.

Ту громи зніщенє й тривогу
Розносять блискавок огнем,
Но ми, післанці трону твого,
Ми радуємся, твоім днем.

ВСІ ТРИ

Сеї вид, — то кріпость наша й сила,
Хоть не зглубив го ні оден;
І всі твої потужні діла
Так вєличні, як в перший день.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Коли ти, господи, знов ту явився
Питаючи, що там чувати в нас,
То й я ось ту між твоїх слуг вкрутився, —
Та ж радо ти стрічав мене нераз.
Прости, — високим штилем я не втну,
Хоть най вся та громада в мене кпить;
Мій патос би довів тя до сміху,
Як бись давно сміятись не відвик.
Про сонце, світ міні байдуже, —
Я знаю лиш мізерію людей.
Маленький бог землі все ще дурниці струже,
Все ще той сам чудак, що був і в перший день.
Ще може ліпше б жив, як бись не дав йому
Капинку відблиску з небесного вогню;
Він зве се розумом і так ним управля,
Що гіршим сам стає найгіршого звіря.
Він, вибачте вашеці, щось такого,
Як ось сверщок той довгоногий,
Що все летить, в лету ногами фиркне,
А скоро лиш в траву, знов по старому цвіркне.
Тай коб хоть тихо ще сидів в траві,
А то вткне всюди ніс, чи тра го де, чи ні.

ГОСПОДЬ

А більш не маєш що сказати?
Чи все лиш мусиш обмовляти?
Чи вічно влє ти на землі?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Гій богу, господи, що кенско так, що годі!
Аж жаль став людей в такій лихій пригоді, —
Міні самому вже їх сльози донекли.

ГОСПОДЬ

А знавш Фавста?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Доктора?

ГОСПОДЬ

Так, мого

Слугу.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Н-но, той вам якось дивно служить!
Напиток земний, хліб нічим для нього,
Він все за чимсь далеким тужить;
І сам на-пів то знає, що дурак.
Найкращих звід бажав з неба,
Найвіщих земних росошей му треба, —
Но небо і земля ні сяк ні так
Їго бездонних мрій не вдоволяє.

ГОСПОДЬ

Тепер ще, правда, він блукає,
Но швидко го на ясну путь введу.
Таж знав садівник, як древо лист пускає,
Що швидко цвіт і плід буде в саду.

МЕФІСТОФЕЛЬ

О що заложитесь, що ні?
Позвольте тільки ви міні
Легенько на мою го путь звести.

ГОСПОДЬ

Га, добре, най буде по твому!
Стрібуй його від світла відвернути

І хитро обмотавши в пута
Манити го й тягті ід злону, —
А в встидом мусиш сам відтак признати,
Що добрий чоловік, хоть блудить в темноті,
Зумів праву стежку відшукати.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Еге, най лиш стоїть на своїй правоті!
О заклад свій я й крихти не боюся.
Но як при своїм я опруся,
То вже позвольте ми натішитись, як слід.
А то він буде землю гриз, — пождіть, —
Як славна гадина, моя тітуся! 7)

ГОСПОДЬ

І в тім даю ти повну волю.
Таких, як ти, — ніколи-м не стісняв.
З всіх духів, що перечаться зо мною,
Наймэнш ми ще хитрець сей докучав.
Діяльність людська швидко послабав,
Бо швидко чоловік в спокою і заспить;
Тож я товариша даю му, що манить
І пре го і хоть чорт — добро ділав.
Но ви, небес пречисті діти;
Вам світ краси живої світить!
Все, що росте, що двигаеться, жив,
Люб'ячими руками обіймайте, —
І все, що в явищах хитких ще повстає,
Думками сильними скріпляйте.
(Небо замикаєся, архангели розлітаються.)

МЕФІСТОФЕЛЬ (сам)

Я радо десь-колись відвідую старого,
І не гадаюсь з ним сварити,
Бо й справді, гарно се для пана так знатного
Так людяно і с чортом говорити.

ТРАГЕДІЇ ЧАСТЬ ПЕРША.

НІЧ

*В високо склепеній тісній, готицькій світлиці ФАВСТ
неспокійний на кріслі при столі.*

ФАВСТ ⁸⁾

Ах, ось я філософію,
І правознавство й медицину,
Ба, жалься бог, і теологію
Зглибляв, слідив горячо, без упину, —
Зглибив, і тут ось все став,
А я як був дурний, так в.
Магістром, доктором ми звать,
І вже ось десять літ доходить,
Як доктор круто, сюд і туд
За ніс студентів своїх водить.
Лиш то пізнав, що знать нічо не можу,
І тим гривусь і мучусь і трівожу.
Хоть я й розумнійший від всіх тих чопів:
Докторів, магістрів, письмак та попів,
Хоть сумніву, боязни в мене й не значно,
Хоть чорта міні ані пекла не лячно —
За то ж то у мене і радости ніт,
Міні й не здаєсь, щоб я знав що, як слід,
Міні й не здаєсь, щоб я міг що навчити,
Людей на добро навести й поліпшити.
А ту не маю грóшей ні богацтва,
Ні по́честей ні світовладства;

Вже й пеу обридла б жизнь така!
Тож магії віддався я,
Чей тайна викриєсь яка ми
Свідущих духів хоть устами,
Щоб силу я пізнав, що світ
В самім ядрі єго держить,
Пізнав всіх явищ звязок стислий,
А не слова лиш плів без мислий.

О, щоб ти, місяцю-королю,
Не бачив більше мого болю,
Так як нераз ти в північ вже
При тім столі застав мене:
А я глядів з над письм і книг
На тебе, друже хвиль сумних!
Ах, щоб по горах так гуляти,
У твоім блеску ся купати,
Ярами з духами летіти,
Лугами в змерку шелевіти,
Всю гниль знаня стрясти в душі,
В перловій миючись росі!

Но ах, — я ту ще, в тій тюрмі?
Прокляті кліти камяні!
Де навіть любий блеск небес
Крізь барвні шибци мутно лєсь.
Ту серед купи давних книг
Погривених, запілених,
Аж до високої повали
Папером вкритих зачадженим,
Ту серед тих склянок кручених
І всяких приладів нездалих,
Де ми предківський гній росшпали —
Ось ту твій світ! Ось то твій світ!

І ти питаєш ще, чому
Так серце в груді ти щемить?
Чом біль неказаний твою
Живу натуру так давить?

Замість живучої природи,
В котрій людей бог осадив,
Ти в дим заперся, в гниль і смроди,
Серед мерців і костей жив!
Вставай! Тікай в далекий світ!
А книга ся, до всіх тайн брама,
Письмо самого Нострадама⁹⁾,
Се твій єдиний супровід.
По ній ти звід пізнавш путь,
Піймеш природу і всі твори, —
І мисли яснії прийдуть,
Як дух до духа заговорить.
Но дармо се письмо свячене
Сухим умом я поясняю:
Ви, духи, близько ту круг мене,
Відповідайте, що питаю!

(Розмикає книжку і побачив знак Макрокозму¹⁰⁾)

Га, що за розкіш на сей вид
Нараз проникла ми все тіло!
Святе чутье, мов филия сил живих,
Мов молодости жар, по жилах пролетіло.
Чи бог се написав той знак,
Що бурю втишує ми в груди,
Що в біднім серці радість будить,
І шіроко та ясно так
Круг мене тайники природи відкриває?
Чи сам я бог? Як все круг мене сїяє!
В тих рівних рисах рух і лад,
Природи вічно-творячий варстат!
Тепер аж пізнаю, що вчитель повідає:
„Світ духів не замкнувсь пред вами!
„Ваш дух замкнувсь; вам в серці гниль!
„Тож сміло трудне серце вмий
„Зірниці ясної лучами“.

(Оглядає знак)

Як все ту в цілість ся сплітає,
Жив і вяжесь і ділає!

Небесні сили в низ і в гóру йдуть
І золоті си вéдра подають.
І в невечернім блиском раю
З небес всю землю проникають,
Гармонією світ увесь проймають!

Пречудний вид! Ах, ні, — лиш привид, мрії!
Но де ж тебе, природо, мож уняти?
Де груди твоя, предвічна мати,
Котрою твори всі кормиш живії,
Д котрій я тиснусь, звялений пожаром? —
Вна поїть і живить, — я прагну, смагну даром!..

(Гнівню перевертає книгу і побачив знак Земного Духа)

Не так вже сей мя знак морочить!
Дух Земний — ближший він міні;
Вже чуюсь кріпшим, кров ся точить
Живійш, мов по новім вині.
Відвагу чую — в світ пуститись,
І щастье земне й біль зносити,
Із бурями безлячно битись,
І й раз не дрóгнути на стрісканім судні.
Звід висне надо мнов —
Блиск місяця померк —
І лампа гасне!

Дим клубиться! Червоне промінье
Круг мої голови яріє —
С під склепіння холод віє,
Кров морозить в мні!
Духу сильний, чую тя, — ти ту!
Вкажись міні!

Га! Як серце рветься з груди!
Силу молоду

Кров кипуча в тілі будить!
Всім серцем віддаюсь ти я!
Явись! Явись! Хоть будь ту й смерть моя!

(Бере книжку і таємничо вимовляє знак Духа. Бухає червона
поломінь, Дух Землі являється в полеміні.)

ДУХ

Хто зве мене?

ФАВСТ (відвертається)

Страшений вид!

ДУХ

Потужно завзивав мя ти,
Від давна в мій втискався світ —

ФАВСТ

Ах, я не можу тя знести!

ДУХ

Ти звав мя голосом роспуки,
Щоб голос мій вчути,
В лице мое глянуть;
На зойк твій глибокий я станув, —
Ось я! Но що се, — ти тремтиш?
Ти, велит? Де ж той дух твій смілий,
Що в власній груди світ свій сотворив,
Єго леліав і носив?
Що в дрожю радості одного лиш
Бажав: щоб з нами, духами зрівняти?
Чи той ти Фавст, що вмів мя звати
Потужним словом з бездни аж до дня?
Чи той ти Фавст, що осьде онімілий
Від мого по́дуву до глибини тремтить,
Хробак дрібний, що в пилі ся вертить?

ФАВСТ

Огнистий прівиде, — ні, не злякавш мя!
Се я, се Фавст, тобі рівня!

ДУХ

В життя нава́лі,
В діл урага́ні
Я скрізь ширяю,
Сную, ділаю.

І вродини й гріб,
Безберіжну глиб,
І филі бурхаючі,
І житні палаючі

На вічності кроснах гримячих я ткаю
І шату господню живую складаю.

ФАВСТ

О духу творчий, що весь світ проймаєш,
Як близький чуюсь я тобі!

ДУХ

Ти рівний тому, кого ти піймаєш,
А не міні! (Щезає)

ФАВСТ (паде зомлілий)

А не тобі?
Кому ж?
Я, божа подоба,
І навіть не рівня тобі!

(Хтось стукає до дверей)

Проклятьє! Фамулює мій ось! ¹¹⁾
Пропала найщасливіша хвиля!
И чо́го ту лізе слизь тота застила,
Де духа слово-грим іно-що пронесло́сь!

Вагнер в нічній одежі і шапці, з лямпою в руці.

(Фавст гнівно відвертається)

ВАГНЕР

Простіть, я чув, що ви деклямували;
Ви певно гречеську трагедію читали?
В тій штуці рад би я що скористати,
Бо нині много се значить.
Нераз лучалось ми чувати,
Що добрий комедійант, то ще й пона навчить.

ФАВСТ

То певно, скоро піп — комедіянт сам ;
А се лучається нераз.

ВАГНЕР

Ах, що! В музею по ціліським дням там
Сидиш, і бачиш світ хіба де раз
У свято, в далека, крізь скло, —
І як намовою відтак вести його?

ФАВСТ

Як що не чувш сам, пуста і мова буде;
Як слово с серця не плило
З розкішним трéпетом із груди, —
До людських серць уходу не найшло.
А ти сиди та мни слова,
Та саламаху ладь із обгризків чужих,
Та порпайсь в попелі, де вуглики ще два,
І огник роздувай із них!
От важна праця, — ані слова!
Для малп забава та дітей!
Як з серця не плине ти мова,
То й не дійде до серць людей!

ВАГНЕР

Но віговір для бésідника — все;
Я чую, — много не стає ми ще.

ФАВСТ

О чесну кóристь тільки дбай!
Не в пустомельстві зиск лежить!
Лиш думку щиру й розум май,
А штучних фраз не тра ліпійть.
Розумно говоріть, а простими словами, —
То всіх намовите і всі підуть за вами.
Та ба, — блискучі ваші мови знаю:
З всесвітних обрізків позліплювані штучно, —

Осінні се вітри, що лист сухий змітають
Та шелестять — і холодно і вкучно.

ВАГНЕР

Ах боже, довга ж бо та штука,
А так коротке життя!
Мене ось при критичних тих науках
Нераз глибокий жах бере.
Бо як то тяжко средств добути,
Щоби ся до самих жерел дібрати,
А що, як так прийдеш в пів пути,
Тай мусить християнин вмирати?

ФАВСТ

Чи ж пергамент, — то жерело святе,
С котрого раз напивсь — по вік не схочеш пити?
Не здиблеш скріплення, хоть до віку гляди ти,
Як в власної душі воно ти не прийде.

ВАГНЕР

Простіть, — но все то розкіш є і буде —
Переноситись в духа давнини,
Знать, що колись гадали мудрі люде,
І як у всім геть-геть їх перегнали ми.

ФАВСТ

О, перегнали страшно, знатно!
Мій друже, весь той давний час —
Для нас се книга ще семипечатна.
А то, що „дух часів“ зовесь у вас,
На ділі се ваш таки власний дух,
В котрім щось мерещиться може,
Та так, що як би — сохрани боже —
Побачив хто, — осліп би і оглух!
То там смітник, старого дрантя купи:
Царі та війни, вбійства, трупи
Та гарні прописні морали,
Котрі вже й воробці цвірінькать перестали.

ВАГНЕР

Но світ, дух людський і життє!
Та ж кождий рад пізнать все те.

ФАВСТ

Ну, се ще — що таке „пізнати“!
Чи мож дитя по імени назвати?
Не многі, що що-то пізнали,
І — глупі — серце відкривали
Всім людям, все чуттє своє несли для них, —
Погибли на хрестах та стосах огняних.
Но, друже, — пізна, бач, доба, —
Вже час тоту розмову перервати.

ВАГНЕР

А я й до рана не лягав би спати,
Щоб ще так вчено з вами розмовляти.
Та завтра йде Великдень; то хіба
Вже завтра мушу вас се й те питати.
Я пильно всьому вчивсь, — та ба:
Богато знаю, но все хтів би знати. (Відходить)

ФАВСТ (сам)

І як лиш голова йому не трісне,
Що в ню раз в раз таке термітьє тисне!
За скарбами так п'оквапно гребе,
А радуєсь, як хробака найде!

Така личіна м'іморити ту сміє, ¹²⁾
Де духів лет потужний віє?
Но ах, сей раз, нужденний черве науки,
Тобі я вдячний бути мушу:
Ти вирвав мя з бездонної роспуки,
Що ми охвачувала душу.
Ах! Так огр'омною була тота проява,
Що-м проти неї чувся черваком!
Я, образ божий, що вважавсь цілком

Вже близьким жерела добра і права,
І думав, що міні втворилась раю брама,
Що-м скинув с себе зёмного Адама;
Я, більш ніж Херувим, — котрого сила
Свобідна гордо рвалася, щоб в жилах
Природи поплисті і творячи, в віках
Жить божеським житьем, — ох як я впав глибоко!
Одно громове слово мя звалило в прах.

Я не рівня тобі! Не смію земне око
Зносити к тобі. Зміг ты я призвати,
Але не зміг при собі ту держати.
Но в тій страшній, блаженній хвили
Як сильним чувсь я, як слабим!
А ти мя гордо пхнув що сили
У бездну сумніву, мов в дим.
Хто путь ми вкаже? Що минати?
Чи знов за серця поривом ступати?
Ах, наші діла, так як наші болі
Все нашого житя по куснику вривають!

Все найвише, що лиш думки піймають,
Піймають с примішков матерії мертвої.
Коли одно добро здобули ми в житю,
То вже не вірим кращому добру;
А чистее чутье, що перш нас оживляло,
В тім земнім натовпі заніділо, зівяло.

Коли фантазія вперед гордім крилом
В надії смілій в безмірі ширяла,
Тепер, де в омуті все щастье потеряла,
Тісний простір їй став достаточним гніздом.
Грижа сейчас глибоко в серці сяде
І, мов павук, таємний біль снує,
Ворушиться, спокій і радість проч жене,
В новій подобі все перед тобов став:
То жінка, діти, дім, громада,
То меч, огонь, вода, отрута, зрада....

І все тя те ляка́, що ще тя не постигло,
І все оплакуєш тото, що ще не зги́бло.

Богам я не рівня! Тепер глибоко чую:
Я хробакам рівня, що в поросі повзуть,
Що в поросі і родяться й живуть,
І там ногами їх проходжі ростратують.
Хіба ж не порох сотні тих шуфляд,
Що стіни ті високі ми стісняють?
Тих тисячі дурниць, що купами стоять
І ту, в заплісній той світ мя замикають?
Чи ж ту найду, чого ми не став?
Чи тра ажь тисяч книг, щоб я переконався,
Що всюди чоловік в біді живе,
А десь там хтось щасливим звався?
Ти що так шкіришея, порожна чашко?
Твій мозок тож колись болів, палав, як мій,
Дня ясного шукав, блудячи в тьмі,
І правди хтів, хоть фальш його́ давила тяжко!
Ви прилади, на сміх мене взяли
Колісьем, корбами та зубцями во стали.
При вході я стояв — ключем ви бути мали,
Та, хоть як мудрі, ви тих замків не 'домкли.
Тавмна в білий день природа
Не дасть свою заслону відокрить,
А що сама тобі не хоче проявить, —
То шрубов, корбою не видреш, — праці шкода!
Старе знарядье, що міні по тобі?
Стоїш ту, як мій батько тя лишив.
Сей звій старий громадить чад на собі,
Як довго чад іє сеі лямпи плив.
Волів б я був, що маю, все пропити,
Ніж мучитись ось-ту і піт холодний лити!
Що в спадку від батьків дісталось нам, —
То власним трудом тра ще позискати;
Те лиш тягар, с чого не можем скористати,
А те лиш корисне, що випрацюєш сам.

Но чом спиняєсь погляд мій онтам?
Чом очи так мавить отся Флящина?
Міні так ясно стало враз, немов
На ясну поляну з гуща́ви я прийшов!....

Витай же ми, посудо ти єдина,
Котру тепер я беріжно знімаю!
Ось в тобі доте́п, штуку поважаю.
Ти, сімя сну і супокою,
Ти, смерти радісний напою,
Днесь своєму майстрови в-останнє прислужись!
Гляджу на тебе — біль втихав,
Беру тя — туга замовкає,
Бурливі філі духа уляглись,
І вже на море мов пливу бескрає.....
Криштальна бездна підо мнов палає.
Он край новий! Он день новий свитає!
Огнистий віз на крилах етерових
Зближавсь д міні. Я готовий
В безмір новими лінути стежками,
До діл нових — іє чистими руками.
Надземна розкіш! Вєличне житє!
І ти, хробак, ти заслужив на те?
Та ні, лиш сміло в даль ступай,
Те любе сонце попрощай!
Поважся розірвать заслону,
Що всім страшна, не відома нікому.
Ось час — учинком доказати,
Що може мужвий дух з богами рівен стати;
Що перед темнов безднов не дрогне,
В котрій фантазія сама си пекло творить;
Що сам продресь у гірло те тісне,
Котрого вхід страхом у́ву нашу м́орить.
Вкажи, що радісно і сей крок зробиш ти,
Хоча б тобі й прийшло — в нічо ся розплистї.

Ходи й ти, чиста чарко кришталева,
З укритя давного сюда;

Від давна вже забув про тебе я!
Ясніла ти при празниках вітцевих,
Понурих гостей веселила,
Коли ти в них з рук в руки йшла.
Фігур отсих майстерная різьба,
І співи, дотепи тих гостей підналилих,
Йїх обовязок — дўшком пить до дна —
Пригадує ми дні гулящі, молоді.
Не до товариша тепер пью с тебе я,
Не до пісень та дотепів міні!
Хто сей напиток пье, вже не протверезіться!
Наповнена вже ним жолобина твоя,
І я спішу тим бурим плином впиться.
Последний сей напій, последну скорб мою
До тебе радісно, сходяче сонце, пью!
(Підносять чарку до уст)

Дзвонять і співають.

ХОР АНГЕЛІВ

Христос воскрес!
Радість землі синам,
Прощеньє йїх винам,
Очисть від змаз і плям
Зійшли з небес!

ФАВСТ

Що се за звуки, що за тихий спів
На силу скло від уст ми відоймає?
Чи ж сей глухий звук звонів сповіщає
Прихід врочистих, великодних днів?
Сей хор уже спів радости співає,
Той сам спів, що колись в уст ангельських звенів:
Що вже по ночі мук — день живні наступає?

ХОР ЖІНОК

Мастями вонними
Ми го скропили;

В камені он-де ми
В гріб го зложили;
В чисте покрівало
Ми го обвили в жалобі:
Ах, та не здібали
Христа вже в гробі!

ХОР АНГЕЛІВ

Христос воскрес!
Мир тим, що хрест несли,
В серці любов найшли,
Пекло покус пройшли,
Чистячий жар увесь!

ФАВСТ

Чо тиснетесь так лагідно, невпинно
До мене в порох, віщуні небес?
Звеніть тим, у когó ніжнійше серце бьєсь
Я чую вашу вість, но в моім серці зимно,
Не має віри, то нема й чудес.
Там, відки вість та радісна звенить,
Я й думкою сягну́ть не смію;
А прецінь з-малку ще до звуків тих я звик,
Так що й тепер при них відвіськую надію.
Колись вони, мов поцілуй любовний
На серце ми серед тиші лились,
Пророчо так гуділи чисті тони
І в гóру всі чу́тя з молитвою неслись;
Таємна мя, сердечна туга
Вела в зелений луг до гаю, —
Горячих слів з очей лилася стру́га.
І чув я, як в душі нові світи свитають.
Той спів звіщав охочі гри дітий,
Розгульні обходи весняні;
Ся споминка від уст скло відняла міні,
Дитинячі чу́тя спинили крок важкий.
Звеніть, о пісні райської любови!
Плиніте сльози! Я жию на ново!

ХОР УЧЕНИКІВ¹³⁾

Ось над могилою
Камінь с печатю!
Дивною силою,
Світлою статю
Встав він і смерть поправ
Сильнов рукою!
Вчителю, чом не взяв
Нас ти с собою?
В горю розстались ми
С тобов на світі,
В тузі остались ми
Ту, щоб терпіти.

ХОР АНГЕЛІВ

Христос воскрес
З лона могили!
Всім, хто с пут рвесь,
Він додав сили.
Ділами чтить його,
Серця любвою,
Братне кормить його
Щедров рукою;
Правду несіте в світ,
Скорбним утіху шліть,
В той час воскресшого
Стрітите в вічнім спокою!

ПЕРЕД МІСТОМ.

Всякий народ виходить брамою з міста на прохід.

КІЛЬКА РЕМІСНИЧЧУКІВ

Чого це ви туди ?

ІНШІ

Ми йдемо на Лісничівку.

ПЕРШІ

А ми махаємо до млина.

ОДЕН РЕМІСНИЧЧУК

Я раджу вам, ходімо на Млинівку.

ДРУГИЙ

Та бо туди дорога зла.

ДРУГІ

А ти куди ?

ТРЕТІЙ

Де другі, там і я.

ЧЕТВЕРТИЙ

Ходіть на Замчище, там напитаємо живо
І найкращих дівок, найліпше пиво,
І бійку розпичнемо таку, щоб гук ішов.

ПЯТИЙ

Ех, ти до бійки хоть сей час!
Свербить тя, бачу, шкіра третій раз?
Но я боюсь іти туди с тобов.

СЛУЖНИЦЯ

Ні, ні, я верну в місто вже.

ДРУГА

Там під тополею напевно він буде.

ПЕРША

Міні се не бог-зна який гаразд;
С тобою він по-під-руч ходить,
С тобов танцює раз-у-раз,
А що ж мене те все обходить?

ДРУГА

Но нині певно він не сам, —
Казав, що й Кучерявий буде там.

ШКОЛЯР

Ех, жваві дівки, так-так!
Ходімо, брє, за ними живо!
Міцний тютюн, холодне пиво
І стрійна дівчина, се мій найліпший смак.

МІЩАНОЧКА

Ну, чемні ж ті студенти дуже!
Ій богу, встид с такими молодцями;
Товариство приличне — їм байдуже,
Вони біжать за простими дівками!

ДРУГИЙ ШКОЛЯР (до першого)

Поволи, брє, ту йдуть за нами дві,
А кожда прибрана, мов квітка;
Одна з між них — моя сусідка, —

Я з нею ніби-то в любові.
Вони тихієько йдуть та йдуть,
А далі к собі й нас приймуть.

ПЕРШИЙ

Ні, брате, — я не люблю церемоній.
Спішим, а то пропаде дичина.
Та, що в суботу десь мела покої,
В неділю найліпше цілує й обійма.

МІЩАНИН

Побий го бог, тогó начальника нового!
Такий зробивсь, що й не підходить до нього.
А чи для міста хоть що-тó зробив?
Що день тіснійше та біднійше,
А підлягай, як підлягав давнійше,
Ба і плати ще більше, ніж платив.

СТАРЕЦЬ (співає)

Пані й пані, ласкаві, гожі,
Так гарні, як цвітучі рожі,
Погляньте, не згордуйте мною,
Підпоможіть мою недолю.
Не дайте дармо ми співати!
Лиш той щасливий, хто дав;
А в нинішне велике свято
Най буде жнивечко й мов.

ДРУГИЙ МІЩАНИН

Нема нич ліпшого, як так в неділі-свята
С сусідами про війни розмовляти,
Як десь там в Турції за со́тою межою
Народи ріжуться поміж собою.
То станеш при вікні, пьєш чарку, другу звільна,
Глядиш на кораблі, що йдуть водов долів,
А вечір радо йдеш домів —
І богу дякуєш, що в нас пора спокійна.

ТРЕТІЙ МІЩАНИН

Так, куме, так! Се правда! Цур лихому!
Най там собі і гóлови скіпають,
Все горі дном перевертають, —
Лиш дома все останесь по старому!

БАБА (до міщаночок)

А то повбірані, маківочки мої!
І хто ж ся в вас не закохає? —
Ну, гарно, — лиш не бóдьте так горді,
А я б найшла того, що сёрденько бажає.

МІЩАНОЧКА

Агасю, ша! пильнуймось, я і ти,
Щоб с цею відьмою по улиці не йти!
Вона в ночі ми на Андрія мого
Судженого вказала, мов живого.

ДРУГА

І мого в воску ми вказала
В вояцькім строю, серед стрільб, гармат;
І що вже я дивила, виглядала, —
Та я́кось в ним не мóжу ся спіткать.

ВОЯКИ

Башти і мури,
Замки тверді,
Насмішливі
Дівки горді
Рад я здобуть!
Смілий то труд,
Славна то плата!

Грають-ревуть
Мідяні труби:
Кличуть до втіхи,
Кличуть до згуби.

То ж то житъе,
То ураган!
Замки й дівчата,
Здайтеся нам!
Славна заплата,
Хоч труд усякий.
Гурра світами,
Далі вояки!

Фавст і Вагнер.

ФАВСТ

На ріках, потоках вже прісли леди
Через теплий, живущий півів весни.
Надія щастя в долах зеленіє;
Стара зима, в безсилю своїм
Сховалась поміж гори стрімкії,
А відтам, утікаючи, сіє
Остатки сійбі ледяної
Пластами понад зелені ниви;
Но сонце білого не любить,
Усюди рух, житъе вно будить,
Все бярвами красить живими;
Но цвітів ніт ще по долині,
За те постробний люд вкрив її нині.
Обернись, долі сею горою
Глянь на місто за собою!
То пресь іє тісної, темної брами
Живими, пестрими товпами.
На свіжий воздух спішать всі радо;
Святкують велике воскресне свято:
Бо вни й самі воскресли нині
З низеньких хат, душніх світлиць,
З варстатів та тісних крамниць,
С під мурів та дахів твердині,
С товкучих, кручених улиць,
С святого сумерку церквів
До світла всі повіринали.

Глянь, глянь, як живо сей люд ся розбрив
Поміж садами та полями;
Глянь, як ось в довж і в шир рікою
Плюскотять незлічимі празничні човни.
А сей послідний, повний аж надповний
Отсе від берега відплив.
Де лиш є стежка під горою,
Усюди люд в святічнім строю.
Ось і селян вже гомін чути;
Ось ту для люду дійсний рай,
Старе й мале — співай, гуляй.
Ось ту я — чоловік, ту вольно ми ним бути!

ВАГНЕР

Гуляти, пане доктор, з вами —
Для мене честь і користь; но сам я
Ніколи би не заходівсь с хлопами,
Бо те простацтво — смерть моя.
Йїх крик, музика, гри, се все
Ненáвисна міні орава,
А то ревуть, мов біс який йїх дре, —
І се в них празник, се забава.

СЕЛЯНЕ ПІД ЛИПОЮ

(Танцюють і співають.)

До танцю пристроївсь вівчар
В крисак, обрані і кіптар
А ретязі аж сїяли.
Круг липи люда повно вже,
Веселий тан іде та йде.
Гей га! Гоп га!
Гоп-гейже, гейже га!
Гудуть басі й цимбали.
Він живо протиснувся в круг,
Аж тут о дівчину одну
Плечима втовк с-переду.
А гожа дівка зирк та глип,
І каже: „Що се за Пилип!“

Гей га! Гоп га!
Гоп-гейже, гейже га!
„Не штовхай так, медведю!“

Но швидко в вир лину́ли враз,
То в право шусть, то в ліво шасть,
Убори аж фуркочуть.

Зіпріли вже, спаліли вже,
Ід груди грудь, д лицю лице.
Гей га! Гоп га!

Гоп-гейже, гейже га!
Вни дишуть і шепочуть.

„Ей, не осмілюєсь так зо мнов!
Вже не одну ти підійшов
Облєсними словами!“

Но й сю він заманив с собов,
А там с під липи гул ішов.

Гей га! Гоп га!
Гоп-гейже, гейже га!
І співи і цимбали.

СТАРИЙ СЕЛЯНИН

Спасибі, пане доктор, вам,
Що ви нас нині не забули,
І серед того здвигу д нам,
Такий учений муж, прибули.
Прийміть же сей найкращий збан:
Напитком свіжим він налитий.
Підношу го — нехай він вам
Не тільки на здоровя служить,
Но кілька в нім крапель, най бог вам надолужить
От-тільки днів іще прожити!

ФАВСТ

Приймаю сей почесний збан,
Подяка і спасибі вам!

Народ з усіх боків згромаджується кругом.

СТАРИЙ СЕЛЯНИН

Хорошо се зробили ви,
Що в день сей радісний прийшли.
Та ж чесно ратували ви
Давнійше нас в тяжкій дні.
Ту не оден живий стоїть,
Котрого ген ще родич ваш —
Як пошесть бісилась страшна —
С смертельної горячки спас.
І ви тоді, ще молодий,
Ішли до кожного слабого; —
Сотки їх гibly день у день,
А вам не сталося нічого;
Хоть много труду ви приймали, —
Той ратував вас, що над нами.

ВСІ

Дай бог здоровя вам за те!
Ратуйте нас ще довгі літа!

ФАВСТ

Тому, над нами, дяку шліте,
Що вчить ратунку, поміч шле.

(Відходить з Вагнером дальше.)

ВАГНЕР

Яке чутьє ширяє в твоїй груді,
Великий мужу, при поклонах сего люду!
Щасливий, хто талан свій так
На корість повернути вміє!
Отець синам показує тя своїм,
Всі тиснуться, розпитують, спішать,
Гул тихне, мўзика німіє;
Ідеш — всі в ряд стають перед тобою,
Шапки в гору летять, — не много
Хибло, а вклякли б, мов дорогов
Се піч проходить с паном-богом.

ФАВСТ

Ще кілька кроків лиш до камінних вершків!
Ту відпочиньмо, — наш прохід скінчився.
В тяжкій задумі ту нераз я сам сидів
І постом та молитвою томився.
Надією багатий, віров сильний,
Покутов, стонами й сльозами в царя
Небес я вбіднать хотів, щоб жах могильний
Втихомиривсь — чума страшна.
Похвала люду днесь здаєсь міні
Наругою. Коби ти знав, що в глибині
Душі кишить! Як мало батько й син
На честь таку заслужили!
Мій батько був понурий сімянин;
Природу і природні сили
Він чесно, хоть по своїому слідив
Способами причудливо крутими.
То він в товаристві адептів ¹⁴⁾
У чорній кухні вік сидів
І після безвісних рецептів
Усяку всячину мішав і пік і грів.
Червоний лев, зальотник смілий
В лехкім жарі в лілію друживсь,
Потім обоє смажились і пріли
І вар в одній кольби в другу ливсь.
А як в кінці в скляннім покою
Цариця молода засіяла в барвнім строю, —
Готов був лік! Вмирали хорі,
А хто подужав? — і слуху нема.
Так ми пекельним варом тії гори,
Ті доли вишищили з люду
Далеко гірше, ніж чума.
І сам я тисячам давав отруту;
Вони померли, я жию, — і ще,
Убійцю клятого, хвалять мене!

ВАГНЕР

Як можеш ти ся тим журити ?
Хіба ж не чесно той ділав ,
Хто штуку, що му батько передав ,
Старався точно й совісно повнити ?
Коли ти, молодцём, вітця шануєш ,
То радо він приймє тебе ;
Коли ти, мужем, над наукою працюєш ,
То чей твій син ще дальш, ніж ти, зайде.

ФАВСТ

Щаслив, хто надієся ще ,
Що вирне с того закруту блудного !
Чого не знаєм, того нам і тре ,
Що знаєм, те не здале ні до чого.
Та годі нам сю гарну хвилю
Таким печальним думаньем мутить !
Глянь, як в жарущім вечера проміню
В повітю зелені село блищить.
Тонє вже сонце, никне, день минув ;
Вно там спішить, житье новее сіє.
О, чом на крилах я з землі не полинув
За ним, усе за ним в краї чужії !
І вічно б я в вечірному проміню
Світ тихий бачив під собов,
В пожарі гори всі, стихаючі долини
С потічками сріблї, з рікою золотов.
Тоді би лет мій бистрий не спиняли
Стрімкіі гори, дикі скали.
Ось море с теплими затоками вже мріє
Перед зачудуваним оком. Вже
Ось-ось тонє бог світлий, но новії
Збудились сили, далі пруть мене !
І я лечу, тим світлом вік ся пою ,
День перед мнов, а ніч за мною,
Над мною небо, підо мною море.
Ще чудний сон, закїм зоря займєсь....

Ах, де ж те земнеє крило найдесь,
Щоб так, як дух, несло́сь в просторі!
Но се вже вроджене нам всім,
Що в гóру дух, наперед гонить,
Коли над нами в синім морі тім
Свій спів тремтячий жа́йворонок дзвонить.
Коли по над стрімкії скали
Орел распла́ставшися пла́вле,
По над поля́ та озерá домів
Ключі вандрують журавлів.

ВАГНЕР

Я й сам нераз мав дивних ба́жань хвилі,
Но того не бажав ніколи я.
Навкучать швидко і ліси й поля,
Тай що за радість — крила журавліні?
Чи так то тягне розкіш духовá
Від книг до книг, листочок за листком!
І любо так збіжить ніч зимова,
І дивним щаст'єм розгріваєсь кров,
Ах, а як пергамéнт старий ще розвинéш,
То бачиться, що в небі весь тонéш.

ФАВСТ

Одно лиш те бажа́нье в тебе є;
О, най же друге й знане ти не буде!
Дві душі, ах, жиють у моїй груді,
Одна від другої ся рве.
Одна є потужним за́палом любови
Держиться світа єстеством ціпким,
А друга рвесь невдérжано-прудким
Крилом в світ духів лазуровий.
О духи, як ви є в просторі,
Потужні, творчії, між небом а землев,
Зійдіть іє своїх золотистих дворів
І в вольну живнь нову перенесіть менé!
Ах, щоб хоть плащ чарівний мав я,
І міг летіти в білий мір,

То й найдорóжший б я убір,
Крілівський плащ за него б дав я!

ВАГНЕР

Не наклика́й возду́шних тих жильців,
Що в хмарах, вічно движучись, ширяють
І на людей з усіх кінців
Сто-сотнє лихо насилають.
Ось с півночи Мороз неситий шле
На тебе острі, ледовії стріли;
Зі сходу духів рій с Посухов пре
І вохкість з груди твої ссе;
А як с полудня їх степи шлють пісковії,
Щоб спрагою шпик в кости ти ссушили,
То з заходу рої летять вохкії,
Що з разу освіжать, відтак затоплять ниви.
Вни радо слухають, но все на зло звертають,
О що проси — сповнять, но враз і ошукають;
Вони ти вкажуться з небес послáми
І шепчуть фальш ангельськими устами. ¹⁵⁾
Но час іти вже, змерк запав.
Затягся мглою світ, холодний воздух став;
Аж в вечір чоловік хатній спокій цінить!
Но чом ти став? Куди так сильно ся вдивляєш?
Що так тя в сумерці займає?

ФАВСТ

Глянь, що за чорний пес полями он біжить?

ВАГНЕР

Давно вже бачу го, — здаєсь, не важна штука.

ФАВСТ

Приглянься добре! Що се за звірюка?

ВАГНЕР

От пудель, що зблукався і нюхтом
Біжить за пánовим слідом.

ФАВСТ

Вважай но, як широкими кругами
Він нас все ближше оббігає,
І — як не милюсь — за єго ногами
Мов слід огнистий ся лишає.

ВАГНЕР

Я виджу тільки чорного псюка;
Се певно вам в очох маня така.

ФАВСТ

Мабуть він тайним нас силóm обводить,
Щоби відтак нас в сіть зловіть?...

ВАГНЕР

Глянь, косо й боязко він нас обходить,
Бо двох чужих, не свого пана зрить.

ФАВСТ

Круг звужуєсь! Вже ось він близько!

ВАГНЕР

Правдивий пес се, не мара, дивіть:
Ворчить, леститься, чякне на живіт,
Хвостом маха. Звичайний песько.

ФАВСТ

Ходи враз з нами! На, пес, на!

ВАГНЕР

Потішно-глу́па звірина!
Стаєш — він служить; скажеш знов
До него що — він пнесь горі тобов;
Пусти що — зараз ти найде,
За палицею до води піде.

ФАВСТ

Ти правду кажеш; духа й не слідно,
Дресура все — тай більш нічо.

ВАГНЕР

Пса, щоб лиш гарні штуки вмів,
То й наймудрійший муж полюбить.
Сей певно ласки твої не згубить,
Не дармо ж був у школі в школярів.

(Входить через браму до міста.)

ФАВСТОВА СВІТЛИЦЯ.

ФАВСТ (входить с пудлем)

Покинув я луги й облоги,
І ніч їх темна залягла,
Що с тайним трéпетом трівоги
В нас будить кращіі чутя.
Усяке зма́ганье гріховне
Затихло, всякий порив злий;
Любви святої серце повне,
Любви до бога і людей.

Будь тихо, пудель! Не ганяйся по кімнаті!
До порга чого се нюхтиш?
За пéчею ось положиись,
Мій ліпший за́головок на ти.
І як там по гористій стежчині
Забавляли нас скоки твої,
Так моїм гóстем будь від нині,
Спокійним, як я рад тобі.

Ах, як в світлиці тій тісній
Знов любо лямпа запалав, —
То в груди ясно ся ділав,
Дух свідомо став сам свій.
І розум твердо, ясно плужить,
Надія знову росцвіта,
До струй життя дух людський тужить,
Ах, аж до жерела життя!

Не ворчи, пудель! Тії тони святії,
Що тепер в моім серці звенять,
З звирячим голосом не в лад.
Звичайно чоловік, як що не розуміє,
То с того смієся,
На красоту й добро ворчить,
Бо все те часто прикрим му здаєся.
Чи мав же би то са́мо й пес чинить?

Но ах, вже чую, мимо щирій волі
Вдоволенье погасло в груді моїй.
Чому ж те жерело так швидко засихає,
І в справі, в туску нас лишає?
Се часто ся міні лучає;
Но й сему горю поміч є:
Се дух надземного бажає,
А вно — се Откровеніє,
Котре найкраще, найчистійше світить
В новім євангельскім завіті.
Стрібуймо ж текст основний розікрити
І с щиров волею святій
Оригінал на рідній свій
Язык переводити.

(Роскриває книгу і лагодиться до писаня)

Написано стоїть: „В началі було слово“!
Вже ось і за́пинка! Яков ту йти дорогов?
Та ж слово годі так високо класти.
Не так се мушу перекласти,
Сли лиш правдиво дух мій прояснивсь.
Написано стоїть: „В началі була мисль“.
Обдума́й добре все, що дух говорить,
Щоб пишучі́ рука не за́блудила!
Чи тільки мисль все двигав і творить?
Повинно б бути: „В началі була сила“.
Но й се закї́м ще написав я,
Вже щось ми шепче, щоб на тім не став я.
Га, просвітив мя дух! Нараз ми заворіло,
І сміло пишу я: „В началі було діло“.¹⁶⁾

Як хоч зо мною в хаті жити,
Пудель, покинь так вити,
Покинь дзявуліти!
Такій неспокійній худобі
Не дам трівати при собі.
Оден з нас відти
Забратись мусить проч.
Не рад бим тебе ся позбути, —
Отворені двері, — біжи, куди хоч.
Но що се такого?
Чи се природно може бути?
Чи тінь се, чи дійсна проява?
Мій пудель росте в довж і в шир,
В горі піднімаєсь от — от!
Ні, се не пес, той страшений звір!
Що за мара в мій дім попала?
Вже завбільшки, як бегемот,
Огністі очі, страшний рот.
О, не уйдеш ти міні!
На такі пів-пекельнії твари
Ключ Соломонів придалий. ¹⁷⁾

ДУХИ (в сінях)

Там, там попавсь один!
Ту ждять, не йдять за ним!
Мов в сітці звір, повис
Старий пекельний лис.
Но бачно, бачно
Літайте, кружіть
Незначно,
А він розірвє тоту сіть!
Як зможем му стати в пригоді,
То живо, що тра!
Бо й він наш добродій,
Немало чинив нам добра.

ФАВСТ

На твар сю пред всім
Заклятьє чотірех звернім!

Салямандра най жариться,
Водяниця най вертиться,
Літавиця най щезає.
Кобольд є трусом утікає!

Хто не пійметь
Чотірех тих,
Усіх прикмет
І сили їх,
Той в жадній хвили
Над дұхами не має сили.

Щезай в огни,
Салямандро!
С шумом Филею плини,
Водянице!
Блисни світом метеору,
Літавице!
Сокоти гумно й обору,
Хованче! Хованче!
Покажись лицем в лице!

Не елментів мари
В тій твари:
Спокійно лежить і на мене глипить,
Заклятьє не ткло її зовсім.
Сильнійші, значить,
На ню заклятя звернім.

Коли тя, почваро,
Ту пекло наслало,
То глянь на знамя те,
Перед котрим паде
Вся сила злая! ¹⁸⁾

Вже йїжиться, здвигаєсь, надуває.

Проклята сотоно!
Чи пізнавш його,
Несотвореного,
Неізреченого,
По всім небі розлитого,
Люто пробитого?

За піч затисся звір,
Мов слон вріс в довж і в шир,
Займив простір увесь,
От-от в мглу роспливесь.
До стелі не зносись!
При майстра ногах положиись!
Ти видиш, що грожу не даром.
Спалю тя святим пожаром!
Не дожидайсь
Трикрат горючого світа! ¹⁹⁾
Не дожидайсь
Найсильнішого в моїх заклятъ!

*Мгла опадає, Мефістофель виступає в уборі
вандруючого школяря. ²⁰⁾*

МЕФІСТОФЕЛЬ

По що сей крик? Що зволять пан казати?

ФАВСТ

А, це був пудля зміст! Добродій
Вандруючий школяр! Смішний злучай, тай годі.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Учений мужу, клінне перед вами!
А то-м зіпрів під вашими клятьбами.

ФАВСТ

Як звешся?

ФАВСТ

На твар сю пред всім
Заклятьє чотірех звернім!

Салямандра най жариться,
Водяниця най вертиться,
Літавиця най щезає.
Кобольд є трусом утікає!

Хто не пійметь
Чотірех тих,
Усіх прикмет
І сили їх,
Той в жадній хвили
Над дұхами не має сили.

Щезай в огни,
Салямандро!
С шумом Филею плини,
Водянице!
Блисни світом метеору,
Літавице!
Сокоти гумно й обору,
Хованче! Хованче!
Покажись лицем в лице!

Не елементів мари
В тій тварі:
Спокійно лежить і на мене глипить,
Заклятьє не ткло її зовсім.
Сильнійші, значить,
На ню заклятя звернім.

Коли тя, почваро,
Ту пекло наслало,
То глянь на знамя те,
Перед котрим паде
Вся сила злая! ¹⁸⁾

Вже йїжиться, здвигаєсь, надуває.

Проклята сотоно!
Чи пізнаєш його,
Несотвореного,
Неізреченого,
По всім небі розлитого,
Люто пробитого?

За піч затисся звір,
Мов слон вріс в довж і в шир,
Займив простір увесь,
От-от в мглу роспливесь.
До стелі не зносиєсь!
При майстра ногах положиєсь!
Ти видиш, що грожу не даром.
Спалю тя святим пожаром!
Не дожидайсь
Трикрат горючого світа! ¹⁹⁾
Не дожидайсь
Найсильнішого в моїх заклятъ!

*Мгла опадає, Мефістофель виступає в уборі
вандруючого школяря. ²⁰⁾*

МЕФІСТОФЕЛЬ

По що сей крик? Що зволють пан казати?

ФАВСТ

А, це був пудля зміст! Добродій
Вандруючий школяр! Смішний злучай, тай годі.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Учений мужу, клінне перед вами!
А то-м зіпрів під вашими клятьбами.

ФАВСТ

Як звешся?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Е, се питање пуге
Для того, хто так маловажить слово,
Хто ні на що не смóтрить поверхово,
А тільки в річей суть ся пре.

ФАВСТ

У вас, панове, можна суть
Звичайно з назвища пізнати;
Досить лиш Бельзевуб, Нищитель, Зрадник вчуть,²¹⁾
Щоби вас скрізь-на-скрізь поняти.
Та ну, хто ж ти такий?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Я часть тіві сили,
Що все бажав зла, а все добро діла.

ФАВСТ

А се знов що значить? Се загадка ціла!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Я дух, що все перечить в кожній хвили!
І справедливо: все що повстає,
Лиш того й варто, щоб згибало;
Тож ліпше б, як би нич не повставало.
Значиться, все, що в вас ся зве:
Гріх, знищенє і всяке зле —
Отсе вастиве діланє мов.

ФАВСТ

Ти кажеш, що ти часть, а ти цілий пред мною.

МЕФІСТОФЕЛЬ

По щирій правді ти говорю.
Коли бо чоловік, той павіток дурний
Звичайно каже: Ось я ту цілий, —
То я — часть части, що в началі всім була,

Часть темноти, що світло сплодила, ²²⁾
Гордее світло, що тепер ніч-матір
Бересь з єї владінь, с простору проганяти;
Но те єму не вдасться, бо хоть як ся пне,
А все ж воно до тіл приковане.
Тіла красить, с тіл тільки лине,
І тіло го в лету спиняє;
То ж надіюсь, не довго потриває,
А враз іє тілами й воно погине.

ФАВСТ

Тепер я знаю ремісло твоє!
Великого не можеш зруйнувати,
То від малого взявся починати.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Тай с того користь не велика є.
Та дрібка, той невдалий світ,
Що вічну порожню дразнить, —
Чого вже я не починав, чого,
А знищити не міг його
Вітрами, водами, ні трусом, ні огнем;
І море й край стоить собі живцем.
А вже прокляту дрянь, звірів тих та людий
Не втлумиш, хоть що хочеш, дій.
Що вже я їх поклав у глину,
А все нові ростуть, заким старі ще згинуть.
І то так раз у раз, хоть на стіну ся дри!
І з воздуха, з землі, з води
Мільйони сімен ринуть вічно
В вохкім, сухім, в морозі і в теплі!
Ще як огню б я був не заховав собі, —
Нічо не мав би я для себе окремішно.

ФАВСТ

Так против сили все-живої,
Все-благотворячої, ти
Чортівськи-зимною рукою

Прещ, дівний сину темноти?!
Но дармо п'ястуки стискаєш!
Шукай що іншого почать!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Та й справді треба щось шукать;
Про се пізніше розпитаєш!
Але тепер чи смію віддалитись?

ФАВСТ

Не знаю, чом тобі проситись....
Я познакóмився с тобою;
Відвідуй мя, як маєш волю.
Ось двері, ось вікно, а хоч,
То й комином іє хати скоч.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Сказать по правді, ця малая
Завада мя с кімнати не пускає:
Глядіть, сесь на порозі знак.

ФАВСТ

А! пентаграм тебе лякає! ²³⁾
Скажи ж ми сину пекла, як
Війшов ти ту, коли тя се тримає?
Як дав звестися дух такий?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Глядіть лиш, він не щільно зрòблений;
Оден ріжок, що до сіней виходить,
Як бачте, трошки ся не сходить.

ФАВСТ

Злучай се підвернув щасливо.
Значиться, ти невольник мій,
Та й дякувать дрібниці тій!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Неважний пудель вбіг у хату живо,
Ну, та тепер вже друга річ,
І чорт не може с хати пріч.

ФАВСТ

Но чом же не летиш вікном?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Такий вже в духів і чортів закон,
Що хто куди ввійшов, туди і вийти тра.
При першім вольно все, при другім ми рабами.

ФАВСТ

То й пекло має тож свої права?
Се гарно! То би можна з вами,
Панове, згоду певною зробити?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Що приречём, тото й дістанеш ціло,
Нікотрий з нас тебе не оскорбійть.
Но се досить широке діло,
Буде ще час о тім поговорить.
Але тепер тя прошу-молю,
Будь ласкав! — випусти мя с хати.

ФАВСТ

Лишись на хвилю ще зо мною,
Щоб добру вістку ми сказати.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Тепер пусти мя, — швидко вёрну знов,
Тоді распитуй, кільки воля.

ФАВСТ

Я не гонявся за тобов,
Ти сам прибіг за мною с поля.

Хто чорта ймив, то най же го держить,
Бо другий раз не лехко вже го ймить.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Як хочеш, то я тож готов
Остать в товаристві с тобов;
Лиш то си в тебе вимовляю,
Щоб я тебе весь час хорошо забавляв.

ФАВСТ

На те я радо позволяю,
Лиш вже як бавиш, то й забавно бав.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Мій друже, змисли всі твої
За сей часок більш скористають,
Ніж в року одностайній мгли.
Що ніжні духи проспівують,
Всі ті чудові картини,
Се не буде манá пуста.
Твій запах звеселиться ними
І розсмакуються уста,
А далі і чутье розгрієсь. —
Ну, кождий, що потрібно, вмів;
Хор в купі, — починать пора.

ХОР ДУХІВ

Щезніть горою,
Темні склепіня!
Лийся рікою,
Любе проміня
Сонця сюда!
Коб пощезали
Темні хмари!
Ось за звіздою
Сіяє звізда
Ніжнов красою....

Духів пречистих
Чудні постави
Хиляться хистко,
Мчать наче хмари, —
Туга сердечна
За ними в слід;
Шата їх біла,
Ген безконечна,
Ниви покрила;
Тихий привіт
Світу розлила.

В думках без мови
Любачі пари
Ніжаться в ряд.
Сад при садові —
Все виноград!
Грозна важкії
Сиплються в гарні
Стінки тискарні,
Ллються шумнії
Віна пінисті, —
Ллють через чисті,
Ясні клейноти...
Гори минають
І скал оплоти,
Аж в озерá ся
Ген розливають.

Межи горбками
Птаство роями
Втіхов впивá ся;
К сонцю злітає,
Д яеним островам,
Що ген по водам
Чудно плавають.
Відтам то чути
Радісні нути.

По над лугами
Духи гуляють,
Далі ся мглами
Всі розпливають.
Деякі пнуться
На острі скали,
Другі несуться
Над озерами,
Інші злітають —
Всі живню сїяють,
Всі в даль, по морі
На ясні зорі,
В щастя пристань.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Заснув! Се гарно, вóздушні хлопята!
Зуміли ви го живо вколисати!
За сей концéрт я вашим довжеником.
Ще ти, брѣ, не доріс, щоб чорта не пустити!
Чаруйте го солодким сном.
Обдайте го улуди океаном!
Но щоб отсей поріг від чару увільнити,
Потрібно перед всім щурá нам.
Не довго тра го й закликати,
Оден шелéснув ось і мусить се зділати.

Щурів і мішей можний пан,
Жаб, мух і вошей і блощиць,
Тобі тут вилізти велить
І гризти сей поріг онтам,
Де го олієм помазав.

Ось ти вже й виповз! Живо справ
Свою роботу! Кінчик, що держить
Мене, зовсім с перéду ту сидить.
Ще раз вкуси, — так, вже досить!
Ну, Фавсте, спи, — стрінемоь ще с собов!

ФАВСТ (прокидається)

І знов ошуканий я, знов?
Знов на́товп духів мусить так щезати,
Що в сні балакав чорт зо мною,
На ділі ж пудель втік ми с хати?

ФАВСТОВА КІМНАТА.

Фавст і Мефістофель. 24)

ФАВСТ

Стук, стук! Вийдіть! Хто знов іде, щоб мучить мя?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Се я.

ФАВСТ

Вийдіть!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Сказать се тричі тра.

ФАВСТ

Вийдіть же!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Так, то гарно! Чень
Погодимось с собов від ниньки!
Бо, щоб твої прогнати примхи,
Я вбравсь шляхетним паничем,
В червоний, злотокраїй стрій,
У плащик с чіновати-шовку,
С косицев когута крисак,
Припав кінчасту шпаду довгу,
І радив бим тобі, як стій,
Собі ж убератись також так,

Щоб вирвавшись на вольний світ,
Пізнав ти, що життьє значить.

ФАВСТ

Ніякий стрій не втишить в серці болю
Тісного, земного життя.
Я за старий, щоб гратись сам с собою,
За молодий, щоб не бажать хотя.
А що ж сей світ ми може дати?
Терпіти вік і вік страждати, —
Отсе оден незмінний спів,
Що в уха кождому ся вйів,
Що від колиски до могили
Нам повторяєсь в кождій хвили.
С трівогов рано я встаю,
Трохі гіркими не заплачу,
Коли нову днину бачу,
Що ні одніську хіть не вдоволить мою,
Що й прочутъе усяких втіх
Упертим сумнівом вменшає,
Усякий твір думок палких
Стосотним жїзненним фурфантьем убиває.
А як ніч темна налягá, —
Трївожно в постіль я кладуся;
Спочинку й ту міні нема,
І ту погані сні мя дусять.
Той бог, що в груди ми живє.
Порушить може все нутро мое,
Но хоть всі сили він рядить мої, —
Не може нич порушити на вні.
Тому ми світ такий мертвий, обдертий,
Обридла жизнь, — я хочу тільки смерти !

МЕФІСТОФЕЛЬ

А все ж смерть — гість нелюбий а упертий.

ФАВСТ

Щаслив, чие чоло вна в лавр кровавий

Серед блискучої побіди обвиває,
Кого серед гульні й забави,
В обнятах дівчини стрічає!
О, щоб я перед Духом був страшним
В тій хвилі роскоши без духа повалився!

МЕФІСТОФЕЛЬ

А прецінь хтось брунатний плин
В тій ночі випить не рішився.

ФАВСТ

Шпігунство, бачу, тож у твоїм паю!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Не всевідущий я, но много дещо знаю.

ФАВСТ

Коли є страшної боротьби
Солодкий, рідний тон мя вивів,
Дитячого чутя сліди
Звели мя й споминки щасливі, —
То проклинаю все, що мисль
Принадним маревом займає
І в паділ сей слізний, сумний
Лудою лестною втягає!
Клину з гори високий стан,
Що дух себе на него ставить!
Клину і зйявищ всіх обман,
Що наші змисли вічно давить!
Клину хиткії сонні мрії:
Безсмертність, слави злудний грім;
Клину майно, всі пута тії:
Родину, поле, слуг і дім!
Клину мамону, що до смілих
Діл пре острогов золотов,
Або до вживаня без діла
Пух поправля під головов.
Клину вино з огнем, що в нім;

Любовну ласку, дружню мрію,
Клину і віру і надію
І терпівість перед всім!

ХОР ДУХІВ (невидимо)

Жаль! жаль!
Звалив ти, розбив
Сей гарний світ
Потужнов руков!
Він рвесь, грохотить,
Пів-бог здрухотав го в потузі!
Ми грузи
В Нічогости море вкидаєм,
Ридаєм
За страченов красою.
Сильнійший
Земних синів,
Пишнійше
З нами поспів
Відбудуй го у груди своїй!
Добу живні нової
Почни,
Свій ум проясни, —
А тони чудові —
Знов зазвенять вони!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Сесе хлопята
З моєї хати!
Слухай, як до втіх та дії
Мудро радять, мов старії!
В даль злетіти
С самотної кліти,
Де кров стинавсь, змисли гниль гребє,
Вни надять тебе!

Кинь своїм горем любитись,
Що наче ястріб жре твій вік!

Вже в найгіршій кумпанії мож дізнатись,
Що між людьми — й ти чоловік.
Но так я сего не гадаю,
Зіпхнути тя між всяку зграю.
Я не моцар, не можний пан,
Но як бись хтів зо мнов згодитись,
В вандрівку житні враз пуститись, —
То я сейчас ти ся віддам
І буду твоім, все с тобою,
Як твій товариш, твій кумпан, —
А недовільний ти дружбою, —
Я стану ти рабом, слугою.

ФАВСТ

Що ж я тобі сповнію за се?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ще довгий маєш час на те!

ФАВСТ

Ні, ні! Чорт самолюб, нічо
За бог-да-прость робить не йме,
Що другому б на добре йшло.
Виразно мов, яку хоч плату!
Такий слуга біду приносить в хату.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Я ту тобі ся в службу зобов'язу,
Сповню твій кожний росказ, кожде слово;
А як ми там стрінемося на ново,
Ти меш робить, що я роскажу.

ФАВСТ

Що там, — то мало мя обходить,
Вперед ти сей світ розвали,
А вже нехай новий з руїн виходить,
Бо ця земля — втіх моїх мати,
Це сонце — біль мій, муки гріє;

Як зможує з ними лиш розстати,
Тоді що хоче й може — най ся діє.
Про те я й знать не хочу нині,
Чи й там любов панує й гнів,
І чи в надземній тій країні
Одні в гору йдуть, другі в діл.

МЕФІСТОФЕЛЬ

От так, то можеш важить сміло.
Згодімся! Радо в тіі дни
Ти не одно мов побачиш діло;
Я дам ти, що ніхто не зрів ще на земли.

ФАВСТ

Що ж хочеш, бідний чорте, дати?
Чи вмів же ти коли поняти
Дух людський в знєслім змаганю єго?
Є в тебе страва, що не наситить;
Є золото, що мов живе сріблѳ
Невпинно з рук тобі біжить;
Гра, при котрій не виграє ніхто;
Є дівчина, що з моїх ще обнять
До іншого з обіцянок моргає;
Є честь висока, що йї довго ждять,
І що мов блискавка щезає.
Вкажи ми плід, що пок зірвеш — гниє,
І древо, що день-в-день на ново росцвітає.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Такий мя на́каз не злякає, —
Таких цяцьѳк у мене много є.
Но, друже любий, час прийде, що нам
Захочеса пожить в достатку й супокою.

ФАВСТ

Коли вєпоко́бний я в лїнь втягтися дам,
Тоді вже й о житьє не стою.
Як так мя зможеш підлєстити,

Роскошами так упоїти,
Щоб сам собі сподобавсь я, —
То будь загибіль се моя!
На те даю ти руку!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ось моя!

ФАВСТ

Коли я скажу до хвилини:
Тривай іще! так гарна ти!
Тоді хоч в пута мя скрути,
Тоді нехай на вік загину.
Тоді най виб'є смерти час,
Тоді ти вольний служби свої,
Годинник стане, спаде сказ,
Я в вічності потану морі.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Вважай, що кажеш, — ми затямим все.

ФАВСТ

На теє мавш повне право,
Се я не шарпаюсь здуфало!
В чім я триваю, в тім я раб, — а вже
Чи твій, чи чий — міні і діла мало.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Я нині вже, при докторським пирі
Свою вам службу роспічну.
Лиш ще одно! Житя чи смерти ради —
Зволить слів пару на письмі ми дати.

ФАВСТ

Ще й на письмі жадавш всего того?
Не знаний ти ще муж і чесне мужнє слово?
Чи не досить, що слово вже мов
В вік має паном житні мої стати?

Чи ж вихром світ цілий не мчиться, не пливе —
Мене ж то має слово вік держати?
Но та лудá вже в серці нам лежить,
А вирвать її — хто має сил за-дóсить?
Щаслив, хто чисту вірність в серці носить,
Їго ніяка жертва не болить;
Но пергамéнт, письмо, печать,
Се мари мов, котрих ся всі боять.
Вже під пером живеє слово гине.
А шкіра й віск всю власть держать.
Чого ж хоч, духу злий, від мене?
Марму́ру, стали, шкіри, пимат?
Чи грифлем, долотом, пером писать?
Все до вибóру ти лишéне!

МЕФІСТОФЕЛЬ

І як се ти — ні спів ні свист —
Аж до жару дійшов з свої мови!
Ту добрий перший-ліпший лист,
Імя ж підпишеш крапелькою крови.

ФАВСТ

Як це зовсім тя вдоволяє,
То ну, не стане діло і за тим.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Кров, бач, зовсім окремий плин. ²⁵⁾

ФАВСТ

Не бійсь, я сеї згоди не зломаю,
Бо те, що ось тобі я прирікаю,
Се змаганье всіх моїх сил.
За надто я високо здувся,
Між духи вперсь, — та тут не стало крил.
Великий Дух від мене відвернувся,
Природу перед мною запер,
І дум нитки порвались всі,
Давно ми збридло все знанье.

Нуж в вир змисловости тепер,
Втишать намьтности жаркі!
Най всякі дїва окружать мене
В чарівній, непроглядній мглї!
Киньмось в часу клекочущїї струї,
В круговорот злучаїв та подій.
Нехай раз розкіш, то знов біль,
Раз вдача, раз грижа филиює
І чередується, як знає;
Невпинне дїйство — мужа проявляє.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ні міри, ні границь ти не становлю;
Де залюбиться, там і хапай,
А вхопиш, — далі утікай,
А що тя тішить, будь ти й на здоров'я!
Бери лиш сміло, не питай!

ФАВСТ

Ти чув, — про втіху й мови ту нема;
Дурі я віддаюсь, тій росоши болячій,
Грижі скріпляючій, ненависти любячій!
Най грудь увільнена від жадоби знання
В будущім не мине ані-якого болю.
Я хочу людскости цілої долю
Цілов істотов власнов пережить,
І шир і гллуб єї душею прослідить,
В свою грудь радости єї і горе скласти,
І так свою всю суть в єї суть розширить,
Щоб як вона в кінци в нічо ся тож розпасти.

МЕФІСТОФЕЛЬ

О вір міні, що много тисяч літ
Гризу вже страву сю твердую;
Від пеленок по дошку гробовую
Ніхто старого квасу не стравить!
Вір мому слову, цілість тую
Бог лиш для себе сотворив,

Щоб в вічному блеску в ній царив;
На с вічно темнотою вкрив,
А вам лиш день і ніч плявдують.

ФАВСТ

Але ж я хочу!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ну, се мо ж!

Одного лиш лякаюсь: щож, —
Короткий час, а довга штука.
На те така моя наука;
Наймить поета си якого,
Най він думками блудить довго
І най прикмет високих много
На вашу лисину збива:
Відвагу льва,
Прудкіі оленеві ноги,
Італіянську кров жаркую
І вдачу шівнічну трівкую.
Най славить він, що диво ви зробили,
Великодушність с хитростю злучили,
І с щирими чутями молодими
Обдумано по пляну полюбили.
Я й сам такого пана рад пізнать,
Його б мож: „пане мікрокозме!“ звать.

ФАВСТ

То й що ж я, як неможні перепони
Дійти ми не дадуть до людскости корони, ²⁶⁾
Д котрій моя душа вся рвесь?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Кінець кінців, ти єсь, чим єсь.
Хоть почепи на лоб з голов мільйона льоки,
Зведись на щудла хоть на локоть за високі, —
А все останеш тим, чим єсь.

ФАВСТ

Я чую, дармо я згромадив
Всі скарби людського знаня,
А як в кінці отак я сяду, —
З нутра ми сила не плине нова;
Я й крихти не зробився висший,
І к безконечному не близший.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Мій друже, на ту річ глядиш ти
Так, як на ню глядиться все;
Нам тра се розумнійш зробити,
Пок живні радість вся мине.
Що к кату! Правда, руки й ноги
І зад і голова — твоє!
Но що вжию розгульно, без тривоги,
Чи ж се тому вже менш моє?
Як можу я шість коней заплатить,
Чи ж не мої тоді їх сили?
Впряжу їх і жену, аж пил летить,
Мов ніг у мене дваццять штири.
То ж живо! Мисли всі за пліт,
А ми враз прямо гульк на світ!
Бо правда се: хто надто медитує,
Той як осел, що колесує,
По перелозі голім блудить,
А в круг зелена, гарна паша всюди.

ФАВСТ

То що ж робить?

МЕФІСТОФЕЛЬ

По просту, геть іти!
Бо що ж се за нора заклата?
Хто видів так житье вести,
Себе лиш нудить і хлопята?
Най пан сусід твій, Череватий,

Тим мучиться — пуге переливають.
Та ж найліпше, що можеш знать,
Се хлопакам не мож сказати.
Ось чую, тут оден іде.

ФАВСТ

Не можу й бачить го! Що з ним молоти?

МЕФІСТОФЕЛЬ

А бідний хлопець довго жде, —
Не йти ж му геть без заохоти.
От дай ми свої шапки і плаща, —
Сей стрій ми певно дуже до лица.

(Перебирається)

А впрочім на мій дотеп здайся.
Я за часок дійду з ним до кінця;
Ти за той час в прекрасний путь збирайся.

Фавст відходить.

МЕФІСТОФЕЛЬ (в Фавстовій довгій одежи)

Погорджуй лиш науку й ум,
Найвищу силу людських дум,
Дай духови брехні с собою
Вестись, за чарів, злуд маною,
То вже без відклику ти — мій.
Такого духа вже дала му доля,
Що все вперед жене, мов кінь той степовій,
Всі втіхи земного-ту поля
Минає в розгоні сліпим.
Його кривь дику жизнь я проволочу,
Най в пустоті багні мілкім
То мліє, липне, то тріпочесь;
Най жадобі его невсіченій нічим
С перед голодних уст пожива все щезає,
Най дармо скріплення по вік благає!

Ні, хоть би і не був він чорту записався,
Він таки й сам би чорту в лапи впався!

Ученик входить.

УЧЕНИК

Я ту ще лиш короткий час
І клівне удаюсь до вас,
Щоб бачити й пізнати мужа,
Котрого всі честять ту дуже.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Приймаю чемність вашу радо!
Я муж такий, яких богато.
Ви ту розглянулися вже?

УЧЕНИК

Прошу вас, поучіть мене!
Я с щиров ту прийшов охотов,
Здоров, тай грошенят є що-то;
Ледві мя мама пустили в світ; —
То ж рад навчитись що, як слід.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ось тут як раз на те і місце.

УЧЕНИК

Признатись, вже б я геть рад відси.
Ті мури, ходи ті тісні —
Зовсім не до смаку міні.
Так якось душно, непроглядно,
Дерев ні зєлені не знатно,
А в клясах, в лавці як сиджу я,
Нич не пійму, не зрю, не чую.

МЕФІСТОФЕЛЬ

З усім тим звікнетесь с часом.
Дитя так мами молоком

Не радо с початку живіться, —
Пізнійш не може відлучиться.
І вам так в Мудрости на груди
Що день більш смакувати буде.

УЧЕНИК

З ві грудей я рад би ссати;
Скажіть лиш, як ся там дістати?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Скажіть, коли вже ту ми стали,
Який ви факультет обрали?

УЧЕНИК

Я рад би дуже вченим стать.
Все, що ся на землі находить
І що на небі є, поняць, —
Науки тайники й природи.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ту вам як раз і пряма путь;
Лиш не давайтесь розривати.

УЧЕНИК

Я рад що сили працювати;
Но все ж бим рад і відотхнуть,
Забавитись що-то на волі
Хорошої пори літної.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Тра користать с часу; він швидко так минає,
Порядок лиш го продовжає.
То ж, друже мій, беріть на ум
Пред всім Collegium Logicum.
Ту духа гарно вам вдресують.
В іспанські чоботи обувають, ²⁷⁾
Щоби розважливо, не вскік,
По стежці мислей ся волік,

А не метався сіоди й туди,
Мов те блуднєє світло блудить.
То там будуть вас довго вчить,
Що в тім, що все ви й без науки
Робили сам, мов їсти й пить,
Одна, дві, три потрібні штуки. ²⁸⁾
Хоть то та фабрика думок,
Мов штучно тканий килимók,
Де рух оден рúшає сотні ниток,
Де човники шніряють сіоди й туди,
Нитки непроглядно спітаються всюди,
Оден вдар сотні звязків вяже.
Аж ту мудрець прийде й докаже
Що так бути мусить, позаяк
Се Перше так, се Друге так,
То ж Третєє і Четверте так;
А скоро Першого й Другого нїт, —
С Четвертого й Третього щез би й слїд.
А учні се хвалять що сили,
Но таки ткацтва сь не навчили.
Хто хоче півнать, описать щось живого,
Старавсь пред всїм духа вигнати з нього;
То части мертвії він важить, рахує,
Лиш жаль, що їм звязь духовая хибує.
Encheiresis naturae зве це хемїя, — ²⁹⁾
Без, відома само кпить с себе вчене племя.

УЧЕНИК

Щось не цілком поняв я вас.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Піймете все на другий раз,
Як навчитесь редукувати,
Як слїд все класифікувати.

УЧЕНИК

Се все шумить ми в голові,
Немов колеса млинові!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Відтак пред всім вам треба дбати,
До метафізики ся взяти,
Глибокомисно щоб піймить
Те, що нікому не понятне,
А де, щоб недостачу пійми скрить,
Одно хороше слово здатне.
Но поки що, сесь пів рік, братку,
Держіться стрóгого порядку:
Що-день у школі пять годин,
То ж будьте в клясі скоро дзвін!
А приготований входіте,
На память параграфи вмійте,
Щоби самі ви знали се,
Що кажете лиш то, що в книжці є.
А в писаню ся тож вправляйте,
Мов дух святий диктує вам.

УЧЕНИК

Се ви мні й не наминайте;
Що се хосенне — знаю й сам, —
Бо що раз записав, потому
Мож сміло занести до дому.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Но що ж за факультет вам взяти?

УЧЕНИК

До правознавства щось не тягне мя.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Сего й не мож за вле вам брати,
Бо звісно, як стоїть наука та.
Усяке право з роду в роди
Мов вічна слабість переходить,
Проссеся поколінь рядами,
Повзе народами й краями.

Розумне глупим, добре злим стає;
Ти внук чийсь — лишенько твоє!
Про наші ж вроджені права, —
Про них ніколи й бесіди нема.

УЧЕНИК

Мою ви нехить ще збільшили.
Щаслив, кого ви так повчили!
От теологію тепер хіба провчить?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Не рад бим в блуді вас лишить.
В науці тій так тяжко не зблудити,
Уникнути хибних доріг,
І трути скритої так много в ній,
Що й від ліку їй тяжко відрізнити.
Тож найліпше і ту — все слухать лиш одного
І присягать на вчителеве слово.
І в загалі ся слів держить!
Слова, се найпевніший вхід
В святиню певности твердої.

УЧЕНИК

Но мусить же й понятє бути в слові.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Так, так, — лиш надто знов тим мучитись не тра;
Бо іменно, як де понятє нема,
Там в пору слово ся підверне.
Словами гарно спорить мож,
Із слів систем зліпити тож,
В слова і вірить мож ретелне
А с слова й йоти ввять не мож.

УЧЕНИК

Простить, що так вам много труду чиню,
Но ще одно б хотів спитать:
Зволить міні й про медицину

Розумнее слівце сказать.
Три роки, — се короткий час,
Ах, а таке широке поле!
То вже, як лиш сказівка в у нас,
То я́кось перейдеш поволі.

МЕФІСТОФЕЛЬ (сам до себе)

Досить вже-м сүхо намолов,
Пока́жусь вповні чортом знов.

(Голосно)

Дух медицини лехко зрозуміти:
Провчиш, що в в малім, великім світі,
Щоби в кінци на те ся знов покласть,
Що го́сподь дасть.
Дарма кругом в теорії блудити, —
Усякий то лиш зна, що здужався навчити;
Лиш хто спосібноу хвилю ловить в скік —
От той пригідний чоловік.
Ви ще здорові і міцні
А й смілости досить в вас буде;
Завірте тільки сам собі,
То й вам завірять другі люде.
Пред всім тра вмить жінок лічить:
На ті йіх вічні ахи й охи,
Стосотні фохи —
Одного спóсобу досить;
А чинячись на пів уцтивим,
Ви всіх йіх маєте в руках.
Пред всім титулом заманливим
В них вмовте, що ви мудрі, страх;
На перший раз общу́пайте все те,
Круг чого другий много літ блукає;
Відтак за пульс, чи живо кров іграє, —
З огнисто-хитрим по́глядом йметé
За стан тонкий з-легенька, — звісно,
Щоб знать, чи не вшнурóвана за тісно.

УЧЕНИК

Се то й алé. Ту видно, що і як.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Мій друже, сіра вся теорія,
Зелене житні чудне древо.

УЧЕНИК

Клинусь вам, все це в сні мов бачу я,
Чи мож вас другий раз відвідать,
Щоб мудрість вашу аж до дна провідать?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Що тільки зможу, вчиню в кождий час.

УЧЕНИК

Не мóжу попросити вас,
Щоб вам альбóм свій не подати;
Зволіте пару слів на память написати.

МЕФІСТОФЕЛЬ

З охотою! (Пише і віддає)

УЧЕНИК (читає)

Eritis sicut Deus scientes bonum et malum.

(Зачиняє альбом, кланяєсь і відходить.)

МЕФІСТОФЕЛЬ

Як за тим словом і змиєв, мобою тіткою підеш,
То певно ще колись свою богоподібність проклинеш.

Фавст входить.

ФАВСТ

Куди ж тепер?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Де хоч, туди і слід:
Оглянемо малий, відтак великий світ.
З яким хісном, як радо крем
Сеї довгий курс ми перейдем!

ФАВСТ

Но з мойов довгов бородою
Як тут ми починать житье?
Ніяк міні не вдасться те, —
Ніколи я не вмів згодити світ с собою.
При других так малим ся чую,
І смілости ніколи не найду я.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Мій друже любий, все те швидко вепієш:
Лиш сам собі завір, то вже і жити вмієш.

ФАВСТ

Но як же відти ми підем?
Де ж коні маєш, віз і слуги?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ми тільки плащ сей роспрістрем,
А він нас понесе в воздұхи.
Лиш ти в ту смілую дорогу
Не набирай манáтя много.
Я троха газу спрепарую,
То він з землі нас живо піднесе,
А як лиш лéхкі ми, то лехко й лет піде.
Ну, щастя жичу ти на жизнь новую!

АВЕРБАХІВ ВИННИЙ СКЛЕП В ЛИПСЬКУ.

П'ятика веселих товаришів.

ФРОШ

Що це ви всі посоловіли?
Ніхто не п'є ані смієсь?
Звичайно ви як жар горіли,
А нині мов помокли десь!

БРАНДЕР

Твоя вина! Чом не заводиш таки
Ніяких свиньств, дурниць ніяких?

ФРОШ

(випливає йому склянку вина на голову)

Ось на се й те!

БРАНДЕР

Двакрат свиня!

ФРОШ

Та ж сам ти того хтів, то й на!

ЗІБЕЛЬ

За двері є тим, хто ме сваритись!
Співайте крепко, пийте і ревіть!
Гей! Голя-го!

АЛЬТМАЄР

Ой-ой! Оглухну, ждiть!
Бавóвни! — щóб калiков не лишитись!

ЗИБЕЛЬ

Як вiд склепiня вiдголос iде,
Тодi аж баса силу чути.

ФРОШ

Так, проч с таким, щó за-зле щось бeре!
А тара ляра да!

АЛЬТМАЄР

А тара ляра да!

ФРОШ

Готовий хор, згодились нути.

(Спiває)

Любенька, святенька та Римська держава,
Та як то вна ще ся при купi держить?

БРАНДЕР

Погана пiсня! Тьфу! Полiтикарство
Обридле! Дниньськи господа хвалiть,
Що вам не треба дбать про Римське царство.
Принаймi я тим тiшусь, на чiм свiт,
Що мя царем у Римi не поклали.
Но тра, щóб голову i ми якую мали,
То ж нумо — папу вибiрають!
Ви знаєте, щóб папов стать,
В чiм треба доступить похвали. ³⁰⁾

ФРОШ (спiває)

Соловiйчику, лети горов,
Мою любку сто раз повдоров!

ЗІБЕЛЬ

Бери чорт всіх любók! Не хóчу того й чути!

ФРОШ

Здоровя й щастя всім! По мому має бути!

(Співає:)

Відмикай моя ри́бчино
Темненької ночі;
Продивляє твій миленький
В кватирочку очі.

ЗІБЕЛЬ

Співай лишень, співай хвалу́ тії ри́бчини,
Я ще в свій час буду сміятись.
Мене вона звела, й тобі то са́мо вчинить,
Най ко́больд ста́не з нев кохатись!
Най на розстайну її що ніч дорогу кличе,
А в Лисої Гори летячи цап старий
Най йім в лету́ добраніч промигиче!
Но чистий хлопець, пок живий,
І глянуть на таку паскуду не повинен!
Не щастя йій й здорова жич,
А вікна витовчи каміньем!

БРАНДЕР (гримає кулаком о стілі)

Панове! Кождий ту сидить, як сич,
Мов чемности й не розумієм!
Адіть, зако́ханий ось ту сидить, —
То чей же му, як довг велить,
Хоть на добраніч що пропієм.
Вважайте! Пієня найсвіжшого крою!
А моцно лиш тягніть послідний стих за мною!

(Співає:)

Ой був то щур у шафі,
Все масло, сало йів, —

Мов піп на добрій парафії,
Огруб і потоветів.
Аж дівка — трути му долиї, —
То світ му став такий малиї,
Любов го мов напала!

ХОР (гукаючи)

Любов го мов напала.

БРАНДЕР

Звиває сіуди й туди,
З усіх калуж він пьє.
Гризе, що впаде в зуби,
Но дармо дре й гризе;
В трівозі мечає й вертить,
Та швидко бідному досить,
Любов го мов напала!

ХОР

Любов го мов напала.

БРАНДЕР

С трівоги в ясну днину
До кухні він забіг,
Ту впав і звільна гинув,
Стогнав, сопів, як міх.
А кúхарка сміється ще:
Щось, баж, в серденьку го пече,
Любов го мов напала!

ХОР

Любов го мов напала.

ЗІБЕЛЬ

Смієсь старая дітворá,
Немов се страх велике діло
Затрути бідного щурá.

БРАНДЕР

Щось ти се їх борониш сміло.

АЛЬТМАЕР

Товстят сей з лисов палкою —
Чуже нещастье вєргло го в жалобу, —
В щурі напухлім взрив своєю
Зовсім природною подобу.

Фавст і Мефістофель.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Передовсім вмішайсь лишень
В отсе товариство веселе.
Поглянь, як лехко ту житье ся стеле.
Тим людям празник ту що день.
Капінка дотепу, охоти много,
Так кожний крутиться тісним кружком,
Мов молоді котята за хвостом.
Пок голова лиш не боить ні в кого,
Тай в шинкаря пок кредит мають,
Їм вєсело, журби не знають.

БРАНДЕР

Ті певно з далека прибули,
Се видно з їх чудацьких мін, —
Ще ту й години не пробули.

ФРОШ

Їй богу, так! Нема, як Липськ наш! Він
Малий Париж і тож дає своєю огладу.

ЗІБЕЛЬ

Не знати, що се за одні?

ФРОШ

Постій, як лиш при повній склянці сяду,

То вже я мухи ті пишні
Йім в носа, як нічо, повитягаю.
А се здавсь, тяжкі пани, —
Маркітно, гордо виглядають.

БРАНДЕР

Заложусь, що якісь комедіянти вни.

АЛЬТМАЕР

Хто знає!

ФРОШ

Стій, я їх зайіду з майки!

МЕФІСТОФЕЛЬ (до Фавста)

А чорта не доглянуть ті незнайки,
Хоть зараз їх за карк бери.

ФАВСТ

Щасти-бі вам пани!

ЗІБЕЛЬ

Спаси-бі! Щастя й вам!

(Стиха, поглядаючи з боку на Мефістофеля)

А сесь чого на ногу налягає?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Чи вольно з вами сісти й нам?
Місець доброго вина, котрого ту не має,
Най хоть товариство нас забавляє.

АЛЬТМАЕР

Ов, щось ви дуже панськоваті!

ФРОШ

Ви, бачу, пізно вийшли з Ребролім,
Не успіли в кріля Цьвочка поснідати. ³²⁾

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ми днесь його минали дім,
Недавно з ним ми говорили;
Страх нам хвалив братанків своїх милих
І через нас заслав свої уклони всім.

(Кланяєсь Фрошови)

АЛЬТМАЄР (стиха)

На маєш! То му втяв!

ЗІБЕЛЬ

Дотепна голова!

ФРОШ

Ще я зайіду го, — овва!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Коли не милюсь, хором ту
Щось вправні голоси співали,
А співу дивну красоту
Склепіня чудно відбивали.

ФРОШ

Ей, ей, — ви може ще й музика?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Маленька вміість, але хіть велика.

АЛЬТМАЄР

Зволіть нам пісню!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Хочете, хоч сто!

ЗІБЕЛЬ

А лиш зовсім новеньке що.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ми саме ось в Іспанії вертаєм,
Що славиться вина і співу краєм.

(Співає)

Ой був ту цар та дужий
І мав велику блоху —

ФРОШ

Вважайте, ось цікава вість!
Блоха, се так, що чемний гість.

МЕФІСТОФЕЛЬ (співає)

Ой був ту цар та дужий,
І мав велику блоху,
Любив їйї так дуже,
Як власною доньку.
Він наказав кравцеви
Прийти, — прийшов кравець:
Примір ми паничеви
Штанці і сурдудець.

БРАНДЕР

А не забудь кравцеви наказати,
Щоб май докладно приміряв,
І як не хоче, щоб життя втеряв,
Щоб і фалдинки на штанцях не знати.

МЕФІСТОФЕЛЬ

В атласи, блататаси
Пристроєно їйї,
На них стяжок, прикраси,
Хрестів, що боже мій!
Вна стала гнеть міністром
І мала велику звізду,
От-тож ві посестрам
В дворі був рай, що ну!

Вертілись всі дворяне
Від блох, як у вогни,
Царицю й ясні дами
Кусали, гризли вни;
Але не смів ніхто їх
Згоняти ні давить.
Ми згоним, давимо їх,
Як лиш котра вжалить.

ХОР (гукає)

Ми згоним, давимо їх,
Як лиш котра вжалить.

ФРОШ

Браво! браво! То ми спів!

ЗІБЕЛЬ

Так всім блохам все робім!

БРАНДЕР

Пальці враз — тай хап іно!

АЛЬТМАЕР

Най живе воля! Най живе вино.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Я б випив скляночку, щоб волю тож почитити,
Коб не так кепске ту вино.

ЗІБЕЛЬ

Се ви не смійте нам два рази говорити!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Я боюсь, щоб шинкар не кривдував си йно,
А то б я чесним гостям на стрібунок
Вказав, який у нас в пивніци трунок.

ЗІБЕЛЬ

Не бійтесь, я беру на себе всьо.

ФРОШ

Як лепський трунок, ми похвалимо.
Лиш мірку дайте не малую,
Бо вже ж, щоби смак осудить,
Тра горло гарно промочить.

АЛЬТМАЄР (с тиха)

Вони в над Рену, як міркую.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Добудьте сверлика!

БРАНДЕР

А в ним же що робити?
Чей туй-же за дверми не маєте бочок?

АЛЬТМАЄР

Ту в шинкаря видав я сверличок.

МЕФІСТОФЕЛЬ (бере сверлик)

(до Фроша)

Скажіть, яке вино хотіли б пити?

ФРОШ

Се як ви? В вас всіляке є?

МЕФІСТОФЕЛЬ

До волі вибір кождому лишаяю.

АЛЬТМАЄР (до Фроша)

Ага, облизуєшся вже!

ФРОШ

Ну, що ж! Як вибирать — я Ренське вибираю;
Все найліпше того, що в ріднім краю.

МЕФІСТОФЕЛЬ

(вертить дірку в краю стола супроти Фроша)

А воску злагодьте на затички!

АЛЬТМАЕР

Ах, се куглярські штучки!

МЕФІСТОФЕЛЬ (до Брандера)

А ви?

БРАНДЕР

Шампана я б волів,
А щоб як слід шипів, шумів.

МЕФІСТОФЕЛЬ

(вертить; оден поробив тим часом затички і затикає)

БРАНДЕР

Нераз не тра й чужим гордить; —
Що добре, те звичайно нам не близько,
Французів щирій Німець не терпить,
Французські ж вина пьє любісько.

ЗІБЕЛЬ

(наколи Мефістофель наближує до вго місця)

Привнатись вам, — не в смак міні квасне;
Солодкого склянчину хочу.

МЕФІСТОФЕЛЬ (вертить)

Сей час вам Токай поплине.

АЛЬТМАЕР

Ні, ні, пани, глядіть ми в очи!
Чи не жартуєте ви з нами?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Е, є так шляхетними панами
Се був би надто смілий жарт!
Живенько! Прямо повідайте,
Яке вино давать на вашу парть?

АЛЬТМАЄР

Яке там будь! Лиш довго не питайте!

(Коли вже дірки всі поверчені і позатикаці,)

МЕФІСТОФЕЛЬ (з дивачними рухами)

Вино росте на лозі;
Роги ростуть на козлі!
Плин — вино, патик — лоза,
Стіл — патик, тож дасть вина!
Природа — вічна чарівниця,
Глядіть і вірте — чуд сповниться!
Виймайте затички і пийте!

ВСІ

(виймають затички і кожному жадане вино плине до склянки)

О гарна ж нам ту б'є нора!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Уважно лиш, нічого не розлийте!

(П'ють раз за разом)

ВСІ (співають)

О благо, благо нам,
Як п'ятьсот диким кабанам!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Веселі й вольні, — в тім ціла їх сила!

ФАВСТ

Я рад би вже ся віддалить.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Пожди лишень, бестийська жила
Сей час ся пишно проявить.

ЗІБЕЛЬ

(п'є неосторожно, вино розливаєсь по землі і бухав огнем)

Огонь! Ратуйте! Пекло! Пекло!

МЕФІСТОФЕЛЬ (заговорює огонь)

Вспокійсь, втишись, приятна сило!

(До товаришів)

Се лиш чистилице, не пекло ся палило.

ЗІБЕЛЬ

А се знов що? Пождіть! Буде вам зимно й тепло!
Ви ще не знаєте, с ким маєте ту діло!

ФРОШ

На другий раз не важтєсь нас дурить!

АЛЬТМАЄР

Я раджу го тихенько пріч пустить.

ЗІБЕЛЬ

Що, пане, — мислите, се вільно
Нам тумани якісь пускати?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Стара боклаго, мовч!

ЗІБЕЛЬ

Сухе поліно!

Ти ще нас смієш прозивати?

БРАНДЕР

Стій, меш ти наші руки знати!

АЛЬТМАЄР

(витягає ватичку зо стола, огонь бухас на нього)

Горю! Горю!

ЗІБЕЛЬ

Се чарів справа!

Ріж! Драб сей винятый є під права!

(Добувають ножів і обступають Мефістофеля)

МЕФІСТОФЕЛЬ (поважно)

Фальшиве слово й вид,
Щоб місце й мисль змінить,
Йїх тут і там вчинить!

(Вони стають здивовані і позирають оден на другого)

АЛЬТМАЄР

Га! Де я? Що за гарний лан!

ФРОШ

Се вінниця!

ЗІБЕЛЬ

І ягоди онтам!

БРАНДЕР

Ту в зелени листків, адить,
Що за лоза! І що за пук ягід!

(Бере Зібеля за ніс. Другі роблять те само оден одному і підоймають ножі)

МЕФІСТОФЕЛЬ (як вперед)

Щезай із їх очей, полудо!
І знайте, як жартує біс!

(Щезає с Фавстом. Товариші розскакуються)

ЗІБЕЛЬ

Се що?

АЛЬТМАЄР

Се як?

ФРОШ

А се твій ніс?

БРАНДЕР (до Зібеля)

А твій у мене в жмені? Чудо!

АЛЬТМАЄР

То наче грім прошибло ми все тіло!
Стільця подайте, бо паду!

ФРОШ

Та ні, скажіть, що сталось ту?

ЗІБЕЛЬ

Но де той драб? Та ж як го в руки йму,
То лиш му поти ся на світі й животіло!

АЛЬТМАЄР

Я бачив сам, як він с пивниці
Верхом на бочці виїжджав. —
Ох, ноги ми здубіли, наче спиці!

(Обертаючись до стола)

Мой, може б відти ще вина дістав?

ЗІБЕЛЬ

Все був туман, луда й мана.

ФРОШ

А все ж — ми чули смак правдивого вина!

БРАНДЕР

Но тих ягід собі я вияснить не вмію!

АЛЬТМАЄР

Тепер най скаже хто, що чуда ся не діють!

КУХНЯ ЧАРІВНИЦІ ³³⁾

*На низькім припічку стоїть котел на огни. С кїтла
бухає пара, а в нїй показуються різні привиди. Мал-
па сидить коло кїтла, шумує го і пантрує, щоби не
збігав. Малп як з молодими сидить обїч, грїючись.
Стеля і стїни обставлені дивовижною чарівничою по-
судою. ³⁴⁾*

Фавст і Мефістофель.

ФАВСТ

Противна ми безумних чарів власть!
Ти мовиш, що поздоровію
В тїм безпросвітнім божевілю?
Що аж стара ми баба раду дасть?
Чи вариво ві погане
Уїме ми трийцять лїт віку?
О горе, як нема вже лїпшого ліку!
Надія вся, мов свїчка тане.
Чи ж віщій дух або природні сили
Який бальзам на тев не відкрили?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Се, друже, знов ти мудро рік!
Щоб молодїти, в їй природні способи;
Но се вже з іншої аптики лік,
Тай дивні в ним робити б проби.

ФАВСТ

Скажи, які?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Проч гроші, проч доктори,
Проч чарівниці на псю мати!
Іди сейчас в поля та в гори,
Почни орати та копати,
Держи себе і думку свою
В тіснім, як найтіснійшій крузі,
Жий простов, грубов стравою,
Мов віл з волами, в труді і натузі,
Сам хліб свій із землі збирай
І сам не брідься землю ту гнойіти, —
Се спосіб найліпший, то знай,
На трийцять літ помолодіти.

ФАВСТ

Не звик я тому і не мій то пай
За плуг і за мотику братись,
В тіснім кружку томитися, як раб!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Га, то до відьми мусиш вдатись!

ФАВСТ

Но чи ж не мож без ветхих баб?
Ти сам той вар не можеш зготувати?

МЕФІСТОФЕЛЬ

От то б я мав чим гріти руки!
Я за той час мостів звезу зо сто.
Не лиш умілости і штуки,
Але й терицю тра на того.
Богато літ в тиши над тим ся прів,
Заким напій прокисне і зміцніє,
І тисячі всіляких див
До него треба доложити!
Чорт, правда, того йі навчив,
Но чорт не втне сегó зробити.

(побачивши малпи)

Ади, що за красота, га!
Се служниця! а се слуга!

(до малп)

А що, не дома господині!

МАЛПИ

В гостині!
Варом хлюсть!
В комен шусть!

МЕФІСТОФЕЛЬ

А довго вна світами фіє?

МАЛПИ

Допоки жар лапки нам гріє.

МЕФІСТОФЕЛЬ (до Фавста)

А що, не гарні скотинята?

ФАВСТ

Ледві що бридше в світі є.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ні, я волю надо все
С таков худобов розмовляти.

(до малп)

Скажіть ми, опуди прокляті,
Що ту в кітлі тім варите?

МАЛПИ

Пісний росіл для жебраків.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Го, го, на те є моц йідців.

МАЛПЯК

(підповзує і леститься до Мефістофеля)

О сядьмо до карт,
А ти грай на жарт,
Чей я вигравав бим!
Бо тяжко так жить;
Коб грошей досить,
То й розум мав бим!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Щаслив би був малпьяк хоть в части,
Щоб міг ще на льотерію класти.

(Між тим молоді малпенята бавляться великою кулею і виточують її на серед хати)

МАЛПЯК

Так світ іде:
Знесесь, паде,
А все вертиться;
Звенить, мов скло:
Пусте нутро, —
Чи штука зб'ється?
Ту мов сріблo,
А тут ото
Ще більш блищиться!....
Мій синку, ні,
Пантруйсь єі,
Се куля з глини, —
Зібьєш її,
То й сам загинеш!

МЕФІСТОФЕЛЬ

А се решето?

МАЛПЯК (знімає решето)

Як злодій хто,

То гнеть го пізнати.

(біжить до малпи і каже їй дивитися крізь решето)

Поглянь в решето!
Так, згодій ото?
Лиш не смієш го назвати? 35)

МЕФІСТОФЕЛЬ (зближаєсь до огню)

А сей казан?

МАЛПЯК І МАЛПА

Отто балван,
Не зна, що казан!
Отто му дивниця!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Нечемна скотіно!

МАЛПЯК (дає му мітлу)

Се берло, возьми-но!
Сідай, ось столиця!

(Силує Мефістофеля сісти на кріслі)

ФАВСТ

(котрий весь той час стояв перед зеркалом, то наближаючись,
то відступаючи)

Що бачу? Чи краса ось всіх світів
В тім зеркалі міні-сь явила?
Ах, серце, дай ми найшвидшіі крила,
Щоб я до неї долетів!
А як на іншим місци стану,
Зближусь, погляну с сторони,
То бачу лиш мов мглу румяну —
Найкращий образ женщины!
Чи є ж така краса на світі?
Чи в тім розкішнім тілі злиті
Найвісші роскоші небес?
Чи щось подібне на землі найдесь?

МЕФІСТОФЕЛЬ

А вже ж, як бог шість день томився,
І сам в кінци ще похвалився, —
То певно щось не с-проста змайстрував.
Сим разом налюбуйсь до волі,
Но гнеть будеш таку вже чічу мав,
Що красшої по вік не схоче долі,
Хто раз в обнятях її тримав.

(Фавст раз у раз глядить в зеркало. Мефістофель протягаючись
в кріслі і помахуючи мітлою говорить далі)

Ось тут сиджу, мов цар на троні,
І берло маю, лиш що-м не в короні.

МАЛПЯТА

(котрі доси між собою розжовляли ріжними дивачними знаками,
приносять Мефістофелеви корону з великим криком)

О, будь лиш деспотом,
І кровю і потом
Корону зліпи!

(Сіпають корону незручно, розривають її на два кусні і скачуть
з ними довкола)

Ми вчули, прозріли!
Ми слів ся дівміли
І ліним стихи!

ФАВСТ (проти зеркала)

Ах, в голові міні мутіться!

МЕФІСТОФЕЛЬ (показуючи на малпи)

Міні самому вже розходяться клепки.

МАЛПИ

А як пощаститься,
То можуть лучиться
В стихах і — думки!

ФАВСТ (як уперед)

Ах, жар якийсь палить ми душу!
Ходімо швидко відси гет!

МЕФІСТОФЕЛЬ (як уперед)

Ну, то бодай признати мушу,
Що кожде — справдішній поет.

(Котел, від котрого малпа була віддалилася, починає збігати, по-
встає велика полемінь і бухає до коміна. Чарівниця влітає
крізь полемінь с страшеним криком)

ЧАРІВНИЦЯ

Ай! Ай! Ай! Ай!
Проклята малпо! О, чекай!
Чи так сидиш коло кїтла?
Не бачиш, що-сь мене спекла?
Проклята твар!

(Побачивши Фавста і Мефістофелл)

А се ту що?
А ви ту хто?
За чим ту ви?
Чого прийшли?
Пекольний жар
Вам душу пар!

(Зачирає варихою с кїтла і бризькає огнем на Фавста, Мефісто-
феля і малпи. Малпи пищать.)

МЕФІСТОФЕЛЬ

(обертає замітавку, котру доси держав в руці і бьє по горшках
та фляшках)

Тарах! Тарах!
Горшки на прах!
На прах все скло!
Се жарт, падло!
Се такт лишень
Твоїх пісень!

(Чарівниця люта і перелякана відступаєся)

Не пізнаєш мя? Черепе! Почваро!
Не пізнаєш царя і пана свого?
Лиш ми ся руш, то бью, куди попало,
Здавлю тебе й тих твоїх мали до того.
Про сей червоний кабат вже забулась?
Не знаєш вже косиць тих с когута?
Чи на мов лице хоть раз зирнулась?
Чи хочеш знать, яке мов імя?

ЧАРІВНИЦЯ

Ах! Ах! Простіть лихий привіт!
Но де ж копито ваше, пане?
І круків ваших также ніт.....³⁶)

МЕФІСТОФЕЛЬ

Сей раз нехай на тім і стане;
Бо справді, купа вже часу,
Як ми не бачились с собою.
Та й поступ, що весь світ посеув,
І чортови не дав спокою:
Старих страшилищ вже рогатих,
С хвостами, кіхтями й за гроші не видати.
Що ж до копита — того збутиєсь годі, —
Але й воно тепер не в моді;
То ж я, як многі молоді панки,
Від давна нощу вже ватовані литки.

ЧАРІВНИЦЯ (підскакуючи)

Трохи з утіхи не скажуся,
Що сам пан чорт відвидів мя.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ні, бабо, — я вже так не звуся.

ЧАРІВНИЦЯ

Чому? Що винно вам імя?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Воно давно пустов вже казков стало ;
Но люде тим не поліпшили ще :
Лихого збулися, але лихе зістало.
То ж ти бароном зви мене ;
Я шляхтич і магнат, як всі магнати,
Шляхоцька кров у моїх жилах б'є ;
А се мій герб, коли-сь цікава знати.
(Робить неприличний рух)

ЧАРІВНИЦЯ (безмірно регочеся)

Га, га! Така вже ваша вдача!
Ви як були сміхун, так є.

МЕФІСТОФЕЛЬ (до Фавста)

Мій друже, ось навчися, бачиш,
Як з відьмами заховуватись тре.

ЧАРІВНИЦЯ

За чим же ви, панове, загоостили?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Порядну чарку звісного питя!
І то найстаршого! Літа
Подвоюють єго чарівні сили.

ЧАРІВНИЦЯ

Охітно! Фляшка ось, адіт-ко,
С котрої пью й сама нераз, —
І не смердить вам ні крихітку, —
То радо чарку дам для вас.
(По тихо)

Но знаєте, як вип'є її сей пан
Без приготови — мусить згинуть.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Се добрий друг, то шкоди му не вчинить ;

Я сам ще сили му додам.
Обчеркуй круг, примову відчитай
І сміло повну чарку досипай!

ЧАРІВНИЦЯ

(с тасмничими рухами обчеркує круг на землі і вставляє туди дивовижні річи; між тим фляшки починають звеніти, котел дудніти, і творять музику. В кінці чарівниця приносить велику книгу, ставить малпи в середині круга, — вони мусять піддержувати книгу і присвічувати похідною. Вона киває на Фавста, щоби ввійшов в обруб круга.)

ФАВСТ (до Мефістофеля)

Ні, що се все значить, скажи ми?
Безумні міни, глупа штука,
Ся найтупійшая ошука, —
Давно їх знаю й бриджусь ними.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Е, бáйки! Се ж усе на сміх!
Лиш ти не будь такий гнівненький.
То все лишень лікарські витребеньки,
Щоб ти наїй поскуткувати міг.

(Силує Фавста вступити в обруб круга)

ЧАРІВНИЦЯ

(з великим запалом починає читати с книги:)

Се знай: з одного
Зробити много,
А два — овва!
А три зрівнати,
То будеш богатий.
Чотири пусти.
С пяти і шести,
Сім, вісім вкрути!
А девять — одниць,

А десять — то нич,
Отсе рахуба чарівниць!

ФАВСТ

Стара, здаєсь, в горячці се мурчить.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Се ще не швидко ся й скінчить!
Вся книга оттаким набита;
Я ж сам ліпив їй довго, кожний стих!
Бо суперечність цілковита
Однако темна для розумних і дурних. ³⁷⁾
Мій друже, штука є стара й нова,
Лиш то однако від віків ведєся,
Що вбрана в таємничії слова
Брехня за правду видаєся.
„Оден во трех, а три в однім“
Плетуть і вчать беспечно всюди;
Люд слухає і мислить: Прецінь в тім
Щось троха й правди мусить бути.

ЧАРІВНИЦЯ

Високий дар,
Науки чар
Закритий очем люду;
Не думай лиш,
А він, уздриш,
Сам дасться ти без труду.

ФАВСТ

Що за безмислиці вна меле?
Сейчас ми пукне голова!
Здаєсь, що ляпають круг мене
Сто тисяч дурнів ті слова.

МЕФІСТОФЕЛЬ (до чарівниці)

Досить, досить! Хороша з тя ворожка!
Давай напиток, наливай

Повніську чарку аж по край!
Для мого друга він не шкодить ані трошка:
Він много вже градусів перебув
І не одним ся варом захлиснув.

(Чарівниця з многими церемоніями наливає напиток в чарку;
коли Фавст підносить її до уст, поветає лехка поломінь)

Лиш сміло пий! Раз, два, і вже!
Сейчас ти в серці мов розтає.
Хто с чортом за пан-брат жив,
Чей той огню ся не злякає.

(Чарівниця розмикає круг, Фавст виходить.)

Тепер тра руху. Живо геть ходім!

ЧАРІВНИЦЯ

Най вам з напіточком щаститься!

МЕФІСТОФЕЛЬ

А як бим міг ти прислужитись в чім,
В Вальпургієву ніч впімнися.

ЧАРІВНИЦЯ

Ще на́ вам пісеньку! Порою
Співати — лехко так стає.

МЕФІСТОФЕЛЬ (до Фавста)

Ходи бо лиш, ходи зо мною!
Тра прóдуху, щоб міць напою
Пройшла все тіло, все нутро твоє.
Відтак в пляхотній ліни засмакуєш,
А швидко радісно почувеш,
Як в сёрденьку любов росте, підфіркує.

- ФАВСТ

Стій, най ще в зеркало хоть раз зирну
На ту пречудну жєнщину!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ні, ні, та ж живо ти правдиво
Побачиш її перед собов.

(С тиха)

Як сей напій вйде ти в кров,
Побачиш в кожній бабі диво!

ВУЛИЦЯ

Фавст. Маргарета переходить.

ФАВСТ

Прекрасна пані, можу сміти
Вам супровід свій предложити?

МАРГАРЕТА

Не пані я й не красна я,
До дому я зайду й сама. (Випрочуєсь і відходить)

ФАВСТ

Ій богу, красне се дитя!
Такого ще й не бачив я.
А звичайненьке, а уцтиве,
При тім крихітку й ущипливе.
Уст румянець і блеск лица
У тямці ми до днів кінця!
А як очиці хилить в діл,
Глибоко вбілось ми в серденько;
А як підв'язана куценько.
На се би я весь вік глядів.

Мефістофель (надходить)

ФАВСТ

Чу, дівку сю ти мусиш ми дістати!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Котру?

ФАВСТ

Що ось пройшла туди.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Онту? Ся прямо від попа!
Гріхів ходилаєь сповідати.
Край сповідниці я пропхавсь:
Дітвак зовсім невинний, милий, —
Так за ні за що й сповідавсь!
Над нею я не маю сили.

ФАВСТ

Та ж йій вже звиш штирнаїцять літ.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Говориш, як той Луць Ледащо,
Що мов то кожний гарний цвіт
І кожда ласка й кожда честь
Для него тільки в світі й єсть;
Та ба, не все йде так гулящо!

ФАВСТ

Мій пане отче катехито,
Покинь же ти плести мораль!
Кажу ти куцо й вузловито:
Коли ся любочка найдаль
Сю ніч ще не буде зо мною,
То ми розстанемся в ту мить.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Що? Як? Подумай бо лишень!
Тут треба би наймєнш сім день,
Щоб нагоду лиш висмотрить.

ФАВСТ

Коб мні лиш сім годин спокою,
То й чорта б ми не тра с собою,
Щоби сю птичку уловить.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Говориш, мов який владика.
Но змилуйсь, — треба пострівать!
Бо що в тім — прямо все дістать?
Та й розкіш то не так велика,
Як сли вперед і в скісь і в склесь
Через усяку круцію-крацію
Переволочиш свою цяцію,
Як се у повістях ведесь.

ФАВСТ

Апетит я й без того маю.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Та ні, без жарту й без гніву,
Повір ми, швидко до ладу
С тов квітков не дійдем, то знаю.
Бо приступом ту годі взяти,
То ж тра на хитрощі ся вдати.

ФАВСТ

Дістань ми що з єї майна!
Веди мя, де живе вона!
Дістань хустинку з єї груди,
Хоть підвязку, любови для остуди!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Нехай же! Знай, що твому лишку
Прислужний я і помічний, —
То ж днесь тя ще на кілька хвиль
Я заведу в єї світличку.

ФАВСТ

Побачу йі? Дістану?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ні!

Вона пройдеся до сусідки,
Між тим ти можеш сам, без свідків,
В надії радощів будущих
Надихатись хоть воздухом ві.

ФАВСТ

Ну, то ходім!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ні, завчасу ще.

ФАВСТ

А дар для неї владь міні! (Відходить)

МЕФІСТОФЕЛЬ

Сейчас і дар? Красно! На щастя!
У мене в місци не однім
Заритий з давна скарб, — ходім
Та перегляньмо, чей що здасться.

ВЕЧІР

Невелика, чиста світличка.

МАРГАРЕТА (заплітає і підв'язує коси)

Що б я дала, коб хто сказав,
Що то за пан мя днесь займав?
І що вже статний, смілий є ходу,
І видно, що з високог' роду;
Се так таки є чола му світить, —
Бо де ж би інший міг се сміти? (Відходить)

Мефістофель і Фавст.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Сюда! Тихенько лиш, тихенько!

ФАВСТ (помовчавши хвилю)

Остав мя ту самого пів хвилини!

МЕФІСТОФЕЛЬ (нипаючи довкола)

Не кожда дівчина держить все так чистенько. (Відходить)

ФАВСТ (оглядаєсь кругом)

Прийми мя, сумерку любимий,
Що ту витаєш в тій святини!
Най в серці защемить солодка біль любовна,
Що увядаючи, жиє росов надій!
Як все в круг сумирним чувством,
Довільєм дише ту й ладом!
В тій бідности що за богацтва повня,
Що за рай в кліти тій тісній!

(Кидаєсь на шкіряне крісло коло ліжка)

Прийми мя ти, що предків ще часом
Отверто в болях, радощах приймало!
Як часто сей батьківський трон
Дітей громадка шумно окружала!
Ту може й любочка частенько,
З дитячим, повним личком, веселенько
Дідуса в вялу руку цілувала.
Я чую, дівчино — твій дух,
Ладу й достатку, віє ту в округ!
Він, що навчає тя, мов мати,
Ковёрцем чисто стіл вкривати,
Піском поміст в узори посипати.
О, любі ручки, золоті,
Що творять рай в хатині тій!
А ту!

(Піднімає заслону ліжка)

Роскішний жас мене проймає!
Ту б я годинами сидів!
Ах, ту в повитю чудних снів
Дівця-ангел доростає!
Дитя лежало тут, у серці
Спокійно тліла грань життя, —
І в чистім, тихім тім кубелці
Розвився образ божества!

А ти, що привело тебе сюда?
Як зрушена душа моя до дна!
Зачим ти ту? Який у серці неспокій?
Нужденний Фавсте, ти мов сам не свій!
Чи чар який мя обіймає?
Я прямо роскоши бажав,
І ось увесь в любовнім сні розтав!
Чи ж кожний повів вітру нас змінє?

А як вона б ввійшла в тій хвили,
О, як же б гріх тя твій вкарав!
Великий Фавст, немов хробак без сили,
Немов дитя до ніг би йій упав!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Вона надходить! Проч, хутенько!

ФАВСТ

Проч! Проч! Не вернусь ту вже я!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ось скриночка, досить важкенька, —
Де-м взяв її, — се вже річ моя.
Сюди до шафи встав її живо!
Кленусь ти, їй аж дух запре;
Я там наклав таке вже диво,
Що й не таку, як ся, зведе,
Хоч то жарт жартом, а дитя дитятем.

ФАВСТ

Чи класть, чи ні?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Що? Ще питати?

Чи може скарб волиш для себе взяти?
Як так, то раджу скупости вашеці
Часу си не теряти преці,
І труду лишнього міні не завдавати.
Я й не гадав, що ти скупого роду!
Я ту чоло тру, в голову заходжу —

(ставить скриночку в шафу і затручує дверці на замок)

Ходім, раз, два! —
Щоб любе, гарнее дитя
Тобі до серця приєднати,
А ти глядеш,
Мов на прелекційю в клясу йдеш
І ось перед тобов жива
Фізика й метафізика!
Ходім! (Відходить)

МАРГАРЕТА (з лампою в руці)

Як душно, парно ту міні! (Відчиняє вікно)
А й не тепло так на дворі.
Так якось ми, й сама не знаю!
Коб хоть прийшли матуся живо.
По тілі дроз ми пробігає! —
Дурна я дівка, боязлива!

(Зачинає роздягатись і співає)

Був в Тулі ³⁸) цар, що вірність
До смерти доховав,
Від вмершої коханки
Він злоту чарку мав.

Над все йійі цинив він,
Пив з неі що пирú;
А кільки з неі пив він,
Слезилось з віч йому.

А при смертній годині
Він царство поділив,
Усе лишив родині,
Лиш чарку не лишив.

На царський пир послідний
Зазвав всі лицарі
В високий двір прадідний
Над морем на скалі.

Там став старий і в чарку
Ще раз вина зачер,
І спорожнив, і шпарко
У море чарку верг.

Ще зрів, як вал йі точить,
Як блисла, йшла до дна, —
Йому померкли очи, —
Не пив вже більш вина.

(Відчиняє шафу, щоби в ню скласти одержу і надигає скриньчку)

Де ту та гарна скринька ся взяла?

Та ж шафу певно я замкла.

Дива дивні!

Не знати, що там в ній?

Се може застав хто приніс,

Щоб в мамі грошенят позичить?...

Ось на шнурочку ключик висить!

Ану лиш, отвори, не бійсь!

Се що? Мамунцю рідна! Глянь,

Такого-м, як жию, ще не видала!

Се стрій! В такім найбільша є пань

В найбільше свято б ся не повстидала.

Чи гарно б в тім ланцку міні?

І хто се ту лишити міг?

(Пристроюєсь в клейноти і стає перед зеркалом)

Коб ті ковтки були мої!

Вже зараз подібнійше в них.

Бо що нам молодість, краса найкрасша?

Воно то гарно, добре є тим,

Та тільки ж бо й кінець за сим:

Хто похвалить, а хто й плечима стисне!

До золота тисне,

До золота висне

Весь світ! Ах, бідність наша!

ПРОХІД

Фавст проходиться задуманий. *Мефістофель*
приступає до нього.

МЕФІСТОФЕЛЬ

На всю погорджену любов!
На всю пекольную смолу!
Кобим ще гірше що найшов,
Щобим лиш клясти мав кому!

ФАВСТ

Ти що? Чи хто тя де шпигну́в?
Таке лице, як жив ще не видав я.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Коли б я чортом сам не був,
Сейчас би чорту ся віддав я!

ФАВСТ

Чи в глузду нині зйіхав біс?
Ялось тобі метатись, мов скажéний!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Гай, гай! Стрій, що для Гретхен я приніс,
Тепер в попівській вже кішени!
Як скоро мати стрій уздріла,
Сейчас аж дроз по ній пробігла:
В старої острій ніс на те,
Все в євангелию го пхає

І зараз всяку річ пізнає,
Чи що безбожне, чи святе.
А стрій — пронюхала наскріз,
Що він з добром туди не вліз.
„Дитинко, — каже, — неправе добро
Мутить нам душу, сушить кров!
Віддаймо матці божій се,
Вона маннов з неба нас напасе.“
Гретуся ротик скривіла любий:
Дармому коню-ді не смотрять в зуби,
А вже ж безбожний той не був,
Хто так го гарно ту придув!
Стара сейчас попа призвала;
Той скоро сю чудасію вчув,
То аж му слинка в роті стала.
„Так, — каже, — завжди робить!
Бо той лиш переможе гріх,
Хто власну похить переміг!
А в церкві добрий є живіт:
Вона краї цілі пожерла,
А ще с перейіду не вмерла;
Лиш церкві, любії народи,
Добро неправес не шкодить.“

ФАВСТ

То так ся в світі скрізь провадить:
Царям, жидам також не вадить.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Відтак скінчивши тую мову
Згорнув клейноти, як полову,
Подякував не менш, не більш,
От, як би за горіхів кіш,
Прирік йім в небі надгороду,
А сам пішов, як камінь в воду.

ФАВСТ

А Гретхен?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Біднятко сидить,
Не зна, що думать, що робить,
Дни й ночі думає про стрій,
Ще більш про того, хто дав го їй.

ФАВСТ

Жаль, що так тужить моє серденько!
Добудь їй стрій новий живенько;
Тамтой і так не много був варт.

МЕФІСТОФЕЛЬ

О так, для пана все те жарт!

ФАВСТ

Роби, як кажу! Ладь все чисто!
Д ві сусідці ми пристань!
Не будь бо, чорте, як те тісто,
І швидко стрій новий дістань!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Так, панцю любий, станесь так!

(Фавст відходить)

Такий закоханий дурак
Готов вам сонце, місяць, зорі
Для втіхи любці потопити в морі. (Відходить)

ХАТА СУСІДКИ

МАРТА (сама)

Прости біг муженькови мому:
Не добре він зо мнов зробив!
Пішов си в світ за очи з дому
І на соломі мя лишив.
Та й чи ж то я му світ вязала? (Плаче)
Та й чи ж то я го не кохала?
А може й вмер він! — О терпінье! —
Кобим лиш мала посвідчінье!

Маргарета приходить.

МАРГАРЕТА

Пань' Марто!

МАРТА

Що таке, Гретуся?

МАРГАРЕТА

Йой, лédво на ногах держуся!
Гляджу, а в моїй шафі знова
Такіська скриночка кедрова,
А в ній клейноти — що я кажу! —
Ще красші, як тамтого разу.

МАРТА

Лиш мамі не кажи ти нич,
Бо занесе знов до попа.

МАРГАРЕТА

Глядіте лиш! Смотріте лиш!

МАРТА (пристроює йійі)

О, ти щасливеє дитя!

МАРГАРЕТА

Лиш жаль, в тім строю йти не можу
Ні вулицев, ні в церков божу.

МАРТА

До мене лиш частенько забігай,
Ту нищечком у стрій вберися,
Пред зёркалом в годинку проходися, —
Самі мем любуватись знай.
А там при нагоді, при святі
Мож се й те звільна між людей вказати.
То раз ланцок,
То знов с перел ковток, —
А мати — відки й як — сама не буде знати.

МАРГАРЕТА

Хто ті скринки приніс? Я й здумати не можу!
Знать в тім несамовите щось.

(Хтось стукає)

Йой, чи не мама стучуть ось?

МАРТА (визирає крізь заслінку)

Се пан якийсь незнаний. — Прошу!

Мефістфель входить.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ласкавих пань перепрашаю,
Що прямо так іду до хати, —
(Перед Маргаретою відступає с пошаною назад)
Пань' Марти Швертляйн я шукаю.

МАРТА

Се я. Що мають пан сказати?

МЕФІСТОФЕЛЬ (с тиха до неї)

Вже знаю вас, — се мні досить.
Ту гість високий в вас гостить....
Даруйто смілість ви мою, —
А я с полудня знов прийду.

МАРТА (голосно)

Гретусю! Богоньки кохані! —
Пан мислить, що ти ясна пані.

МАРГАРЕТА

Я бідна міська дівчина;
Спасибі панській доброті!
Се не мої клейноти ті.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ту не в клейнотах діло, ні;
Весь склад ваш... ви проймаєте очима...
Я рад, що мож остатися міні!

МАРТА

Що ж пан приносять? Рада б знати.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Волів б я ліпшу звістку мати!
Но в гнів вам чей ся не подам —
Ваш муж умер, кланявсь вам.

МАРТА

Вмер? Любчик мій! Ох, бідна я!
Мій муж вмер! Гину й я сама!

МАРГАРЕТА

Ах, пані Марто, не сумуйте!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Вже ж до кінця сумну вість вчуйте.

МАРГАРЕТА

Я пок жию, нікого б не любила,
Бо страта б в гріб мя положила!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Утіха й смуток все йдуть в парі.

МАРТА

Но що ж з ним сталось, мовте далі!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Що ж? Вічним сном сопочиває
У Падуї, в італьськїм краї, —
В святог' Антонія столиці
Лежить в посвяченій землиці.

МАРТА

Чи більш не маєте нічого?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Є, заповіт важкий, побожний!
Кажіть відправити три сотки служб за нього!
А в прочім мій кошіль порожний.

МАРТА

Що! Ні пригїстника. ні дару дорогого?
Що кождий столярчук на дні мішка вкриває,
Домів на памятку ховає,
І радше жебрає, а не діткнесь до нього!

МЕФІСТОФЕЛЬ

О пані, с серця жаль ми вас;
Но справді грїшми надто не метав він.

Та й то гріхи свої оплакував не раз,
Но більше ще свою долю проклинав він.

МАРГАРЕТА

Ах, що ті люде так терплять долю!
За упокій его не раз ся й я помолю.

МЕФІСТОФЕЛЬ (до Маргарети)

Ви варті зараз найліпшого мужа,
Любеньке, гарнеє дитя.

МАРГАРЕТА

Ах ні, се ще завчасно дуже.

МЕФІСТОФЕЛЬ

А як не мужа, то хоть любаска.
Бо се ж найкрасший дар небес,
Таку милу людину тулити до груди.

МАРГАРЕТА

О, в нас воно так не ведесь.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ведесь, чи ні, а якось то вже буде.

МАРТА (до Мефістофеля)

Розкажіть ж!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Я був при нім, коли вмирав;
Не скажу, щоб на гною він лежав,
А так, на мерві... Но по християнськи вмер,
Тай то, казав, що ще на гірше заслужив.
„Ах, — зойкнув — сам себе ненавиджу тепер,
Що-м так заробок свій, що жінку так лишив!
Ах, згадка та, то смерть моя!
Коб лиш вона мя в сім життю простила!“ —

МАРТА (плаче)

Мій добрий муж! Все му простила я!

МЕФІСТОФЕЛЬ

„Но видить бог, вна більш від мене завинила.“

МАРТА

То бреше! Що, брехать на пів вже в гробі!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Він певно вже не тямив сам о собі, —
Се так і знать було по нім.

„Ой, то ж то — каже — празник з нею мав я!
Спершу дітей, відтак хліб для дітей старав я,
Тай хліб не в значіню тіснім, —
Тай ще спокою й хвилі не зазнав я.“

МАРТА

Чи ж вже про вірність, про любов забув,
Про труд, старунок в дни і ночі?

МЕФІСТОФЕЛЬ

О ні, нерав сердечно вас спімнув.
„Коли — казав — я з Мальти плив, —
Моливсь за жінку і дітей що моци:
І справді, небо нам сприяло, —
Наш корабель судно турецькеє зловив,
Що скарб великого султана в собі мало.
Ту дільність получила плату, —
І я дістав, як випадало
Тож часточку, тай то богату.

МАРТА

Ой, ой! І де ж? Чи де зарив?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Бог знав, де з вітрами йі пустив!

Хороша панночка зуймила го собою,
Коли в Неаполі блукав він самотою;
Від неї він любви й добра зазнав,
Що аж до смерти споминав.

МАРТА

Опришок! Власні діти обікрасти!
І вся недоля, горе все
Від привичок гидких не здужало го спáсти!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Га, так, — за те ж він і помер.
А бувши вами, я б тепер
Як слід, в жалобі рочок походив,
Між тим тихцем за другим де смотрив.

МАРТА

О боже, як був перший мій,
Такого й не найду я вже!
Скрійненький, що баранчик твій.
Лиш що любив за надто вандрувати,
Жінок чужих, вино чуже,
І в ті прокляті кости грати.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ну, ну, чого ж ще й більш жадати,
Сли с свого боку й він на вас
Крізь пальці поглядав нераз?...
Ій богу, на таке б я й сам
Віддав охітно руку вам.

МАРТА

О, пан ласкавий жартувати!

МЕФІСТОФЕЛЬ (до себе)

Тра живо шматъе забирать!
Ся й чорта би могла за слово взять.

(До Маргарети)

Що ж в вашім сёрденьку чувати?

МАРГАРЕТА

Що пан хотіли тим сказати?

МЕФІСТОФЕЛЬ (до себе)

Невинне, добрес дитя!

(Голосно)

Прощайте, паніі!

МАРГАРЕТА

Прощайте!

МАРТА

О, скажіть іще міні!

Я посвідчіньє хтіла б мати:

Де, як, коли мій муж умер і погребен?

Порядок люблю я з давніх давен,

То хтіла б смерть его й в газетці прочитати.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Так, пані, свідків двох присяга
Ствердить всю чисту правду тут.
Є в мене ще кумпан-добряга, —
З ним разом станемо на суд.
Я з ним сюда прийду.

МАРТА

О, прóшу!

МЕФІСТОФЕЛЬ

І дівчину сесю хорошу! —
Хлопак хороший і бувалий,
С паннами чемний і удалий.

МАРГАРЕТА

Я би пред ним встидалась стати!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ні, хоть би й пред яким царом!

МАРТА

В городци ту край мої хати
Панів мем ждати вечером.

ВУЛИЦЯ

Фавст і Мефістофель.

ФАВСТ

А що? чи йде? чи швидко буде?

МЕФІСТОФЕЛЬ

А, браво! Бачу, ви в огні!
Живенько Гретхен ваша буде. —
Ще днесь в сусідки ввидите йійі.
Се баба мов сотворена
На циганку та на звідніцю.

ФАВСТ

Се славно.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Но й від нас жадає де-що вна.

ФАВСТ

Ну, звісно, не буде ж служити нам за дармицю.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Нам лиш присягою тра посвідчить,
Що труп ві нетяги-мужа
В землі свяченій в Падуї лежить.

ФАВСТ

Красно! Прийдесь вперед до Падуї чемшить!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Sancta simplicitas! О те не йде так дуже;
Лиш присягни, хоть і не знаєш, на що.

ФАВСТ

Як ліпших ніт доріг, то весь твій плян ні за що.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Так ось се ти, угодниче святий!
Чи ж перший раз се в житті своїй
Фальшиво меш свідчити ти?
Чи ж ти про бога, світ і що движесь в нім,
Чи про людей, що в серці й мисли бьєсь йім,
Не плів премудрих дефініцій
Безвстидно, сміло в очи всім?
А розібравши все по нитці,
Скажи, чи знав ти більш о тім,
Як і о Швертляйновій смерті?

ФАВСТ

Ти був і є брехун, крутар упертий.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ба, як бим річ та троха глубш не знав!
Бо завтра впять, по щирій честі,
Будеш, щоб бідну Гретхен звісти,
Любові йій вічну присягав.

ФАВСТ

І то сердечно!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Гарно й чисто!
Відтак про вірність віковисту,
Про всепотужнев, єдине
Чутье — чи се тож з серця йти-ме?

ФАВСТ

Мовчи ж! Іти-ме! — Що чуючу, І те чуство, і бурю тую Назвати — назви не находжу. І всіми зміслами по світі броджу, Всі найвисші слова хапаю, І той пожа́р, котрим палаю, Безмірним, вічним називаю — Чи й се чортівська мана?

МЕФІСТОФЕЛЬ

А правда все таки моя!

ФАВСТ

Послухай — тям си те, І прошу тя, щади мо́ві груди — Хто хоче мати верх, а язико́м плете, Той певно верх і мати буде. І ну тебе! балакати дарма! Твій верх, бо в мене ви́ходу нема.

ОГОРОД

Маргарета по під-руч с Фавстом, а Марта з Мефістофелем проходжуються.

МАРГАРЕТА

Я знаю, пан мя лиш щадить,
Знижась, щоб мя завстидати.
То подорожний вже так звик
По доброті чим будь ся вдоволяти;
Бо чи ж могла б моя убога мова
Панів так мудрих звеселять?

ФАВСТ

Оден твій погляд, одно слово
Більш веселить, ніж мудрість всего світа.
(Цілює єї руку)

МАРГАРЕТА

Не безпокійтесь! Як же ж мож йі цілювать?
Така не гарна, відробітна!
Що вже я ними отіпаю!
Бо мамця й хвильки не спускають. (Проходять)

МАРТА

А ви, мій пане, швидко знов в дорогу?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Повинність нас, заробок пре до того.
Не одно місце й жаль нам покидати,
Та що ж, дарма, не мож ся оставати.

МАРТА

Ще в молодих літах воно ввійде,
Свобідно в шир і в здовж гулять світами;
Но як недужий вік прийде,
Ох, прикро ж то тоді, мій пане,
Самотно плéнтатись д могилі.

МЕФІСТОФЕЛЬ

С трівогов жду приходу тої хвилі.

МАРТА

То ж завчасу надуматися тре. (Проходять)

МАРГАРЕТА

Так, з ваших віч, із ваших слів!
Все в вас укладне, чемне, вчене;
Но в вас досить приятелів,
Що розумнійші від мене.

ФАВСТ

О серце, вір! що ся розумом величає,
Се часто лиш обмеженість горда.

МАРГАРЕТА

Не вже ж?

ФАВСТ

Ах, що ніколи ж то невинність, простота
Святої свої вартости не знає!
Що скрійність, смирність, — найвисші дари,
Якими нас могла природа наділити.

МАРГАРЕТА

Коб ви о мні лиш хвильку спогадали,
Я вже о вас буду нагадувать досить.

ФАВСТ

А дома ти сама частенько?

МАРГАРЕТА

Так, наше газдівство маленьке,
А все ж його доглянуть тра.
Слуги нема; вари, пери сама,
І ший і бігай день від дня,
А мамця ще за що-гідня
Такі остренькі!
Тай то не те, щоб конче нам хилитись, —
Ми скорш, як хто, могли б позеселитись:
Отець лишив добра чимало,
Домок, садок за міськов брамов.
Та вже тепер міні геть лекше стало;
При воську служить брат,
Сестричку поховали.
Вже с тим дитятем ми грижі зазнали;
Но я б воліла й більше ще зазнать,
Так ми було дитя те миле.

ФАВСТ

І ангел, сли таке, як ти.

МАРГАРЕТА

Я згодувала го, — як щиро мя любило!
Вродилось вже по татовій смерті;
І мамця тяжко так тоді лежали,
Що ми й не думали, щоби ся ще підняли,
Вже аж геть-геть ставало ліпше йім.
То вже ж не йіх була і сила в тім,
Щоб те малесеньке кормити.
То я сама го мусіла живити
Водою й молоком, і так мов вно стало.
До мене перший раз ся усміхало,
У мене на руках трепалося, виростало.

ФАВСТ

То ж то була для тебе роскіш чиста.

МАРГАРЕТА

Но певно і важких годин чимало.
В ночі маленької колиска
Стояла коло мого ліжка;
Як тільки рушиться, а я вже ту:
То їй напою, д собі покладу,
То, як не хоче втихнуть, не кладуся,
Підгуцкуючи вдовж по хаті перейдуся;
А рано йди до річки прать,
Відтак на ринок, їісти ладь,
І раз у раз так, день за дньом.
То, пане мій, не стане й сил часом;
За те ж їіда, ва те спокій смакує! (Проходять)

МАРТА

Вже ж бідні ті жінки, бігме!
Старий кавалєр все си з них кепкує.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Най лиш таку, як ви, найде,
А швидко в серці інший потяг вчує.

МАРТА

Скажіть отверто: ви нашли де що,
Що ваше б серце д собі притягло?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Га, власна хата, добрая жонá: —
Над злото й перли їім ціна.

МАРТА

Ні, но чи де наймильш вам, найприємно?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Приймали нас усюди дуже чемно.

МАРТА

Я не про те, а про правдиву щирість тую...

МЕФІСТОФЕЛЬ

З жінками я ніколи не жартую.

МАРТА

Ах, ви мене не поняли!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Жаль дуже!

Но то-м поняв — що ви ласкаві дуже. (Проходять)

ФАВСТ

Так ти мя, ангеле, сейчас пізнала,
Як скоро я в город ввійшов?

МАРГАРЕТА

Чи ж ви не виділи, — я очи в діл схиляла.

ФАВСТ

І ти простиш, що стрітившись с тобов,
Таким вухвалим я вказався,
Коли ти ген-то с церкви йшла?

МАРГАРЕТА

Ніколи мні злучай подібний не лучався, —
Я страх змішалася була;
Ніхто о мні не міг сказати нич злого.
Ах, думаю, чи с ходу, складу мого
Він що безвстидне міг, нечемне щось узнати?
Охота го взяла ні с сего ані с того
Так прямо с сею дівков починати!

Но щось — признатись, я й сама не поняла —
За вами стало гнеть у серці шевелитись;
Но знаю, що-м сама на себе зла була,
За те, що не могла на вас ще дужше злитись.

ФАВСТ

Солодка любочко!

МАРГАРЕТА

Постійте ж!

(Зриває стокротку і обриває листочок за листочком)

ФАВСТ

Що се? На букет?

МАРГАРЕТА

Ні, іграшка така.

ФАВСТ

Яка?

МАРГАРЕТА

Ідіть бо гет,

Не смійтесь! (Обриває і шепче)

ФАВСТ

Що ти шепчеш так?

МАРГАРЕТА (на пів голосно)

Скажи ми квіточко-сестричко,
Чи любить мя? не любить мя?

ФАВСТ

Ти золоте, небесне личко!

МАРГАРЕТА (обриває далі)

Любить — не любить — любить мя —
Не любить — (вириваючи послідний листок с сердечною втіхою)
Любить мя!

ФАВСТ

Так, сёрденько! Най сеі квітки ворожба
Буде для тебе гласом бога!
Так, любить тя! Чи знавш ти, як много
В тім слові: любить тя! (Бере йійі за обі руки)

МАРГАРЕТА

Дрож мя пройма!

ФАВСТ

О, не дрожи!
Най погляд той, стиск рук най скаже ти
Те, що не мож сказать словами:
Віддатися зовсім і розкіш чути,
Що вічна мусить бути!
Так, вічна! Бо кінець єі,
Була б роспука! Ні,
Без кінця! Без кінця!

(Маргарета стискає его руки, вириваєсь і втікає. Він стоїть хвилю в задумі, а відтак спішить за нею)

МАРТА (надходячи)

Вже ніч заходить.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Нам іти пора.

МАРТА

Я б вас просила довше тут остатись,
Но се така поганая нора,
Здаєсь, немов ніхто не має чим зайнятись,
Ні що творити,
Як за сусіда кождим поступом смотрити.
Ну, і обмовлять, хоть що дій.
А наша парочка?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Сев стежков фуркла десь.
Веселі пташки!

МАРТА

Він, здаєсь, прихильний їй.

МЕФІСТОФЕЛЬ

А вона йому. Оттак у світі все ведєсь.

АЛЬТАНКА

Маргарета вбігає, ховаєся за двері, притулює палець до уст і визирає крізь щілинку.

МАРГАРЕТА

Ось він!

ФАВСТ (надходить)

Ах, псѳтнице, чи так дразниш ти мя!
Чи ту ти? (Цілює їй)

МАРГАРЕТА (обнимає його і віддає поцілуй)

Любий мій! Сердечно люблю тя!

Мефістофель стукає.

ФАВСТ (тупаючи ногою)

Хто там?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Свої!

ФАВСТ

Скотіна!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Час розстатись!

МАРТА (надходить)

Так, панцю, пізно вже.

ФАВСТ (до Маргарети)

Чи мож вас проводить?

МАРГАРЕТА

Ні, — мамця би мене! — Прощайте!

ФАВСТ

Так, значить,

І ровійдемсь? Прощай!

МАРТА

Здорово оставатись!

МАРГАРЕТА

До звіданя!

(Фавст і Мефістофель відходять)

Мій милий боже,

Що чоловік такий та передумать може!

При нім з устидом стою я

І такаю на кожде слово.

Яке ж я бідне, глупе дитя, —

І що він в мні найшов такого! (Відходить)

ЛІС І ЯСКИНЯ

ФАВСТ (сам)

Потужний Духу, ³⁹⁾ все ти дав міні,
О що-м просив! Не даром ти в огні
Лице своє вказав ми. Ти пречудну
Природу в царство дав міні, дав сили
Йї почувувати, любитись нею,
І не лиш з дивом, холодно глядіти, —
Ти мні позволив в глуб ві грудей,
Як в серце друга щирого, заглянуть.
Ти предо мною ряд живих істот
Ведеш і вчиш мя бачити братів
У тихім дереві, воздусі, воді.
А як у лісі вихр шумить, скрипить,
І велит-дуб падучи пні сусідні,
Гильє сусідне гне і в низ друхоче,
А грохнув — горб аж глухо заgrimить, —
Тоді в безпечну мя ведеш яскиню,
Показувш мене міні самому,
І серця власного глибокі, тайні
Дива розвиднюються предо мною.
А вирне чистий місяць оку мому
В лагіднім блеску, — то з скалиетих стін,
З вохких корчів ід міні виринають
Сріблесті появи віків минулих
І лагодять важку задуми роскіш.

Ох, що в людей нічо не досконале, —
Се чую днесь! До роскоші тієї,

Що до богів все ближше мя зближає,
Ти мні товариша дав, без котрого
Вже й бути не мѳжу; він без серця, зимно
Низить мя перед мнов самим і в ніщо
Одніським слозом дар твій повертає.
Він роздуває пильно в моїй груди
Той дикий жар до гарного дівчати.
Так від жадоб до роскоші лечу я,
А в роскоши всихаю без жадоби.

Мефістофель надходить

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ще не доїло ти так жить?
Що в тїм за смак — і сам не знаю.
Раз стрїбувати — ну, приймаю,
Але відтак за чим новїм спїщить.

ФАВСТ

От бись си діло красше де найшов,
Не мучив мя в хорошу днинку!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ну, ну, я ти не перерву спочинку, —
На серйо того мні не мов!
Вже ж ти понурий, острый, примховатий, —
Не горе ми покинуть тя сейчас.
Весь день для него бігай, мов нанятий,
А що робити, що лишати,
Нїколи панови по носі не пізнаш!

ФАВСТ

От так нївроку! Він ще й лаєсь!
Ще й дякуй му за те, що все ми наприкрєсь.

МЕФІСТОФЕЛЬ

І як же б ти, землі дитя нужденне,
Свій вік корѳтав був без мене?

Аж коло мене ти забув
Думками в власній рить утробі;
І коб не я, то ти б вже був
Хробачье годував у гробі.
Чого по нётрах та яскинях
Полошить сови ти повзеш?
З вохкого мху, підгнилого каміна,
Мов жаба та, поживу ссеш?
Хороша рózривка, сказать нічого!
Ти ще не вивітрів з докторства свого.

ФАВСТ

Чи знавш, кільки сил нових
Дав мні побут сей в пустини?
Ні, як би ти се збагнуть міг.
Ти б того щастя ми не допустив й хвилини.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Надземне щастье, що й казать!
В ночі, в росі лежать на горах,
І небо й землю братне обнимать,
І висше бога надувать свій порох,
В нутро землі чутьем пророцким проникати,
Світа сотворенье у серці відчувати,
В гордій потузі кат-зна чим впиватись,
То в напливі любви у все переливатись,
Позбувшись людських пут тілесних,
В кінци той надмір роскошей небесних
Скінчить — (показув рухом) нехай не кажу, як!

ФАВСТ

Та тьфу на тя!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Се вам не в смак;
Ви в праві сплюнути морально так.
Невинні слухи, бач, те ображав,
Чого невинне сёрденько бажає.

Вже ж я ти тої втіхи не бороню,
Фальшивити часом с самим собою;
Но с тим далеко не зайдеш.
Ти знов лишавш правую дорогу,
І швидко в давний сум, в безумство та тривогу
Зайдеш, безвихідно зайдеш.
Ти плюнь на се! Твоя голу́бка квілить,
Тісна їй хата, світ не милий,
О тобі тільки мислить, тужить, —
Так тебе любить вельми дуже.
То в разу бұрхала теоя любов,
Як повінь бурхає веснов;
Ти Филею заляв єі серденько,
Тепер у тебе знов мілкенцько.
Я б думав: замісьць по лісах блудити,
Воліли б чей вельможний пан
Бідненьку квіточку, чим стан,
За їй любов надгородити.
Та ж роком кожда їй стає година,
Сидить в вікні, глядить, як хмари по лазури
Повзуть по над старії міські мури,
Співає: „ах, коб я була пташина!“
Ціліські дни, аж до півночі.
Часом веміхнесь, то знов без мови,
Часом заплачуть очи,
Відтак, здаєсь, жар гасне в крови,
А все в любови.

ФАВСТ

Гаде! Гаде!

МЕФІСТОФЕЛЬ (до себе)

Ану, чи ми в руки не впаде!

ФАВСТ

Проклятий, проч іди відсіля!
Про гарний образ той не споминай,
В полубезумний мозок не вливай
Жадоб до ніжного їй тіла!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Так що ж? Вна мислить, що йї покидавш,
А ти вже й справді пів-на-пів втікавш.

ФАВСТ

Я все при ній, будь я й на в-край землі, —
Ні я забути, ні покинуть йї;
Ба, завиджу вже евхаристії святій,
Коли ві уста до неї ткнуться.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Прекрасно, друже! Я тож завиджу тобі
Близнят-ягнят, що серед рож пасуться. ⁴⁰⁾

ФАВСТ

Проч, звіднику!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Красно! Ви в крик, я в сміх.
Та ж бог, що хлопця сотворив і дівку,
Сейчас же дав і найкрасшу сказівку,
Бо сам ізвів до купи йїх.
Ходім же ж бо! Чи ж не біду торочу!
Та ж не на смерть вести вас хочу,
А в любочки покій.

ФАВСТ

Чим райська розкіш при йїй груди?
Дай мні огріти ся при ній!
Чи ж я тоску по ній не чую все і всюди?
Чи ж не бурлака я бездомний,
Не нелюд без метї й спокою,
Що б'є о скали з скал, мов водопад, собою,
Реве, валиться в діл бездонний!
А обіч вна, дитя невинне
В хатинці на скалі стрімкій,
І все житье ві дитинне,

Весь світ єі в хатинці тій.
А я, богом проклятий,
Тим не вдоволивсь,
Що-м під скалу підривсь,
Розбив йійі на штуки!
Йійі, спокій єі я мусів підкопати!
Ти, пекло, хтіло й тую жертву мати!
Га, чорте, помагай корótать той час муки!
Що статись мусить, най сейчас ся стане!
Нехай судьба єі на мене гряне,
І вна пропаде враз зо мнов!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Як знов кіпить, палає знов!
Спішись, потіш йійі, дураче!
Така головка, де вже віходу не баче,
Там зараз думає: от тут кінець прийшов.
Нехай жис, хто сміло ся держить!
Ти ж чей вже почортівсь досить.
А в світі брідшого нема нічо міні,
Як чорт, що дресь з роспуки по стіні.

МАРГАРЕТИНА СВІТЛИЦЯ.

МАРГАРЕТА (при кужілці сама)

Мій спокій пропав,
Нив серце в боли;
Вже ж не вернесь він
Ніколи, ніколи!

Де єго лиш ніт,
Там міні могила,
Наче білий світ
Темна хмара вкрила.

У головці мні
Крутиться, мішаєсь,
А сердєнько в мні
В штуки розриваєсь.

Мій спокій пропав,
Нив серце в боли;
Вже ж не вернесь він
Ніколи, ніколи!

Лиш за ним, за ним
Крізь вікно гляджу я,
Лиш за ним, за ним,
Д ньому з дому йду я.

Статний хід єго,
Постать складна, мила,

Усміх уст єго,
Ока чудна сила,

Бесіда єго —
Шепт чарівних струй.
Устиск рук єго,
Ах, і поцілуй!

Мій спокій пропав,
Нив серце в боли;
Вже ж не вернесь він
Ніколи, ніколи!

Грудь моя за ним
Рвесья з сеї клітки
Ах, обнять його,
І держать на віки!

Цілувать його,
Кілько серцю вгідно,
Сред обнять єго
Згинути безслідно!

МАРТИН ОГОРОД

Маргарета і Фавст.

МАРГАРЕТА

Признайсь ми, Генріх! ⁴¹⁾

ФАВСТ

Все за весь мій вік!

МАРГАРЕТА

Скажи ж, що про релігію гадаєш?
Ти с серця добрий чоловік,
Та, бачиться, о ню не много дбаєш.

ФАВСТ

Покинь се, серце! Я ж тебе кохаю;
Я за коханих кров, житье віддам,
Но церкви, віри я нікому не внимаю.

МАРГАРЕТА

Се не гаразд; ти мусиш вірить й сам.

ФАВСТ

Чи ж мушу?

МАРГАРЕТА

Ах, щоб я могла вплинуть на тебе!
Ти й не шануєш тайн святих.

ФАВСТ

Шаную.

МАРГАРЕТА

Но не чувш їх потреби.
До церкви, сповіди давно не ходиш ти.
А віриш в бога?

ФАВСТ

Кохана, хто ж сказати ó смів:
Я вірю в бога!
Спитай попів, спитай мудрців,
Їх відповідь буде мов насміх с того,
Хто їх питав о те.

МАРГАРЕТА

Так ти не віриш?

ФАВСТ

Пійми ж бо мя, ти личко золоте!
Хто сміє го звати?
І хто признати:
Я вірю в него!
Хто, у кого чутье у серці скажеться,
Устами поважиться
Сказати: я не вірю в него!
Все-обіймаючий,
Весь світ тримаючий,
Чи ж не обняв він, не держить
Тебе, мене, себе самого?
Чи ж небо там над нами не движить?
Земля під нами твердо не лежить?
Чи ж вічні зорі з неба того
Не шлють нам світлий свій привіт?
Чи ж не гляджу в твої я оченята,
І чи не тиснеш все
До серця й голови тобі,

І в вічній тайні не снує
Невидно, видно вколо тебе?
Тим наповни ти груди свою до краю,
А як чувством зовсім будеш щаслива в собі,
Зви го по своїй уподобі,
Зви: щастье! серце! бог! любов!
Я назви жадної не маю!
Чувство — се все;
А назва — звук і дим,
Що жар небесний закриває.

МАРГАРЕТА

Все те ся гарно й добре вяже;
То само май і панотчик каже,
Лиш трошка іншими словами.

ФАВСТ

Се кажуть усіма світами
Всі серця у небеснім дому,
А кожде своїми словами;
Чому ж би й я не мав сказати по свому?

МАРГАРЕТА

Як так се чую, — то, здаєсь, нічо,
А все ж стоїть ще косо діло:
Ти християнства не визнаєш, от що!

ФАВСТ

Дитятко миле!

МАРГАРЕТА

Се вже з давна мя боліло,
Що ти в товаристві таким.

ФАВСТ

В яким?

МАРГАРЕТА

От того, що ти все при нім,
Я щось ненавиджу нутром усім;
Як дихаю, нічо мя ще
Так не вколело в серце аж на дно,
Як те єго противнее лице.

ФАВСТ

Кохана цяцю, не лякайся його!

МАРГАРЕТА

Єго притомність кров ми бурить в жилах.
Я ж впрочім всіх людей любила;
Но як тебе побачити бажаю,
Так перед ним таємний чую ляк,
Тай ще лукавим го вважаю!
Бог ми прости, сли се не так!

ФАВСТ

Що ж, і таких кусік приходиться стрічати.

МАРГАРЕТА

Но я б з ним не хотіла жить!
Як лиш коли ввійде до хати,
То так насмішливо глядить,
А сам мов злібний,
Так й видно, що нічо його не веселить;
Мов на чолі йому написано стоить,
Що він нікого полюбить не здібний.
Міні так радісно при тобі все,
Так вольно, тепло грудь до груди висне, —
Єго ж притомність, мов в кліщі мя тисне.

ФАВСТ

Ти чиста, прочуваюча душе!

МАРГАРЕТА

І так мя тее розворушить,

Що скоро він ід нам прийде,
Здавсь ми, що не люблю вже й тебе.
При нім й молитва ми в душі не йде, —
А се за серце мя скребе;
Й тобі так, Генріх, бути мусить.

ФАВСТ

Така вже в тебе антипатія.

МАРГАРЕТА

Мні час вже йти.

ФАВСТ

Ах, як би рад я
Ід тобі сам на сам хоть на часок тулитись,
Лицем д лицю, душев з душею злитись!

МАРГАРЕТА

Ах, коб лиш спала я сама!
Я радо б днесь в ночі васувець відчинила;
Но мама спить не твердо; як би вна
Застала разом нас, то я
На місци таки би застила.

ФАВСТ

Мій ангеле, о те не бійсь.
Ось фляшочка! Три крапельки, не більш,
В ві напій влий вечером,
Вона васне смачним, глибоким сном.

МАРГАРЕТА

Що б я для тебе не зробила!
Но чей же не пошкодить їй?

ФАВСТ

Чи ж я б тобі се й радив, мила?

МАРГАРЕТА

Як гляну лиш на тебе, любку мій,

Не знаю, що мене по твоїй волі пре;
Для тебе я так много вже вчинила,
Що вже нічо мні більш вчинить не остає! (Відходить)

Мефістофель входить

МЕФІСТОФЕЛЬ

А, малпа! вже пішла?

ФАВСТ

А ти підслухав знова?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Я чув виразно все до слова.
Пан доктор ту були в катехізації, —
Ну, гарно, видихай здоров!
Така красітка, бач, шукав рації,
Щоб ти побожно, смирно йшов.
Подасться-ді він ту, то й все ме йти за мнов.

ФАВСТ

Ти пótворе, не бачиш того,
Як щире, любе серце те
У своїй вірі, що для нього
Одна спасительна, само себе гризе,
Що наймильший дорогов згуби йде.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ти мій зальотнику змислово-надзмисловий,
Ся дівка водить тя за ніс!

ФАВСТ

Ти сміхоплоде, ти, з огню й багна готовий!

МЕФІСТОФЕЛЬ

А фізйогномію так знає, що й не бійсь.
При мні йій якось так, сама не знає — як?
Мабуть укриту мисль вістить мій ціферблят;

Вна певно почувá, що геній я, як рідко,
А може навіть сам пан дідько. —
Ну, днесь в ночи?

ФАВСТ

А що тобі до того?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Я ж преці маю втіху с того!

КОЛО КЕРНИЦІ

Гретхен і Лісхен зі збанками.

ЛІСХЕН

Не чулась нич про Варку Стефанову?

ГРЕТХЕН

Ні слова. Мало між людьми буваю.

ЛІСХЕН

Так чуй! Сібіля днесь ми повідає,
Що вже й тота далася на підмову.
Що то пиха!

ГРЕТХЕН

Та що ж?

ЛІСХЕН

Смердить, на злість!
Годує двох, як тепер пье й йість.

ГРЕТХЕН

Ах!

ЛІСХЕН

І добре йій в кінци ся стало.
Тож то ся довго парубка держало!
То в купі на прогúльки,
В село на танці й гульки!
І всюди перша вна!
Він йій паштетиків, вина;
То своєю красов пишалось,

Чола не мало, не встидалось
В єго дарунки ся строїть.
То то пестилось, цілувалось!
Ну, тай в кінець вінок фюїть!

ГРЕТХЕН

Бідачка!

ЛІСХЕН

Жаль ти ще єі!
Коли ми скубли куделі,
Нас вечір мама й кроком не пускала, —
Вона ж голубилась є коханком;
У темних сїнех, в брамі з ганком
Година мигом йїм спливала.
Най же тепер під церквою, в клячници
Покутує в волосяници.

ГРЕТХЕН

Він певно з нею єлюб возьме.

ЛІСХЕН

Хїба є дурний! Та ж хлопець жвавий
Досить собі й де-їнде втїх найде.
Він вже й поверг йї.

ГРЕТХЕН

То лукавий!

ЛІСХЕН

Хоть го й дістане, ганьби не уїде.
Вінок зїрвуть ів неї хлопці,
Ми сїчки йїй насиплем пред воротці. (Відходить)

ГРЕТХЕН (їдучи до дому)

Як смїло я вперед ганьбила,
Сли бїдна дївчина зблудила!
Як на чуже я грїшне дїло

І слів досить не находила,
І чорне, я ще більш чорнила,
Тай ще не дость ся мов чорніло.
Сама гордилась і хрестилась! —
А от й сама я провинилась!
Но — все, що в гріх ввело мя, боже!
Було так миле, ах, так гоже!

МІСЬКИЙ МУР

*В заглибині муру образ божої Матери болісної, перед
ним збанки с цвітами.*

ГРЕТХЕН (вставляє свіжі цвіти в збанки)

Ах, склони,
Страждуща Ти,
Лице милосерно на мій поклін!

Меч в серці двосічний,
Жаль в груди безлічний —
Глядеш на сина свого скін.

Д вітцю глядеш ти,
Зітханя шлеш ти
За те, що ти терпиш і він.

Хто се чує,
Як лютує
В моїй груди біль страшна?
Як ся бідне серце крає,
Як тремтить, чого бажав,
Знаєш ти лиш, ти одна!

Куди поступлю тільки,
Як гірко, гірко, гірко
У груди тут міні!
Як лиш людей не бачу,
То плачу, плачу, плачу,
Аж пукає серце в мні.

Слізми в городци своїм
Зливала я грядки,
Коли тобі раненько
Зривала ті квітки.

Коли в мое віконце
Сходяче блисло сонце,
Давно вже сон утік
З заплаканих повік.

Ратуй мя! Не дай впасти в ганьбу і скін!
Ах, склони,
Страждуща Ти,
Лице милосерно на мій поклін!

НІЧ

Улиця перед Маргаретиними дверми.

Валентин, вояк, Маргаретин брат.

ВАЛЕНТИН

Як так сидів я при пійятиці,
Де кождий сим то тим хвалитьсі,
А хлопці голосно та гучно
Дівчат красу там вихваляли,
Вином похвалу підливали;
Розпершись ліктями бундючно,
Сидів я в повнім супокою
І слухав їх балаканину.
Всміхнусь, підкручу вус рукою,
О стіл скляницю повну гримну
І кажу: кожда свого роду!
Но чи є друга, хоть царівна,
Мойй Гретуси любій рівна,
Щоб варта хоть подать їй воду?
Стук-пук! Дзень-брень! склянки звеніли!
Часть крикнула: він правду мот,
Вона — оздоба всіх дівок!
То всі хвальки, мов поніміли.
Тепер же, — хоть волосє б рвати,
Хоть горі стінами сь би драти! —
То дотинками та смішкками
Усякий дурень дойдіда ми!
То сиджу, рушитись не смію,

На кожний жарт злучайний прію!
А хоть бим міг їх порубати, —
Брехні не можу їм завдати.

Се хто надходить ту дорогов?
Коли не милюсь, їх ту два є.
Сли він се, зараз го чіпаю,
Не пущу відти го живого!

Фавст і Мефістофель

ФАВСТ

Як онде крізь вікно капиці
В гору блиск лампи вічної меркоче,
А слабо й слабше на боки блискоче,
І пільма в круг з боків тісниться:
Так в моїй груді тьмаво днесь.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Міні ж, мов тій шмигленькій киці,
Що по драбині на дах пнесь,
Відтак тихісько по-край муру тресь;
Міні при тім в душі уцтиво, свято,
Злодійковато та розбійковато.
Так по всім тілі ми бурлить
Вальпургієва ніч, моспане,
Ще вже позавтру нам настане;
Там чоловік вже зна, за що не спить.

ФАВСТ

Чей скарб між тим в гору підійде,
Що палахкоче он в куті? ⁴²⁾

МЕФІСТОФЕЛЬ

Як раз та втіха ти надійде:
Котелик видобудеш кутий, —
Я генто в него вспів зирнути, —
Самі дукати золоті.

ФАВСТ

А строю там нема якого
В дарунок мому ангелови?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Я бачив тамка щось такого,
Неначе довгий шнур перловий.

ФАВСТ

Се й слід. Міні аж жаль, коли
Не маю що їй дарувати.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ну, не уймайся до пори
Й за дармо дещо скоштувати.
Тепер, коли зір повно в небі сїяє,
Прекрасну пісню чути-меш ти:
Я їй моральну пісню заспіваю,
Щоб тим певнійше їй в розуму звісти.

(Співає прибренькуючи на цитрі)

Що ти робиш, Катрусенько,
Так досвіта ранюсенько,
Завчасною годиною
Перед любка світлицею?
Тікай, тікай швидюсенько!
Він тя впустить дівчиною,
А випустить молодицею!

Пантруйтеся, дівчатонька!
Гірка ж бо вам заплатонька!
Вінок звяне, плач настане,
А невірний не спомяне.
Як си любиш власну долю,
Не піддайся коханцеві,
Не чини му єго волю,
Хіба с перстнем на пальцеві!

ВАЛЕНТИН (виступає)

Кого ту вабиш? Стокrotь мать твою!
Проклятий щуролове! ⁴³⁾
Вперед струмент до чорта шлю!
За ним то са́мо й співакови!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Трах! Вже по цитрі! Но се нич.

ВАЛЕНТИН

Тепер возмусь до ваших мозгівниць.

МЕФІСТОФЕЛЬ (до Фавста)

Ану-ко, пане доктор! Сміло!
Держись при мні, як я керую!
Шпадину с піхви, — то ми діло!
Ти лиш го двігнеш, — я відпарірую.

ВАЛЕНТИН

Відпаріруй отсе!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Чому ж би ні?

ВАЛЕНТИН

І це!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Давай!

ВАЛЕНТИН

Чи чорт по твоїй стороні?
Но що се? Вже рука ми слабне!

МЕФІСТОФЕЛЬ (до Фавста)

Шмагай!

ВАЛЕНТИН (паде)

Ай-ай!

МЕФИСТОФЕЛЬ

Тепер запалько сей озябне!
Но ми проч, проч! Щезаймо живо!
Вже гвалт страшний здіймаєсь ту:
С поліцією ще б дійшов я до ладу,
Но суд кровавий, — то вже інше пиво.

МАРТА (в вікні)

О гвалт! О гвалт!

ГРЕТХЕН (в вікні)

Світить сюдий!

МАРТА (в вікні)

Ту сварка, бійка, крик і брязк!

НАРОД

Ось вже оден лежить мертвий!

МАРТА (виходячи)

А вбійці чи втекли гаразд?

ГРЕТХЕН (виходячи)

Се хто ту?

НАРОД

Твої мами син.

ГРЕТХЕН

Всевишній, що ж ся стало з ним?

ВАЛЕНТИН

Вмираю! Лехко се сказать,
А лекше ще зробить від разу.

Дарма, баби, стояти ту й ричать, —
Ходіть сюда, послухайте, що скажу!

(Всі обступають його довкола)

Гретусю, бач, ти молода ще,
Ума досить в тебе нема ще,
Сама ся преш у власну згубу.
Тобі я щиро скажу, серце:
Слись стала к—ю тепер вже,
То будь же к—а на всю губу.

ГРЕТХЕН

Мій брате! Боже! Сю неславу — —

ВАЛЕНТИН

Лиш бога не мішай в сю справу!
Що сталося, те ся не відстане,
Що має статись, те ся й стане.
З одним ти почала украдкою,
Гнеть кілька їх прийде припадком,
Як десять-двайцять учащає,
То вже тя й кожний в місті має.

Коли ще погань лиш ся родить,
То потаємно в світ приходить,
Йій і на голову й на очи
Накидують заслону ночі;
Ба, навіть вбити б її хотіли.
Но вна пишніє, чим росте,
І відкриваєся в день білий,
Хоть красша не стає про те.
Ні, чим поганьшою стаєся,
Тим більш на світло денне пресея.
Прийде той час, і ждять не купа,
Коли всі чесні люде, свати,
Мов від зараженого трупа,
Від тебе, нешто, муть втікати.
Най серце в груди ти тремтить,

Як хто ти в очи поглядить!
Вже не тобі в злотім ланцюжку
В церкві пред вівтаром видніти,
Ані с коронками сорочку
При танцях радісно леліти!
У темні нори горя вгната
Крийсь між калік, старців обдертих,
А хоть ти бог простить по смерти,
Ту, на сім світі будь проклята!

МАРТА

За себе волитесь молити,
Ніж перед смертю ще хулити.

ВАЛЕНТИН

Коб ще я міг тя в руки взяти,
Звідніце, скіпо ти проклята,
Чей заслужив би я з-за того
Гріхів всіх прощенье у бога!

ГРЕТХЕН

Мій брате, що за допуст божий!

ВАЛЕНТИН

Я ж кажу ти: покинь ті сльози!
Коли єсь чести ся позбула,
Сама-сь тим ніж ми в серце пхнула.
Пред богом я крізь смерти браму,
Як чесний вояк сміло стану.
(Умирає)

КОСТЕЛ

Служба божя, органи і спів.

Гретхен серед багато народа. Злий Дух за нею.

злий дух

Чи так то, Гретхен, бувало,
Коли ти ще невинна
Ту пред віттар ступала,
І с книжечки старої
Молитви слєбізувала: —
На-пів гра дитинна.
На-пів бог у серці!
Гретхен!
Де голова твоя?
А в серці твоім
Яка провина?
Чи молишся за душу мами,
Що через тебе на довгу, довгу муку вснула?
На твоім порозі чия се кров?
А під серцем твоім
Чи ж не движєсь вже, наливавсь,
Тебе й себе чи не трівожить
Присутністю страшнов?

ГРЕТХЕН

Горе мні! Горе!
Коб тих думок позбутись,
Що сюд і туд у мні ширяють,
На мене бьють!

ХОР

Dies irae, dies illa
Solvat saeculum in favilla.
(Музика органів)

ЗЛИЙ ДУХ

Страх тя проймає!
Труба гримить!
Гроби дрожать!
І серце твоє
Іє смерти сну
Для мук огненних
Розбуджене знов
Тремтить!

ГРЕТХЕН

Коб геть лиш відси!
Здаєсь ми, що органи в мні
Дух запирають,
А пісні серце мні
На штуки крають.

ХОР

Judex ergo cum sedebit,
Quidquid latet, apparebit,
Nil inultum remanebit.

ГРЕТХЕН

Як тісно міні!
Філяри грізні
Тіснять мене!
Склепіня важні
Давлять мене! —
На воздух!

ЗЛИЙ ДУХ

Укрийся! Ганьба й гріх

Не вкриєсь ніколи!
На воздух? На світло?
Горе ти, горе!

ХОР

Quid sum miser tunc dicturus,
Quem patronum rogaturus,
Cum vix justus sit securus?

злий дух

Лице відвертають
Праведні від тебе.
Тобі руку подать
Здрогаються чисті!
Горе тобі!

ХОР

Quid sum miser tunc dicturus?

ГРЕТХЕН

Сусідко! Де ваша флящина? — (Омліває)

ВАЛЬПУРГІЕВА НІЧ ⁴⁴⁾

Горн смолісті (Hartzgebirg). Околиця Шірке і Еленду. ⁴⁵⁾

Фавст і Мефістофель

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ви б на мітлі пройіхатись не хтіли?
Я б найкріпшого цапа мати рад.
Туди іще не близько нам до ціли.

ФАВСТ

Докіль ще ноги ми не дилькотять,
Досить ми й сей костур сукатий.
Тай що дорогу вкорочати?
Долин закрутами чемшить,
То дертись горі сев скалою,
С котрої жерело бурлить стрілою, —
Се радість, що такі стежки нам солодить!
Весна — в берегах вже нуртує,
Ба і сосна йійі вже чув, —
Чому ж не мала би на нас подійствувать?

МЕФІСТОФЕЛЬ

А в мене і сліду весни нема ще!
В нутрі міні вовсім зима ще;
Тай рад я, що й кругом мороз, сніги лежать.
Як сумн о лізе, мов розбите решето,
Червони й місяць в сумороці

І світить лихо так, що май на кождім кроці
О пень, о камінь гримнеш, о що-то!
Позволь, сейчас блудний огонь запрошу! ⁴⁶⁾
Он власне бачу блімавку хорошу.
Гей гей, мій друже, зволь-ко ближше д нам!
Що дурно меш палахкотіти сам?
Будь лиш так добрий, ту в гору нам посвітити.

БЛУДНИЙ ОГОНЬ

Про чемність може й вдам вам те зробити —
Перемогчи свою воздушну вдачу:
Бо я звичайно лиш в вигзакі скачу.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Е, е! Він щось на людську моду дмесь.
Іди ж бо право, в імя чорта кажу!
Бо зараз твому бліманю кінець.

БЛУДНИЙ ОГОНЬ

А, бачу, вам ту до роскáзу,
Тож вашу волю вчиню рад.
Но зважте, що ту днесь за стиск несамовитий,
А як блудний огонь ме в пути вам світити,
То я не ручу вам, чи вийде с того лад.

Фавст, Мефістофель, Блудний огонь

(Співають на переміну)

Чи в країну сну чарівну
Ми ось разом надоспіли?
Вказуй стежку пряму, рівну,
Щоб достигли ми до ціли
По пустини тій широкій!

Корчі, дерева, опоки
Мчать повз нас, мов сонні змори,
Крижі горблять чорні гори,
А довжезний скал носище
Як хропе і дме і свище! ⁴⁷⁾

По каміню, по дернині
Скаче потік ід долині.
Шум шумить? чи спів леліє?
Тихий, тужний шепт кохання,
Звук тих райських днів зараня?
Звук любови, звук надії!
А луна лунає-мліє,
Вієть мов про часи старії.

Гу! пугач пугукнув в дали!
Чайка, каня і шуліка
Чи сю ніч зовсім не спали?
Що се в корчах за кусіка?
Грубий вантюх, довгі клюки!
А коріньє, мов гадюки
Вьєсь з між скал, піску та глини,
Сторчить дивні вузловіни,
З лап живих, цінких, мов лікті,
Випручають довгі кіхті
За проходим. Миши сірі,
Наче прах, в безмірній мірі
Вкрили поле, скали й кручі,
А мушки тоті блискучі
Хмаров тягнуть, надлітають,
Нас стісняють, окружають.

Но скажи, чи стоїмо ми,
Чи наперед спішимо ми?
Все, здаєсь ми, все ся крутить,
Скали й дерева, що ся глумлять,
Блудні світла, що ся тлумлять,
Дмуться, тиснуться до купи.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Міцно ми поли держись!
Тут вікно таке в горі є,
Де здивований уздриш,
Як мамона в бездні тліє.

ФАВСТ

Як дивно меркотить у глибині
Мутний поранний блиск рожевий!
Аж в гирла пропасти лячні
Він капле наче град спіжевий.
Ту ся клубить, там пасмом пнесь,
Ту з мраки й мгли, мов жар жариться.
То мов тоненька нитка весь,
То водопадом в низ валиться.
Ту тисячними жилочками
Снувсь долинов довгий час,
А ту в куті між беріжками
Неждано ось зливаєсь враз.
Ту іскри пирекають, немов
Дрібний пісок ся злотий сіє, —
А тамка, глянь! цілов стінов
Скала високая яріє.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ну, що, хіба ж не пишно освітив
Пан Мамон к празнику свою палату? ⁴⁸⁾
Но щастье, що-сь поглянуть вепів!
Валять вже, чую, наші гості в хату.

ФАВСТ

Що се за вихор воздухом реве?
Як люто в плечі, в карк мя б'є!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Хапайсь ребер відвічних скал,
Щоби тя буря в бездну не скотила!
Вже мрака ніч згустила.
Трощить ліси скажений вал!
Налякані перхають сови...
Чу! грохотять підпори
Вічних, зелених палат...
Гильє друхочесь, скрипить,

Пні п'ятьсотлітні хрумтять,
З ломотом в гóру коріньє летить!
Масов безладнов посполу
Грохнуло все те до долу...
А понад звáлища дикі
Вихор і свище і виє й ричить.
Чувш високо ті крики
В дали і туй над собою?
Се над усею горою
Спів чарівниць скаженіє-хрипить.

ЧАРІВНИЦІ (хором)

Ой цап — то кінь, мітла — то терх;
Відьмі летять на Лисий Верх.
Летять як птах, женуть як хорт,
А на версі сидить сам чорт.
Летять, біжать, куди видать;
Відми п—дять, цапи с—дять.

ГОЛОС

Стариця Бавбо пре сама, ⁴⁹⁾
Під нев хруньчить пацна свиня.

ХОР

Честь, кому честь! І тій також!
Стариця Бавбо будь наш вож!
Пацна свиня, стара на ній,
Відьмі за ними, наче рій.

ГОЛОС

А ти відки, мала?

ГОЛОС

Через Ільзенштайн шла! ⁵⁰⁾
Заглянула сові в гніздо, —
Тó витріщила сліпаки!

ГОЛОС

О, чорт ти в нутро!
Що йдеш так швидко?

ГОЛОС

Здерла ми шкіру з руки;
Ще рани видко!

ЧАРІВНИЦІ Хор

Широка путь; пляцу, досить;
Чого ж ся тлумить і давить?
Вильми коліть, мітлов гребіть,
То пукне мати, здохне плід.

ЧАРІВНИКИ. Пів хору.

Мов слимаки повзем ми враз,
Баби усі по перед нас.
Бо баба, як до злого лет,
Летить сто кроків наперед.

ДРУГА ПОЛОВИНА

Не много це уймає нам:
Нехай сто кроків тра бабам;
Но хоть ся й кваплять, — оден скік,
А перегнав їх чоловік.

ГОЛОС (в горі)

Ходіть, ходіть, ви в Скальних Ям!

ГОЛОС (в долині)

Ми раді б злінуть в гору д вам,
Ми миємось, ми вже як люстро чисті,
Але бо й вічно неплодністі.

ОБА ХОРИ

Померкли зорі, вітер втих,
За хмари місяць вліз з ляку;

Відьмі лиш сиплють у лету
Мільйони іскор огняних.

ГОЛОС (в долині)

Постій! Постій!

ГОЛОС (в горі)

Хто се пищить у ямі тій?

ГОЛОС (в долині)

Мене, мене с собов возьміть!
Я друсь в гору вже триста літ,
Но до вершка тяженька путь!
Я ж між рівнею рада б бути.

ОБА ХОРИ

Мітла несе, вилки летять,
На ожіг сядь, на цапа сядь;
Хто піднестись не може днесь,
Той до віку не піднесесь.

ПОЛУВІДЬМА (на долині)

Я пішки йду за вами в слід;
Заждіть на мене, о, заждіть!
І дома я не маю сну,
І тут на час не наджену.

ХОР ЧАРІВНИЦЬ

Чарівна масть відваги дасть,
Вітрилом буде шмати часть,
Човен — хоч нецки, хоч валів;
Не злетить в вік, хто днесь не вспів. ⁵¹⁾

ОБА ХОРИ

А як облетимо шпиль ми,
О землю черкнемо крильми,
Довкола весь простір займем
Безмірним відьмівста́ роєм. (Усідають на землю)

МЕФІСТОФЕЛЬ

І, то давить, мете і топче й клепче!
Сипить, бурлить, волоче, шепче!
Блищить, тріщить, смалить, смердить!
Правдива чарівницька давка!
Держись мене, бо ту не тяжко ся згубить!
Ти де?

ФАВСТ (уже далеко)

Ту!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Що! ти вже аж тамка?
О, тра хіба поставитись по свому.
На бік! Пан Волянд йде! На бік пред паном дому! ⁵²⁾
Ось, Фавсте, ймись мене! і ну, в оден лиш сус
Лишим збіговище се навіже́не;
Ту надто глітно, навіть і для мене.
Там в боці бачу в'атерку якусь,
В он-ті мя корчі щось мов тягне.
Ходи, ходи, в гущавину лиш шусь!

ФАВСТ

Веди мя, де ти ся забагне!
Здаєсь, ми мудро робим крем:
В Вальпургієву ніч на Лисий Верх ідем,
І тут ажень собі самотно блудим!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Глянь лиш, що ту ярких огнів!
Веселий клюб круг них засів:
Кумпанья хоч мала, та все ж самі не будем.

ФАВСТ

Но я б волів вже лізти до вершка!
Там бачу жар он, дим клубиться, —

Весь здвиг там к Сатані тісниться
Чей там розвяжесь загадка яка.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Но не одна й завяжесь на ново.
Най там собі великий світ шумить,
А ми держімося малого.
Се ж давний так звичай велить:
В великім світі все малі світки робить.
Ось тут малі відьмята, голі геть,
А тут старі, в куртках і черевиках.
Примилюєсь їм, вподобавш їх гнеть!
Малий се труд, а забавка велика.
Ов, чую, тут уже якась музика!
Проклятий скрип! з ним звикнутися тре.
Ходи! ходи! сего не перейначиш!
Зближімься, я впроваджу ту тебе, —
Полюбиш їх, як зблизька їх побачиш. —
Що кажеш, друже? що ту тісно?
Гляди лиш, і кінця їм не видать!
Не сто огнів ту в ряд горять.
Ту скачуть, плещуть, люблять, пьють, варять;
Скажи ж ми, де ти що ще ліпше звісно?

ФАВСТ

Ну, а щоб тут нам виробить кредит,
Чи виступиш як чорт, чи яко чарівник?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Се правда, я ходить incognito привик;
Но тра в празничний день свій ордер причепить.
Медалів, правда, в мене ніт,
Но кінському копиту тутка честь.
Бач сего слимака! Ід міні він прилів,
Наставив свій сливистій ніс,
І вже відай пронюхав, що в мні єсть.
Не вкриюсь тутка, хоть би й рад.
Ходім від ватри д ватрі вандрувать!

Ти будь зальотник, а я сват.

(До кількох, що сидять довкола погасаючого вугля)

Старі панове, ви що ту самотні нині?
Та ж красше б вам було де в самій середині,
Серед молодіжки шумної;
Та ж дома сидите аж надто самотою.

ГЕНЕРАЛ

Що днесь в народів ласк глядіти!
Для них трудись, роби їм лад, —
Коли ж народи, як кобіти,
Все наймолодшого волять.

МІНІСТЕР

Тепер і право топчуть люде,
Покори давної нема й на лік;
Тоді, як наш був верх усюди,
То був правдивий злотий вік.

ДОРОБКЕВИЧ

Ми теж були не дурні на свій вік.
Хапали чисте і брудне руками;
Но днесь як раз, коли вже повний наш сусік,
Бавх! все валиться до гори ногами.

ПИСАТЕЛЬ

А книгу б чи читав хто днесь,
Що змістом лиш середно мудра!
А люба молодіж, здаєсь,
Ще не була ніколи так премудра.

МЕФІСТОФЕЛЬ (нараз робиться дуже старим)

Послідний день настане вже в сих днях,
Бо мні послідний раз на Лисий Верх ся драпле,
І позаяк порожний мій боклаг,
То й світ весь не тече, лиш капле.

ВІДЬМА-ПЕРЕКУПКА

Панове, не миніть мя скорим кроком!
Хорошу нагоду не залишіть!
На мій товар уважно киньте оком!
Яка ту всячина стоїть.
Бо прецінь в світі другого такого
Скляпка нема; не здіблеш в нім нічого,
Що в свій час гарну б не зробило шкоду
Хоч простим людім, хоч народу.
Сей кождий ніж пролив чимало крови,
Ся кожда чарка в організм здоровий
Вливала жар гризущої отрути,
Сей кождий стрій хорошу жінку с пути
І с чести звів, сей кождий меч зломав
Присягу, й підступом противника вбивав.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Тітусю, зле ти поняла наш час!
Що сталося, то пропало, тай по справі!
Ти новинки збирай для нас,
Лиш новинок теперка ми цікаві.

ФАВСТ

Дива й дива на кождім кроку!
От тут ми ярмарок, нівроку!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Весь здвиг д вершкови намагає;
Здавсь, попхнеш його, а то тебе він пхає.

ФАВСТ

Се хто?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Як? Ся тобі не знана?
Ліліт!

ФАВСТ

Хто?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Перша жіночка Адама. ⁵³⁾
Пантруйсь єі хорошого волося,
Що весь єі, єдиний стрій!
Кого йїх в сїть тоту зловить вдалося,
Той вже не скоро вирвавсь йїй.

ФАВСТ

Ось дві йїх, молода й стара!
Тї вже си дещо підгуляли.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ну, нині йїм сидїти не пора!
Ану, хапаймо й ми, тай далі!

ФАВСТ (танцюючи з молодою)

Раз гарний сон міні приснивсь:
На яблінку я задививсь!
Рум'яні яблочка блищать,
І виліз я, щоб йїх зїрвать. ⁵⁴⁾

КРАСАВИЦЯ

На яблочка ж то ласі ви,
Так як і в раю ще були.
Я дуже рада, що вни тут
І в мойому садочку суть.

МЕФІСТОФЕЛЬ (зо старою)

Раз дикий сон міні приснивсь:
В вербу дуплаву я вдививсь,
В нїй — — — була,
Хоть — — —, в смак міні прийшла.

СТАРА

Найкрасший, панцю, вам поклін!
Готуйте живо — — —;
Готуйте живо, хоть би й днесь,
Коли — — не боїтесь.

ДЕРЕВ'ЯНИЙ ЯСНОВИДЕЦЬ ⁵⁵⁾

Проклята зграє! Що є? А то страх!
Чи ж не доказано вже всюди,
Що духи не стоять порядно на ногах?
А ви й танцюєте зовсім як люде!

КРАСАВИЦЯ (танцюючи)

А сей за чим стає нам в пути?

ФАВСТ (танцюючи)

Е, сей усюди мусить бути.
Що хто танцює, мусить він цінити;
Як крок який не може обсудити,
То крок той мов і не зроблений крем.
Найдужше злить го, що вперед ми йдем.
Коли б ще хтіли в крузі ви крутитись,
Як він в млині своїм старім, ⁵⁶⁾
Тоді би похвалив вас він,
Коли б за те му ще ви хтіли поклонитись.

ДЕРЕВ'ЯНИЙ ЯСНОВИДЕЦЬ

Ви все ще тут? Ні, се ми вже над сили:
Щезайте ж бо! Та ж всіх ми просвітили!
Чортівська дрань, смієсь іє правил наших!
І мудрі ми, а страх у Теглю стращить! ⁵⁷⁾
Мету я тай мету ті забобони пріч,
А годі вимести! То нестерпима річ!

КРАСАВИЦЯ

Покинь нас нудить сеї ночі!

ДЕРЕВ'ЯНИЙ ЯСНОВИДЕЦЬ

Кажу вам, духи, прямо в очи:
Всеволодства духів не терплю я,
Бо й мій дух над ніким не запанує.

(Танець іде далі)

Днесь бачу дармо я говорю;

То хоч опишу подорож сесею. ⁵⁸⁾
Но надіюсь, поки ще вмру,
Що всіх поетів і чортів поборю.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Він гнеть в багно сідати буде, —
Се лік єдиний на єго ту лють;
І як п'явки му з заду кров зісуть,
То гнеть і духа й духів ся повбуде.

(До Фавста, котрий перестав танцювати).

Що, вже до танцю ти пройшла охота?
По що ж ти гарну дівчинку поверг?

ФАВСТ

Ах! серед співу їй ось-ось тепер
Червона мишка вискочила з рота.

МЕФІСТОФЕЛЬ

От так! Та хто ж на те зважа, мій милий,
Тай ще до того в іділлічній хвили?
Досить ти, що не сіра миш!

ФАВСТ

Тай ще я —

МЕФІСТОФЕЛЬ

Що?

ФАВСТ

Мефісто, погляди ж,
Що за красітка он біда, самотна, з боку,
Повзе так звільна крок по кроку,
Немов урав їй скуті ноги.
Міні здавалось, признаюся,
Що се моя кохана Гретуся.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Покинь тото! Сей вид не добрий ні для кого!

Се лиш мана, мертвий ідол,
З ним стріча завсігди погана;
Недвижний взір єго морозить людську кров, —
Так ти би й скаменів до рана!
Та ж про Медузу ти чував що-мана? 59)

ФАВСТ

Так, так, єі мертві се очи,
Котрих любячі руки не замкли!
Єі се груди, котру я цілував що ночі!
Єі уста, с котрих слова любви плили!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Се чари, бєзуме! Що се тобі верзєсь?
Вна кождому коханкою здавсь!

ФАВСТ

О, що за роскош, що за біль!
Від неї ока не зведу я гет!
Як дивно гарну шийку їй
Красить червоний шнурок сей,
Не ширший як ножа хребет.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Так! І я бачу її в тїм строю.
Вна може голову носити й під пахою,
Бо гєнто її відтяв Перзей! — 60)
Все лиш та склонність до самоошуки! —
Ходи лишєнь на сей горбок!
Тут гарно, мов малий райок;
А як не милюся, то тутки
Й театр є, даю ти слово. (До прислужника)
Се що ту?

ПРИСЛУЖНИК

Зараз роспічнєсь на ново.
Новєнька штучка, сєма вжє в ряді, —
Ту сїм штучок нараз все представляють,

Аматор написав їйї,
І аматори відограють.
Простіть, панове, я щезаю,
Бо з аматорства я куртину підтягаю.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Всі аматори, всі сюда, к чортам
На Лисюю Гору! Бо тут і місце вам!

СОН ВАЛЬПУРГІЕВОЇ НОЧИ

або

ЗОЛОТЕ ВЕСІЛЬЄ ОБЕРОНА І ТІТАНІІ. ⁶¹⁾

Інтермеццо.

ДІРЕКТОР ТЕАТРУ

Днесь спокій міні, не тра
Ні сцени ні куртини;
Сцена — Лисая гора,
Куртиною — долини.

ГЕРОЛЬД

Золотим звесь весільє,
Як літ пів сотки вчімше;
Но як сварка промине,
Те в мене золотійше.

ОБЕРОН

Духи, що всегда зо мнов,
Вкажіться в тій годині!
Цар ваш і цариця знов
Ось побднались нині.

ПУК

Пук біжить, круть-верть кругом.
В танечнім, пестрім строю,
Сотня йде за ним слідом
Втішатися с тобою.

АРИЕЛЬ

Аріеля спів звенить
В небесній, чистій музиці;
Всяка бридь за ним спішить,
Но йдуть і красавиці.

ОБЕРОН

Як годитись жінці з мужем,
Ось на нас наука;
Щоб знов полюбилась дуже,
Єдиний лік — розлука.

ТИТАНІЯ

Як лиш дубесь чоловік
І фиркаєсь кобіта,
Живо лиш їх розімчіть
На різні кінці світа!

ОРКЕСТРА TUTTI

Fortissimo

Чорна муха й комарі
І їх рідня велика:
Жаба в листю, сверщ в траві,
Отсе ціла музика.

SOLO

Бачте, ось і дуда йде,
Се банька миляная;
Чуйте, що за марш утне,
Як вам крізь ніс заграє. ⁶²⁾

цікавий подорожний ⁶³⁾

Чи се лиш не масковий сміх?
Чи се в очох свита ми?
Оберон, прекрасний біг
Також ту між чортами!

ОРТОДОКС

Ані рогів, ні хвоста!
Но прецінь, бог ми свідком,
Так як і грецькі божества,
Так само й він є дідьком.

ПІВНІЧНИЙ АРТИСТ

Що зачну днесь, то хоч бюсь,
Ніяк скінчить не могу;
Но я швидко виберусь
В Італію в дорогу.

ПУРИСТ ⁶⁴⁾

Ах, чи біда мя ту знесла!
Калічать слух цимбали!
А с чарівниць тих без числа
Лиш дві ся вшудрували.

МОЛОДА ЧАРІВНИЦЯ

Спідниці й пудри най старі
Баби таскають сиві;
Я сиджу гола на козлі —
Хто хоче, най ся дивить!

СТАРА

Сваритись не будем с тобов
За те, що так ся веш ти,
Но чей ще с свойов молодов
Красою зогниєш ти!

КАПЕЛЬМАЙСТЕР

Чорна мухо й комарі,
Круг голоі не снуйте!
Жабо в листю, сверщ в траві,
Ви такту ми не псуйте!

ХОРУГОВКА (в оден бік) 65)

Товариство, що хочь куди!
Дівчата — чудні квіти:
Молодці всі — що хочь іди
Таких зо свічков глядіти.

ХОРУГОВКА (в другий бік)

Як не розступиться земля
І не пожре ту зграю,
То гнеть з між них що духу я
Аж в пекло утікаю.

КСЕНИ 66)

Комашки дрібні ми,
Малі в нас, острі щипці;
Ми чортам-братам прийшли
Вклонитися по дрібці.

ГЕННІНГС 67)

Гляньте, як той клятий рій
Забавно в купу сперся!
Ще громаді скажуть всій,
Що в них уцтиві серця!

МУЗАГЕТ 68)

В тій сутолоці чарівниць
Я блуджу радо дуже,
Бігме, тих лекше назгонить,
Ніж ті прокляті музи!

НЕБІЖЧИК „ДУХ ЧАСУ“ 69)

В кумпаньї славній і на нас
Тож слави часть спливає;
Ану ж за мнов! Німецький Парнас
Вершок широкий має!

ЦІКАВИЙ ПОДОРОЖНИЙ

Ей, се що за бузько тут
Талапле поміж квіти,
Нипа, нипа в кожний кут:
„А де тут Бзуіти?“

ЖУРАВЕЛЬ ⁷⁰⁾

В чистій чи в мутній воді
Ловити — я однаків;
То ж ось побожний брат в Христі
Вмішався й між чортяків.

ПРОФАН

Ну, для побожних — знаєм всі —
Всі средства рівно здалі,
То ж і на Лисій ось Горі
Вони табором стали.

ТАНЕЧНИК

Гей, музики йдуть нові!
Десь бубен в дали стука!
„Де там, ні! Се в тростині
Ревучий голос гука.“ ⁷¹⁾

ВЧИТЕЛЬ ТАНЦІВ

Ногами кожний дрига тут,
Викручуєсь потішно:
Грубий гуп! кривий штильгук!
І не пита, що смішно.

НАСМІШНИК

Не любиться сей збрід, сейчас
Туй жерлись би, без квестії,
Лиш дуда їх зйєднала враз,
Так як Орфееві бестії,

ДОГМАТИК

Не схиблю своєю я путь,
Хоть най кричать чимало:
Чімось чорт же мусить бути, —
Інак чортів б не стало.

ІДЕАЛІСТ

Щось днесь фантазія моя
Попсула ми всі шики!
Бігме, коли усе це — я,
То я — дурак великий. 72)

РЕАЛІСТ

Ох, собі на гризоту
Поперсь я с тов юрбою!
Перший раз на власних ту
Ногах не твердо стою.

СУПЕРНАТУРАЛІСТ

Тішусь я, хоть і не все ж
Тут веселить ми слухи;
Бо як є чорти, то вже ж,
Що є і добрі духи.

СКЕПТИК

За огником женуть, мов хорт,
І думают: се скарби!
Сірий сумнів, сірий чорт —
Оба одної фарби.

КАПЕЛЬМАЙСТЕР

Жабо в листю, сверщ в траві,
Прокляті ділетанти!
Чорна мухо й комарі,
Ви таки музиканти!

УДАЛЬЦІ 73)

Весело, безжурно жить!
Що день нові моди!
Годі на ногах ходить,
То ж ми на головах ходим.

НЕЗДАРИ

Колись то правник був і в нас,
Днесь — „чи опихане просо?“
Чобіт здерсь, відпав обцас,
Прийдесь ходити босо.

БЛУДНІ ОГНІ

Ми прямисінько в болот,
Де йно-що-сьмо розтліли;
Но в товаристві ми от
Найкращі каваліри.

ПАДУЧА ЗВІЗДА

Із небес злітала я
У блиску, світлі, злоті,
Ах, і тутка впала я,
Тай гасну ось в болоті.

ГРУБАСИ

Проч, хлистки! на бік і проч!
Бо топчем, мов по зрубі!
Духи йдуть, а духи тож
Потрафлять бути грубі.

ПУК

От, як замашисто йдуть,
Немов слон найміцнійший!
Но днесь таки грубий Пук
Буде найзамашнійший!

АРИЕЛЬ

Гей, кому природа ненька,
Кому дух дав лет,
Враз за мною, а з-легенька,
Геть, до сонця, гет!

ОРКЕСТРА

Pianissimo

Чари! Хмари й срібна мгла
Розжіврілася д горі!
Тростю, листьем дроз проїшла,
І щезло все в просторі.

ПОНУРИЙ ДЕНЬ ⁷⁴)

Поле.

Фавст і Мефістофель

ФАВСТ

В недолі! В роспуці! Нужденно по світі довго блукала, а тепер в тюрмі! Як переступниця у льох на страшенну муку замкнута, щира, нещаслива душа! Аж так! так! Зрадливий, підлий духу, — і ти укривав се передо мною! Стій лише, стій! Двигай чортівськими очима в лютостю в голові! Стій і дразни мене своєю невиносимою присутністю! В тюрмі! В безвихідній недолі! Злим духам покинута і судячій, безсердечній людскости! А мене туманиш між тим огидними розривками, укривавш передо мною ві більшаюче горе і давш їй беспомочно пропадати!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Вона не перша.

ФАВСТ

Собако! почваро скажена! — Переміни вго, бесконечний Духу, переміни сего черва знов у песю постать, в котрій нераз нічною порою любив валіндатись поперед мене, буркнутись спокійному прохожому клубаком в ноги і падучому впилитись у рамена! Переміни його знов в вго любиму постать, щоб передомною по піску повз на животі, а я копав

його ногами, проклятого! — Вона не перша! — Горе! горе! незглубиме ні одною людською душею, що більш як одно сотворіння втонуло аж на дно такої недолі, що вже тото перше не відпокутувало за гріхи всіх прочих своєю вичюю смертною мукою перед очима всепрощаючого! Міні випалоє шпик і життьє недоля сеі одной; ти холодно регочешся над недолею тисячів!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Ось ми знов на граници нашого дотепу, де вам людям звичайно голова крутиться. Чого ж лізеш в кумпанію з нами, коли єі не можеш додержати? Летіти хочеш, а світ тобі завертається! Чи ми накидувались тобі, чи ти нам?

ФАВСТ

Не скалі так на мене ті свої ненажирливі зуби! Мене брідь бере! Великий, потужний Духу, що удостоїв мене своїм з'яви, що знаєш мов серце і мою душу, по що ти прикував мене до того огидника, що горем радуєсь і погибілю скріпляєсь?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Скінчиш ти раз?

ФАВСТ

Ратуй йійі! або горе тобі! Найстрашнійше проклятьє на тебе на тисячі літ!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Я не можу роспутати пута местника, відсунути єго засуви. — Ратуй йійі! — А хто ж се довів йійі до погібелі? Я, чи ти? (Фавст глядить дико довкола) Шукаєш грому? Добре, що вам, нужденним смертникам не уділено його! Невинно відкавуючого розгрохотати, се як раз тиранський спосіб, радити собі в клопотах.

ФАВСТ

Веди мене до неї! Вона мусить бути вільна!

МЕФІСТОФЕЛЬ

А небезпеченьство, на яке наражуєшся? Знай бо, ще висить над містом кровава провина твої руки. Над гробом убитого літають духи-местники і чатують на повертаючого вбійцю.

ФАВСТ

Ще й те від тебе? Смерть і убійство цілого світа на тебе, потворо! Веди мя до неї, кажу ти, і увільни йїї!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Я заведу тебе, і що можу вчинити, слухай! Чи ж маю я всю власть на небі і на землі? Змишли тюремщика я заморочу; ти добудь ключі і виведи йїї людською рукою! Я ждати-му, чарівні коні на поготові. Се можу.

ФАВСТ

Ну, і в дорогу!

НІЧ

Чисте поле "5)

Фавст і Мефістофель курбелять на чорних конях.

ФАВСТ

Що ті там снують круг шибениць?

МЕФІСТОФЕЛЬ

Не знаю, що творять, партолять.

ФАВСТ

Зносяться, нівяються, хиляються, клоняються.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Се чари якісь.

ФАВСТ

Кадять і святять.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Минай! Минай!

ТЮРМА 76)

ФАВСТ

(з звязкою ключів і лампою, перед залізними дверцями)

Давно не чула дрозж мене проймає,
Все горе людскости став передо мною.
Ту в мурах тих вохких вона перебуває,
А вся вина ві була — любов!
Ти вагаєшся, пред нею стануть?
Ти лякаєшся, на ню поглянуть?
Живійш! Проволока й смерть приволікає. (Бере за замок)

В СЕРЕДИНІ (співає)

Мої мама, к—а,
Зарізали мя!
А мій тато, злодій,
Поснідали мя!
Моя сестричка мала
Кісточки поховала
В долині
В вільшині.
Під тінь —
І я пташкою стала:
Тілілінь! Тілілінь!

ФАВСТ (розмикаючи)

Вона й не думає, що любко тут,
Соломи чує шум і бряккіт пут. (Входить)

МАРГАРЕТА (ховаючись на постели)

Ой, ой! Вже йдуть! Вже смерть іде!

ФАВСТ (с тиха)

Цить, цить! Я йду, щоб увільнить тебе.

МАРГАРЕТА (котиться йому в ноги)

Сли-сь чоловік, чуй біль мою страшну!

ФАВСТ

Цить, цить! Бо варту викличеш зо сну.

(Бере за пуга, щоб їх розімкнути)

МАРГАРЕТА (на колінах)

Хто міг ти, кате, власть ту дати

Над мойов головою?

В опівніч вже на смерть мя рвать?

О змилуйся, остав мя ще живою!

Та ж час ще й завтра пораненько! (Встає)

Бач, я така ще молоденька!

І вже в могилу!

І гарна я була, та се мене згубило.

При мні був друг, тепер десь в дали,

Розірваний вінок, квітки повяли.

Ох, не тисни! Рука твоя так зимна!

Вважай на мя! Що ж я ти винна?

Най дармо пред тобов не плачу!

Я ж перший раз в житю тя бачу!

ФАВСТ

Чи ж горю тому сил я встатчу?

МАРГАРЕТА

Твоя тут надо мною сила!

Дай ми дитя ще накормить!

Цілу сю ніч го я тулила;

Взяли ми го, щоб більш ми доскулить,

І кажуть, що-м го вбила.

Ні, не міні вже радість, ні!

Поганий люд! вже й піснь співа о мні!

Так казка кінчиться стара;
Но чи ж до мене прикладать її тра?

ФАВСТ (кидаєсь перед нею на коліна)

Коханок пред тобов клячить,
Щоб пута ті тяжкі розбить!

МАРГАРЕТА (кидаєсь обіч него)

О так, клячим, молімо бога!
Глянь, як та низь ціла,
Ту, с під порога
Пекло пала!
Почвари огняні
Люто
Грозять міні!

ФАВСТ (голосно)

Гретхен! Гретхен!

МАРГАРЕТА (уважно)

Се любка голос чути!

(Схапуєсь, пута опадають з неї)

Де він? Єго я голос чула!
Я вольна! Пута вже не тиснуть!
Йому на груди полечу я.
В єго обнятах я повисну!
Він звав мя: Гретхен! стояв на порозі!
По через пекла рев і грюк,
По через люті чортівські погрози
Півнала я милий, кохаючий звук!

ФАВСТ

Се я!

МАРГАРЕТА

Ти? О, скажи ми се ще раз. (Бере го за рамена)
Се він! Се він! Пропали муки,

Пропали хвилі пут, тюрми, розлуки;
Се ти! Прийшов ті пута розімкнути!
Так, ти мя спас! —
Ось вулиця знов,
Де перший раз я бачилась с тобов;
Ось любий той садок,
Де я на тебе в Мартов ждала.

ФАВСТ (хоче йійі вести)

Ходи ж бо! Лиш крок!

МАРГАРЕТА

О, стій!
Я ж радо так при тобі все стояла. (Голубить го)

ФАВСТ

Мерщій!
Хвилинку не впеієш,
І справа пропала!

МАРГАРЕТА

Що? Цілувати вже не вмієш?
Коханий, лиш трошка зо мною не був,
І вже сь цілувати забув?
Чого се при тобі мя ляк огорнув?
Коли вперед із твоіх віч, із слів
Рай тихий проникав мя,
І ти цілував мя,
Мов удусить хотів —
Цілуй мене!
Бо я поцілую тебе! (Обіймає го)
Ах, та уста твої так зимні,
Німі!
Де, де твоя любов?
Чи вже відняли мні
Й йійі? (Відвертаєсь від него)

ФАВСТ

Отямся, серце! Лиш ходи зо мнов!
Буду голубить тя сто раз жаркїйше,
Лиш прѡшу тя, ходїмо відси!

МАРГАРЕТА (обзираючи його)

Но чи се ти? Чи певно ти?

ФАВСТ

Я, я! Ходи!

МАРГАРЕТА

Ти пута зняв,
Мене знов на колїна взяв.
Чи ж ти мене ся не лякаєш?
А знаєш, друже мїй, кого ти увільняєш?

ФАВСТ

Ходи! ходи! Гнеть нїч глуха мене!

МАРГАРЕТА

Я маму вбила,
Дитя втопила.
Чи ж не було воно твоє й моє?
Твоє також! — Се ж ти! Хоть увїрять не можу цілком.
Дай руку! Так, воно не сон!
Твоя се любая рука! —
Ах, а чому вона вохка?
Обїтри її! Здавсь,
По нїй кров ллєсь.
О боже! Що се ти зробив?
Сховай шаблюку,
Будь милостив!

ФАВСТ

Не згадуї про минувшу муку!
Не добивай мене зовсїм!

МАРГАРЕТА

Ні, ти живий останься!
Я ти про гроби розповім, —
О них старайся
Сейчас!
Матуси що найкращий пляц,
Мій братчик туж при ній,
Я трошка в стороні,
Лиш не далеко дуже!
Малесеньке при моїй правій груді;
А більш ніхто при мні не буде! —
Поруч є тобов лежати, друже,
Було би солодке, безмірнеє щастя!
Но се ми не вдасться!
Міні здавсь, що тиснусь десь ід тобі,
А ти тручаєш мя кудись, —
А прецінь горнеш мя так щиро д собі...

ФАВСТ

Та ж бачиш, що се я, — ходи, спішись!

МАРГАРЕТА

Куди?

ФАВСТ

На волю!

МАРГАРЕТА

Сли там гріб на волі,
І смерть жде, то ходи!
Відсіль до могили тісної,
Відсіль до смерти! —
Ти йдеш вже, Генріх? О, коб я могла є тобою!

ФАВСТ

Таж можеш! Лиш хоти! Вихід отвертий.

МАРГАРЕТА

Ні, ні, не мож. Пропала вся надія.
Тай що тікати? Вони мусять мя зловить.
А як то тяжко — хліба в них просить,
Тай то ще в муками сумліня!
А як то тяжко, в чужині блудить;
А вони мя таки мусять ізловить.

ФАВСТ

Я все буду с тобою.

МАРГАРЕТА

Бігай! Бігай!
Бідне дитя спасай!
Живо! доріжкою
Горі потоком,
Кладкою хісткою
В гай,
В ліво, де тин під опоков,
В ставку!
Лиш зараз хапай!
Воно піднімаєсь,
Трепочесь, пручаєсь:
Ратуй! ратуй!

ФАВСТ

Отямся! Ти туй!
Лиш крок оден, меш вільна бути!

МАРГАРЕТА

Коб лиш сесю гору минути!
Там мамка моя на каміню сидить!
Дрож потрясає мною!
Там мамка моя на каміню сидить,
Хитає головою!
Не гляне, не стане, тяжить голова!
Ех, спала ж бо довго, не встала вона!

Для нашої втіхи заснула, для нас.
То був щасливий час!

ФАВСТ

Дарма благать, дарма просити, —
То мушу тя на силу виносити.

МАРГАРЕТА

Пусти мя! Ні, не неси мя на силу!
Не хапай так убійчо мене!
Я ж із любови для тебе все робила.

ФАВСТ

Світає, любко! День іде!

МАРГАРЕТА

День! Так, вже днів останній день!
То мій весільний день мав бути!
О, не кажи лишень
Нікому, що ти був уже зо мною!
О, мій віночку з барвінку і рутти,
Прощаюсь с тобою!
Ми побачимось ще,
Але не при музиці.
Народ валить, народ гуде;
Пляци, улиці
Всіх не вміщають.
Звонок звенить, прутки ломають.
Як мене вяжуть і рвуть!
Кровава колода вже тут.
Вже грізно на всіх заблистіло
Те вістрє, що вп'єсь в моє тіло. — —
Весь світ німий, як могила.

ФАВСТ

О щоб мя мати не родила!

МЕФІСТОФЕЛЬ (з'являється з надвору)

Нуже, пора минає!
Гуторять, бугторять, дармо сидять!
Мої коні дрожать;
Вже день свитає.

МАРГАРЕТА

Се хто виринає ту з полу?
Той! той! Най геть біжить!
Чого він хоче у місці святому?
Він ту по мене!

ФАВСТ

Ти будеш жити!

МАРГАРЕТА

Суде господній! на тебе вповаю!

МЕФІСТОФЕЛЬ (до Фавста)

Ходи ж, бо в нею тут тебе лишаю!

МАРГАРЕТА

Твоя я, Отче! Спаси мене!
Ви ангели, небесні власти,
О, вступіть мя, не дайте пропасти!
Генріх! Я боюсь тебе!

МЕФІСТОФЕЛЬ

Вна осуджена!

ГОЛОС З ГОРИ

І спасена!

МЕФІСТОФЕЛЬ (до Фавста)

Сюда, до мене! (Щезає с Фавстом)

ГОЛОС (іс середини, німіючи)

Генріх! Генріх!

КОНЕЦЬ ПЕРШОЇ ЧАСТИ.

П Р И М І Т К И.

1) Приспівка, в котрій поет передає свого „Фавста“ читаючій громаді, написана літом 1797 р., с. е. звиш 20 літ по розпочатю самої драми. Богато приятелів та свояків, що радісно витали початок „Фавста“, лягли в могилі не діждавши его кінця, як ось сестра поета, Корнелія, приятелі Мерк, Вагнер, Ленц. Беручись на ново до праці над „Фавстом“, поет нагадує про них, — ся згадка навіває на него сум і через те скріпляє в нім охоту заглибитися в таємничий світ духів, казок та повірок, — в світ, звичайно несприятельний для его живої, реалістичної вдачі. Та тепер він не може устоятись перед заманливими привидами і збирає свою силу, щоб ухватити їх, видобути на світ і оживити новим, людським житьем.

2) Сей Прольог написаний, здається, того самого літа, що й приспівка. Після пояснення Г. Дінцера*), поет хотів в нім виразити, що „Фавст“ не є звичайна драма театральна, така „штука в кусниках“, така „командована поезія“, якої жадає директор, але що ту „поет хотів в найчистійшій світлі показати той образ, який носить в его душі“. Нам таке поясненє видаєсь невластивим, тим більше, що „Фавста“ справді мож уважати „штукою в штуках“, а не правильною драмою. Адже тут (в обох частях) подана, так сказати, ціла житєпись в драматичній формі, показаний повільний і поступенний розвиток особи, а не якесь

*) Goethes Faust. Erläutert von Heinrich Düntzer. Leipzig 1879.

одно, в собі скінчене дійство. Форму тоту, як і сам предмет, Гете переняв з середньовікових релігійних драм (містерій), в котрих показувано сценічно муку Христову або життя святих, мучеників і. т. д. „Середньовікова драма, основана на тих повістях, показувала не яку небудь одну подію, але епічним способом цілий ряд подій, н. пр. життя Христа від народження аж до смерти; так само й чорт в тій старій драмі був зовсім конечний як комічно-трагічна особа. І коли Гете не хотів опрацювати легенду про Фавста в цілім ряді віддільних драм, з котрих кожда містила б одну якусь подію, то оставалось йому тільки прийняти тоту середньовікову форму. І хоть в „Фавсті“ він ублагороднив її і в поединчих сценах зумів її надати всю красу правильної драми, то прецінь в цілім творі єї не покинув. Біблійні і сімболічні збоченя, полеміка і сатира на сучасні події і сучасних людей, різкі контури фігур в стилу старонімецьких дереворитів, занеханье (в першій часті) поділу на акти і сцени, не достача властиво-драматичної завязки і тісного звязку поединчих сцен, невинна простота, з якою світське мішаєся з божественним, інтермеццо, властиве давним містеріям, — все те прямо впливає з раз прийнятої форми, котра по при ідеалізованьє і сімболізованьє предмету допускає введеньє як найбільшого богацтва подрібностей і окремішностей. А позаяк в „Фавсті“ все полягає на осібниках, позаяк вчинки і ціли тих осібників беспосередно і живо поставлені нам перед очи, то й є він чистою драмою, а не діяльогованою повістю. А хоть помимо введеня вояких надземних і неземних сил не зістала нарушена особистість людська, свобода волі і застанови дійствующих осіб, і хоть особи ті типові, — ми все таки чуємо добре, що се людські особи, не алегорії. Основою цілости не є міт, не є божественна повість ані казка, в котрій би свободна воля осіб могла бути знищена, — а тільки легенда, чи-

сто людська повість, людська подія.“*)

Думку про прольог Гете переняв з драм індійських („Сакунталя“); подібні прольоги, де перед починком самої штуки директор бесідує з актором чи то про предмет штуки, чи то про принцип штуки, стрічаємо в середньовікових європейських драмах. „Прольог в театрі“ впрочім не є конечною частию штуки так, як слідуючий „Прольог в небі“.**)

3) „Весельчак“, також звичайна фігура в давніх релігійних містеріях (в німецькій звичайно під назвою „Hegel“, „Hanswurst“ і. т. д.). Тут під весельчаком треба розуміти актора, що в директоровій трупі звичайно грав такі ролі. (Ленер)

4) Крем=дійсно, справді, — allenfalls.

5) І сей прольог написаний літом 1797 р. „Се був геніяльний інстинкт Гете, котрий спонукав його, поставити через сей прольог свою трагедію в світло Мойсеевої легенди про Йова, котра враз із грецькими трагедіями про Едіпа належить до т. зв. „Schicksalstragödien“ і має собі за предмет супротивленє єдилиці людської супротив надмірно тяжких кар за надмірно малі провини.“***) Той прольог вяже обі часті „Фавста“ в одну нерозривну цілість, так як заклад Мефістофеля з Господом (взятий також з Йова) каже нам надіятися, що „Фавст“ в кінці таки буде виратуваний. Основуючи сей прольог на переказах старожудейських, а також середньовікових, після котрих злим духам поруч з добрими мож було являтися перед лицем господним, Гете однакж стоїть заразом і на ґрунті новішнім, на ґрунті раціоналізму XVIII. віку; єго архангели в своїм співі про всевітній лад виголошують чисто світську похвалу творцеві, голосять похвалу сонця, звізд і сил природи, показуючи

*) G. v. Loerer, у вступі до Гемпелевого видання „Фавста“, стор. XXXIII—XXXV.

**) Тамже, стор. XLIV.

***) Тамже, стор. XLIV.

таким способом і космогонічний напрям цілої драми.*) Сей прольоґ переважно (партія Мефістофеля) держиться також в гумористичнім тоні, так як і попередний, через що Гете іменно осягнув те, чого не осягнув Кльоншток в своїй Мессіяді, с. е. надав людську міру і людську вдачу надприродним істотам і саме через те зробив їх поетичними, близькими до людей і розбуджуючими людське співчуття. „Прольог в небі“ і закінченє другої часті „Фавста“, се немов рами, серед котрих звершується ціла подія трагедії. Думка, котру в прольоґу висказує Господь до Мефістофеля:

Як довго ходить по землі,

Так довго спокушай го ти, —

Усякий блудить, доки правди ськає —

та думка стається осею, коло котрої обертається ціла драма і котрої розвязку становить закінченє другої часті, хоть вирочім дуже неподібно до сего прольоґа під зглядом обробленя предмету.

6) Назва Мефістофель утворена, здаєсь, з грецьких слів $\mu\eta\ \phi\omega\varsigma$ то $\phi\acute{\iota}\lambda\eta\varsigma$, т. е. не любячий світла, і в такій формі приходить в найдавніших драмах про Фавста, а також в Шекспірових „Веселих кумах з Уінзору“. — аж пізнійше в устах люду назва „Мефостофіль“ перейшла в „Мефістофель“, і в таким виді прийняв її й Гете.

7) Мефістофель натякає ту про змию з раю, що підвела Еву і Адама, гляди Мойсей I. 3. 14: „І сказав господь до зми: Позаяк ти се зробила, то будеш проклята між усіма скотами і всіма звірями земними. На животі повзати-меш і землю йісти-меш до послідних днів.“

8) Першу часть своєї великої трагедії зачав Гете правдоподібно літом 1774 року, с котрого то часу походить зараз перша сцена аж до того місця, де Дух Земний щезає, по чім в короткім часі написана була й розмова з Вагнером аж до стиха:

*) Тамже, стор. XLIV—XLVII passim.

„А радуєсь, як хробака найде!“

Другий монолог Фавста і друга сцена „За містом“ належать геть-геть до пізнішого часу, що видно вже хочьби з відмінного тону, яким другий монолог ріжниться від першого.

Думка про драматичне оброблене „Фавста“ і навіть само оброблене сягають від дуже ще молодого віку поета і тягнуться відтак через его життє, цілих 60 літ. Можемо сказати на певно, що ще в дитинстві Гете познакомився с тим предметом, котрий описуваний був в многих т. зв. „Volksbücher“, де розказувалося про „поганого чарівника д-ра Івана Фавста, як він свою душу запродав чортові і який з ним страшний кінець лувився“. Се була стародавня казка, — овоею основою сягаюча перших початків християнства, а може навіть перших початків культури людської. Середні віки, погружені в пітьму містицизму і забобону, обробили й сю казку, так як много других, по своему, надали їй місцеву ціху, — звязали події казочні з дійсними, колись жившими людьми і місцями (про д-ра Івана Фавста справді згадують сучасні памятники) і в ту правдиву оболічку вложили свої понятя, вірування, свій світогляд, свою філософію. І драматичних оброблень Фавстової історії не хибло, — особливо згадати треба „Трагедію про доктора Фавста“ знатного англійського драматика і попередника Шекспіра, Хрістофа Марльо, написану 1626, далі про оснований на тій драмі німецький вертеп (Puppenspiel) про Фавста, в котрім видно немалий талант драматичний, — і первісна казка про чарівника Фавста помалу зачинає укладатися в такий високо художницький і глибоко задуманий образ, який бачимо в найкращім викінченю в Гетевій трагедії. Той „вертеп“ бачив Гете також в дитинстві в своїм родиннім місті, і певно від тоді ще засіла в его голову думка — покористуватися старосвітською казкою для показаня в високій поетичній формі образу цілого житя, змаганя і муки душевної

чоловіка з великими спосібностями і з невгасним бажаньєм добра і правди.

⁹⁾ Нострадам, властиво Мішль де Нотр-Дам, жив від р. 1503 до 1566 і був лікарем. Гете хибно признає його чарівником, приписуючи йому чарівницьку книжку, котрою послугуєся Фавст. (*Дінцер*)

¹⁰⁾ Після містично-кабалістичної науки є три світи: елементарний, небесний і наднебесний (ангельський, душевний). Ті три світи враз становлять великий світ—макрокосмос. Все, що в однім с тих світів находиться, має подібне собі в двох других, і всі ті три світи завсїгди заховують між собою тісні взаємини, що поет виразив ту (в дусі давних магів) образом „взаїмного подавання собі золотих ведер“. (*Дінцер*)

¹¹⁾ Фамулюс в давних університетах — се був старший студент, приданий професорови до помочи в его наукових працях, — він звичайно й жив туй побіч професора. Особистість Вагнера й назва навіть (але не характер) взяті с тих же давних казок, де він являється то Фавстовим товаришем, то навіть тим самим, що Фавст — великим чарівником і чудодійцем. (*Дінцер*)

¹²⁾ Сей другий монольоґ Фавста написаний аж при кінці XVIII. столітя, коли Гете в другім виданю всіх своїх творів задумав тісніше повязати розсіяні сцени „Фавста“ (в першім виданю він вийшов як „Уривок“), і взявся передовсім до поповнення „великої прогалини“ між першою сценою а тою, де Фавст записується Мефістофелеви.

¹³⁾ Хор учеників у мене перероблений більше за знаною піснею церковною, так що особливо дві перші строфки не подібні до Гетевого тексту і тільки зближуються до него тоном та основною думкою.

¹⁴⁾ Свого вітця вказує нам Фавст, яко лікаря, лічачого альхімістичними способами. Альхімісти старались, як звісно, винайти „камінь мудрости“, котрий мав надавати вічну молодість і перемінати кожний метал в золото. Такі, котрі ніби нашли той камінь (ви-

топили з найрізномірніших мішанки) звалися „адептами“, с. е. такими, котрі осягнули тоту найвищу по їх поняттям ціль науки. Робітня альхімістів звалась „чорною кухнею“. „Червоний лев“, „смілий зальотник“ — в альхімістичній бесіді значили — золото, „біла лілія“ — срібло. „Молода цариця“ значила — шуканий камінь мудрости. (Дінцер)

¹⁵⁾ Вагнер говорить ту в дусі середньовікової повірки про воздушних духів, що ніби живуть в чотирох рогах світа і котрим приписувано шкідливість чотирох вітрів. Кождий с тих чотирох родів духів мав свого князя. Ті духи вміють зводити людей, шепчучи, як ангели. (Денер)

¹⁶⁾ Еванг. Йоана, I, 1. в нашім церковнім перекладі звучить: „**Въ** началѣ **бѣ** слово, а слово **бѣ** оу Бога, а **Богъ** **бѣ** слово“. В грецькім оригіналі стоить замість „слово“ — λόγος: „Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν θεόν καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος. Але грецьке „λόγος“ має дуже багато значінь; головно ж значить розум і всякі прояви та вчинки розуму. (Денер)

¹⁷⁾ Ключ Соломонів (Clavicula Salomonis), звичайна формула заклинання низших, елементарних духів. Як давно вірили в чотири елементи (первістки), с котрих ніби все складається, а іменно: огонь, земля, вода і воздух, так також приймали, що в кождім елементі є окремий дух, — відси те „заклинанье чотирех“. Дух огню звався салямандрою, дух воздуха — сільфою (я позволив собі назвати його більш зближено до наших народних повірок — літавицею, так як водяного духа — водяницею а кобольда (Incubus) хованцем), дух води — унденою (від лат. unda = філя), а дух землі — кобольдом, також з латиньска Incubus (хованець), гномом або пігмеем. (Дінцер)

¹⁸⁾ Се б то на знак хреста, котрий-ді має більшу силу, ніж ключ Соломонів. (Денер)

¹⁹⁾ Трикрат горючий світ = світло святої

Трійці, в імя котрої посвячаєся воду, що названа ту „святим пожаром“.

²⁰⁾ „Вандруючими школярями“ (Scholastici vagantes) звались вандруючі вчені, звичайно недійшли студенти, котрі ходили від міста до міста та займалися ворожбитством, виганняєм духів та всякими кулярськими штуками. (Дінцер)

²¹⁾ Бельзуб (с фенікійського Baal-бог і Sebub-муха) значить властиво бог мух. Нищителем (по жидівськи Abbadon) зветься чорт також в евангелію Йоана 8, 44. Назва Зрадник значить майже то само, що диявол (Διάβολος). (Лепер)

²²⁾ Після грецької космогонії нітьма (Ἐρηβος, син Хаоса) істнувала перед світлом. Так само і в жидівській казці про сотворенье світа, гл. Мойсей I, 1, 2, 3. (Лепер)

²³⁾ „Пентаграм“ (пятиріжник) або пентальфа, так називалася фігура, котра повстає тоді, коли боки правильного пятикутника продовжимо, аж поки не перетнуться.

²⁴⁾ Сцени, в котрій Фавст записуєся чортови, не було в першій виданю Фавста (в „Уривку“) цілої, а була тільки єї послідня частка від слів „Я хочу людскости цілої долю“ до кінця. Решту доробив Гете пізнійше.

²⁵⁾ Підписуванье угоди с чортом власною кровю, се немов пародія давного реченя: „Non sacramentum sine sanguine“, — бо чорт любить малпувати і лицювати все божественне. (Лепер)

²⁶⁾ „Корона людскости“ — ту в значіню загалу всіх тих найвищих роскошей, до яких чоловік спосібний. (Дінцер)

²⁷⁾ „Іспанські чоботи“, прилад уживаний давно до тортур, котрим стискано або калічено (коли вони в середині були набиті цвяхами) ноги понизше колін.

²⁸⁾ „Одна дві, три потрібні штуки“, — звісно, що логіка розкладає процес мисленя на складові ча-

сти. Тут говориться о висказуванню суду (в логічному значеню), котрий в первісній формі складаєсь с трех частей.

²⁹⁾ „Eincheiresis naturae“, — по нашому значило б се тільки, як „штука, вхопити всю природу в жменю“, як величалась гордо давня хемія, що конечно в очох людей більше мислячих мусіло виходити на найгіршу насмішку тої старої хемії над самою собою, позаяк вона може розбирати і складати тільки мертві частки природи, а зовсім мусить обминати найголовніший обяв природи с. є. життяе. (Дінцер)

³⁰⁾ Дінцер, а за ним і Лепер розуміють се місце так, що тут Брандер велить вибирати того папою „хто найбільше здужає вишити“. Міні се поясненне видаєсь недостаточним і натягненим. Бо хоть в віці реформації, в котрій відбувається дія „Фавста“, а також пізнійше аж до наших часів, в шинках при пиятиках часто висмівано попівство і его обряди, то прецінь ні Дінцер ні Лепер не могли навести такого пияцкого звороту (в роді н. пр. звісних „sich einen Pfaffen antrinken, sich einen Kardinal antrinken“ і. т. і.) котрий би мав звязок с папою і особливо з вибраньем папи, о котре ту передовсім ходить. Далеко близший звязок мають послідні слова Брандера із звісним приписом канонічного права, що папою не може бути кастрат, і що затим квалітет мужности — о котрій треба було докладно переконатися — є рішучим моментом при виборі папи. Сей припис міг дати підставу до якого небудь пияцкого жарту, народіюючого вибір папи, так як дав підставу до сміхотворних повістей, живучих ще й досі в устах людю (я н. пр. чув се сам від міщан в Дрогобичи).

³¹⁾ „Розстайна дорога“ — зборище злих духів, після людвої повірки. „Старий цац, летячи з Лисої Гори“ — після людвої повірки йїздять чарівниці на цапах (і на всякій другій худобі, навіть на людях) на Лису Гору на свої північні гульки. Йїзда, розумієсь, іде воздухом, від того тут „летячи“.

³²⁾ „Ребромом“, — так я позволив собі перелицювати німецьке Rippach, містечко близь Липська; — через те перелицюванье й гадка змінилася супротив оригіналу. Фрошова задуфала нагадка про Ребромом має (після мого перекладу) натякнути Мефістофелеви, щоб не говорив так дуже гордо і с таким легковажем про шинок і товариство, бо вони вміють не так розуму навчити, с. е. „ребра поломати“, що — бачиться міні — відповідне і бруталному характерови Фроша і основній гадці цілої сцени, котра трохи що не скінчилася ломаньем ребер. Натячкою про сніданье у „кріля Цьвочка“ висміває Фрош опять високопанський тон, з яким Мефістофель з разу обізвався о товаристві. Тільки сесе послідне значіньє мають відповідні слова німецького тексту. „Кріль Цьвочок“, — назва уживана в приказці „Се ще було за кріля Цьвочка“ — т. е. се брехня, — виражає отже щось фантастичного, безпідставного (як гороїжність Мефістофеля) і zarazом згїрдного, як і всяке надуванье своєї поваги понад зріст, і, думаю, таким робом сяк-так підходить під значіньє „пана Ганса“ Гетевого тексту, позаяк, по словам Дінцера, Hans Arsch von Rippach означав в Липську дурного і разом с тим гордого блазня.

³³⁾ Сцена під написом „Кухня чарівниці“ написана 1788 р. в Римі в огороді Villa Borghese. Гетева чарівниця показуєсь ту в зовсім не таким страшнім, таємничім виді, якими являються чарівниці в Шекспіровім Макбеті, — противно, чарівниця в „Фавсті“, се чиста пародія тамтих. Але іменно таким способом Гете здужав і тут надирприродне і таємниче зробити природним, і хоть з одного боку сама повість про Фавста наказувала йому не залишити й представлення чарівниці, так з другого боку спосіб представлення показав в авторі чоловіка зовсім новіших понять. Чари, котрим піддаєся Фавст, се пуста формальність; вони не змінюють ані его внутрішної особи і вдачі, ані не

усувають его вольної волі, як се показуєсь іменно в слідуючих сценах з Маргаретою.

³⁴⁾ Основою сего опису кухні служили образи Брейгеля і Теніє. В понятях середних віків „чорні коти“ і „гидкі мални“ були невідлучними атрибутами чарівниць.

³⁵⁾ „Прогляданье крізь решето“ була дуже люблена в середних віках чарівницька штучка; при єї помочи чарівники мали пізнавати злодіїв і вбійців. Вже давні Греки знали сю штуку і звали її ворожбою з решета = *коскіномантією*. Цікава річ, що між українським народом живе ще перероджений останок тої ворожби: „Коли мерця вносять с хати, всі домашні глядять за ним крізь сито, щоб за помершим надто в тугу не вбиватися“ (с. Нагуевичі, Дрогобицького пов.)

³⁶⁾ Круки вважались невідлучним атрибутом чорта, — вони справді являються до Мефістофеля в другій часті (Акт IV) „Фавста“. Повірка, що чорт кривий і має замість одної ноги кінське копито, осталась ще с прастарої скандінавської мітології.

³⁷⁾ Засадою було в давній магії, що незрозумілі слова мають більшу силу, ніж зрозумілі. Вже Пліній казав: „*Minorem fidem homines adhibent iis, quae intelligunt*“. (Лепер)

³⁸⁾ „Thule“ — казочний край на найдальшій кінци світа (проте „ultima Thule“). Римляне думали, що се такий острів на найдальшій північно-західній кінци Європи (нинішня Англія).

³⁹⁾ Під „потужним Духом“ розумієсь ту бесперечно Дух Земний, що в першій сцені являвся Фавстови; йому Фавст приписує не тільки присланье Мефістофеля, але також прояснений, живий погляд на природу, котрого так бажав в першій сцені.

⁴⁰⁾ „А груди твої суть як двое молодих ягнят-близнят, що пасуться між ліліями“ Соломонова „Пісня пісень“, 4, 5.

⁴¹⁾ Правдиве імя Фавста було, здаєсь, Георг; перекази звать його однакож Іваном. Імя те змінив

Гете самовільно на Генріх, не знати, з якої причини.

⁴²⁾ Після загальної повірки, де запалає блудний огонь, там має в землі знаходитися заритий скарб, котрий саме тоді підходить в гору.

⁴³⁾ „Щуролов“ — німецька казочна фігура, Rattenfänger von Hameln, котрий своїм співом виваблював щурі, миши а також дітей і провадив їх за собою.

⁴⁴⁾ „Вальпургієва ніч“ або „ніч святої Вальпурги“ звеса ніч перед 1 маєм, котрий в німецьких календарях посвячений пам'яті тої святої. Як у нас в ночі перед Купалом і перед Зеленими святами, так в повірці німецького люду в ночі перед Вальпургою збираються всі чарівниці і всякі нечисті духи на Лисю Гору на гулятику. Таких Лисих Гір багато, — найзнатнійша з між усіх в Німеччині гора Брокен або Блюкеберг в Горах Смолістих, на котрій і відбувається слідуєча фантастична сцена. „По мимовільнім убійстві Валентіна — каже Лешер — Фавст утікає з Мефістофелем сюда, в Мефістофелеве царство.“ Представленьем цілої дякої оргії чарівниць і злих духів на Лисій Горі — хотів Гете крім того символічно показати цілий бесконечний вир грубих, змислових роскошей, в котрі Мефістофель стараєся втягнути Фавста, щоби з одного боку зломати силу его тіла і духа, а з другого боку, щоби відтягнути його любов до Маргарети. Ся любов вже з самого початку не подобалась Мефістофелеви, яко прояв чисто людського, убагородняючого чуття. Тенер, погубивши Маргарету, Мефістофель уводить від неї Фавста, щоби довершити єї згубу, а перед Фавстом стараєся укривати, що з нею діється. Але іменно в тій сцені на Лисій Горі і показуєся в повній силі живість і сила людського чуття у Фавста. Таємничий і до л цоражає його до глибини душі своєю подобою до Маргарети і будить в нім бесконечний біль і тугу за покиненою коханкою. На разі ще вдаєся Мефістофелеви відтягнути Фавста від тої прояви, але не на довго. Уривки дру-

гої часті „Вальпургієвої ночі“, що мала прийти по „Інтермеццо“ показують нам, що Фавст таки дізнався про долю Маргарети і ся вість вирвала його з усіх хитрих пут Мефістофеля, — він спішить з нараженням власного життя, щоб ратувати укохану дівчину з тюрми і муки. Сцена ся написана була, здаєсь, 1801 р., а сцена з Валентіном 1800.

⁴⁵⁾ Шірке і Еленд, два села під горою Брокен. (*Ленер*)

⁴⁶⁾ Блудні огні вважались демонічними істотами, котрі путника люблять звабити і завести в непроходиме багно або в пропасть. (*Ленер*)

⁴⁷⁾ Дві високі гранітові скали близь Шірке називаються Хропуні (*Schnarcher*). (*Ленер*)

⁴⁸⁾ Мамон (з жидівського), = золото, тут персоніфікований „чорт золота“. (*Ленер*)

⁴⁹⁾ Бавбо, постать з грецької мітології (мамкароспустниця богині Деметер); Гете зробив з неї провідницю німецьких чарівниць замість німецької Голле або Берти. (*Ленер*)

⁵⁰⁾ Ільзенштайн, скала над рікою Ільзе з противного боку Брокена. (*Ленер*)

⁵¹⁾ Після повірки середних віків, чарівниці варили таку масть (*Salbe*), котрою о півночі сприснувши на себе або обмазавшись нею, могли летіти на Лису Гору. Порівнай також в „Кухні чарівниці“ слова мали „Варом хлюсть, в комен шусть!“

⁵²⁾ У середньовікових поетів чорт звесь дуже часто *Volland, Valant, Foland*. Се імя давнього скандинавського бога тьми, Льокі. (*Ленер*)

⁵³⁾ Пор. у Мойсея (І, 1, 27) „І сотворив бог мужчину і женщину“. До тих слів навязали пізнійші рабини-коментатори слідуочу легенду: Тота женщина, сотворена рівночасно і однако з Адамом, по імени Ліліт, не хотіла слухати мужа, яко йому рівна. Тоді сотворив бог з Адамового ребра Еву, а Ліліт прогнав, і вона від тоді жне, яко почварна, мужчин уводяча і дітем шкідлива істота. Чорти гніздяться в єї пишнім

волосою, котре Гете зве „єї єдиним строем“. (*Ленер*)

⁵⁴) Яблока й рожі в символіці майже всіх народів, а особливо Греків, суть знаками любови. Снити о яблуках — віщує любовне щастье. Ця символіка находить ту свій найреальнійший вираз. (*Ленер*)

⁵⁵) Так я позволив собі по нашому передати грецьке слово „Проктофантазміст“, котрим Гете назвав виступаючу тут особу, берлінського книгара і писателя Христіяна Фрідріха Ніколяі. Ніколяі був противником літературним Гете і Шіллера, за що оба писателі старались йому, де мож, відплатити. І так на него зложена більша часть йідких Гете-Шіллерівських „Ксеній“, а такожь в „Фавсті“ Гете не залишив спосібности, щоб не ущипнути його. Назва „Проктофантазміст“ (ясновидець від задниці) відноситься до того, що Ніколяі, хоч поборник раціоналізму і твердої, а властиво сухої освіти (*Aufklärung*) — через те я й назвав його „деревяний“ — вірив в привиди духів і терпів галюцінації, від чого лічився цявками.

⁵⁶) Під „старим млином“ треба розуміти многотомовий і дуже нужденний журнал Ніколяі „*Die allgemeine deutsche Bibliothek*“ (1765—1798), а відтак єї продовженье „*Neue allgemeine deutsche Bibliothek*“ (до 1806). (*Ленер*)

⁵⁷) Тегель, хутір родини Гумбольдів близь Берліна. В своїх писанях Ніколяі подрібно описав, як в тім Тегелю 1797 року щось страшило. (*Ленер*)

⁵⁸) Натякнено на обшпрне діло Ніколяі „*Beschreibung einer Reise durch Deutschland und die Schweiz*“, в котрім-ді Ніколяі опише і те, що видів і чув на Лясій Горі. (*Ленер*)

⁵⁹) Медуза Горгона, котра після грецького переказу кожного, хто на ню глянув, перемінювала в камінь.

⁶⁰) Перзей відрубав Медузі Горгоні голову, а з єї крови повстало гадьє. Повість про Перзея в християнських часах зістала перероблена о тільки, що с Перзея зробився св. Юрій, котрий також вби-

ває почвару-змню. Сим мітологічним порівняньем хоче Мефістофель відвернути увагу Фавста від привида, котрий йому показує правдиву будучність засудженої вже Маргарети, — як се видно з сліду томора на шні, скованих ніг і назад звязаних рук в дальшій уривку.

В уривку тім, котрий мав слідувати за Інтермеццом, являєсь опять той „ідол“ в зйяві „кровавого суду“, „тіло голе, руки звязані назад“ — оттак стоїть він на „горючій помості“. Сцена того кровавого суду не була однакож викінчена. Дальший хід єі Гете натякнув лиш тими словами: „Голова відпадає. Кров бухає і гасить огонь. Ніч. Шум. Шепотанье страччуків (нехрещених дітей). Відси Фавст дізнаєсь“ — іменно про долю Маргарети і про те, що єі чекає, о чім уже з боку натякнув і Мефістофель перед убійством Валентіна, говорячи про „щось, мов довгий шнур перловий“. (Лепер)

⁶¹⁾ Інтермеццо, гра між актами, звичайно забавна, котрою лагодилосьь представленьє сумних подій в трагедіях або містеріях, уживане було дуже часто в давних театрах чи то світських, чи й релігійних. В таких „вставках“, не звязаних з головною подією драми, звичайно висмівалися якісь сучасні справи і люде. Так само зробив і Гете, згромадивши тут ряд заміток про сучасних людей і сучасні напрями ріжнородних думок і вірувань. Само „Золоте весілье“, се тільки немов покривка, — вона полягає головно на танечнім хороводі Пука і других духів, за котрими тиснеся громада всякого зброду, неначе весільних гостей, в масках і без масок. Основа взята з Шекспірового „Сну літної ночі“, відки також взяті й постаті Оберона, Тітанії, Пука, Арієля. Також Вілянд в звісній своїй поемі „Оберон“ звів до купи казки про ті духи. Оберон, се цар Ельфів, духів посередних між злими і добрими. Їго сварка с Тітанією описана обширно в Віляндовій поемі, — а по поводу їх перепросин і відбуваєсь отсе „Золоте весілье“.

⁶³⁾ Цікавий подорожний — знов той же Ніколяі, котрий всюди пхаєсь.

⁶⁴⁾ Очевидно, якийсь любитель моди, а не пуріст язиковий, уважаючий на чистоту бесіди.

⁶⁵⁾ Тота сама хоруговка (очевидно, маска, знаменуюча змінність людських уподобань) говорить обі строфи.

⁶⁶⁾ Ксеніі — під таким написом видали Гете і Шіллер 1797 р. збірник острих епіграмів, котрі свого часу наробили багато куряви в німецькій літературі. Тут ті ненависні „ксеніі“ виступають як щипавки, цілою гурмою і добродушно признаються до свояцтва с чортами.

⁶⁷⁾ Геннінгс, видавець збірника поезій п. н. „Музагет“ і журналу „Геній часу“ належав до завзятих противників Гете і Шіллера, і за те й йому чимало дісталось в ксеніях, котрі йому й на Лисій Горі не дають спокою.

⁶⁸⁾ Музагет, дословно „згінщик муз“ висказує, що чарівниць далеко лекше назгоняти, аніж Муз, т. е. ніж уложити збірник правдиво гарних поезій, котрих іменно в збірнику Геннінгса не було.

⁶⁹⁾ Небіжчик „Дух часу“, в котрім, як і тепер ще в многих журналах, фабрикувалася маса безсмертних і геніяльних писателів, виступає гордо, розуміючи під славною кумпанією іменно себе і свої свіжо сфабриковані знаменитости, і закликає всіх чортів, щоб ішли до нього в співробітники, а він їх усіх помістить на вершку німецького Парнасу.

⁷⁰⁾ Журавель Єзуїт, се звісний фізіогноміст Ляватер, котрий на старість попав в релігійний містицизм.

⁷¹⁾ Гук—водяний птах, Rohrdommel.

⁷²⁾ Натякнено на звісну тезу ідеалістів: „всі внішні явища, се вплив внутрішної істоти чоловіка, се явища, існуючі тільки в уяві, в мозку чоловіка, — значить: світ, се тільки я“.

⁷³⁾ Се люде, що с переворотом цілого ладу також перевертаються і ходять на головах, с. є. радикально змінюють свої переконання і свою вдачу, щоб тільки вдержатися на верху.

⁷⁴⁾ Сю страшенно сильну прозаїчну сцену продіктував Гете своєму секретареві Рімерови аж 1803 р. (здаєсь, після давніших записок).

⁷⁵⁾ Ся маленька сцена в ночі в чистім полію належить до найпізніших вставок в „Фавсті“. Критики ще й досі не поєдналися, як їй розуміти. Одні під духами, що „снують круг шибениць“, розуміли злих духів; за те з другого боку піднесено, що се повинні бути іменно добрі духи, котрі посвячують місце, на котрім завтра має згинути Маргарета.

⁷⁶⁾ Послідна сцена „Фавста“ з давна була предметом подиву. Пісня, котру співає Маргарета, основана на німецькій казці про святій боз, під котрим ніби дівчина поховала свою сестричку, вбиту лютою мачухою; с кісток похованої сталася гарна пташка. Закінчимо сю замітку випискою з Вайсе*): „Сцена в тюрмі, се майстерський твір, висший над усяку похвалу, найпотужнійше з усього, що наш поет здужав досягнути в патетичнім, трагічнім виразі. Було се завданье гідне найвисшої поетичної сили, завданье, на котре не зважився й сам Шекспір: в божевільстві ума розшарпаного страшенною мукою душевною мимовільної вбійці власної матери і власної дитини показати моральну шляхотність, сердечну чистоту, і те завданье сповнив Гете як найдоскональше. Йому удалось в страшенній глибині тих суперечностей, в які моральна провина вкидає душу людську, в яснім, пориваючім образі показати вибавленье і душевне викупленье невинної проступниці, так що голос, котрий при кінци каже, що вона спасена, видобуваєсь немов з власного серця читача чи слухача. Поезія, котра се

*) Weisse, „Kritik und Erläuterung des Göetheschen Faust“.

може зробити, показує через те виразнійше, ніж через всяке друге поетичне діло, що вона походить з найвищих висот людського духа, що вона споріднена, ба навіть внутрішню зовсім тотожна з найвищими людськими святощами, котрі одні тільки всякому людському ділу надають стійність і піднеслість“.

ПЕЧАТНІ ПОХИБКИ.

На стор. 3. опущена в 2-гій стрічці з гори по слові „Весельчак“ нотка ³⁾.

На стор. 7. стрічка 6-та зам. „гладиш“ має бути „г л я д и ш“..

На стор. 10. в 2-гій стрічці з гори випущена по слові „Мефістофель“ нотка ⁶⁾.

На стор. 12. по 4-тій стрічці з долини „Легенько на мою го путь звести“ випущено:

ГОСПОДЬ

Як довго ходить по землі,
Так довго спокушай го ти,
Усякий блудить, доки правди ськає.

МЕФІСТОФЕЛЬ

Спасибі вам, — з мерцями й так,
Ніколи я нічо не починаю.
Румяна, свіжа твар, — ось то найліпший смак;
А на мерця ніяк ся я не пишу,
Так як ось кіт на здохлу мишу.

На стор. 65. в стрічці 6-тій зам. „мо ж“ має бути „м о ж“.

На стор. 78. в стрічці 16-тій з гори опущена нотка ³¹⁾.

На стор. 179. в 5-тій стрічці зам. „кого йїх в сїть“ має бути „кого йїй в сїть“.

